

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

JOHN STUART MILL

ÖZGÜRLÜK ÜSTÜNE

DÜŞÜNCE DİZİSİ

John Stuart Mill

İskoç asıllı siyaset kuramcısı John Stuart Mill, 20 Mayıs 1806'da Londra yakınlarındaki Pentoville kentinde doğdu, 8 Mayıs 1873'te Fransa'nın güneyindeki Avignon kentinde öldü. Kendisi de önemli bir politikacı ve düşünür olan babası James Mill, onu bir harika çocuk olarak yetiştirdi. Üç yaşında Yunan dili ve edebiyatı, altı yaşında Latince, mantık, eski tarih okumaya başladı. Oniki yaşında ise, babasının arkadaşlarından, ünlü düşünür Bentham'ın yardımı ile felsefeye daldı, bir yıl sonra ise Ricardo'nun iktisat öğrenmeye girişti. Onyediy yaşında, otuzbeş yıl boyunca çalışacağı Doğu Hindistan Kumpanyasına girdi. Çok küçük yaştan beri yoğun zihni çalışmalar yapması nedeniyle 1826-30 yılları arasını ruhsal çöküntü yaşadı. 1831 yılında Harriet Hardy Taylor ile tanışması, yaşamında, düşüncesinde önemli değişimlere yolaçtı. Özgürlük Üstüne de dahil bir çok çalışmayı birlikte yürüttüler. Babasının çevresindeki Filozofik Radikaller den sonra onu en çok etkileyen, üretmeye teşvik eden kişi Harriet Mill oldu. Özgürlük düşüncesi kadınların özgürlüğüne ve toplumsal özgürlüğe de yönelişinde Harriet'in önemli etkileri oldu. Sosyalizme açık olan liberalizm anlayışa varışı, 20 yüzyılda bir çok siyasetçi açısından ufuk açıcı bir rol oynadı. 28 yıllık beraberliklerinden sonra, 1858 yılında Harriet'in Fransa'nın Avignon kentinde ölümü, Mill'i derinden etkiledi. 1865 yılında Whiglerin adayı olarak parlamento'ya girdi, dönemin toplumsal değişim açısından en ilginç önerilerinde bulundu. 1868 seçimlerinde başarılı olamayınca, eşinin öldüğü Avignon kentine yerleşti. Beş yıl sonra, orada öldü.

Özgürlük Üstüne, zorunlu devlet denetimi ile bireysel özgürlük talepleri arasında denge kurmaya çalışan, klasik liberalizmin en iyi anlatımlarından biridir. Ona göre, insanların kendilerini ve yakınlarındakileri tercih etme alışkanlık ve kolaylığından vazgeçmeleri durumunda, ütöpik tasarımıyla sosyalizm, uygulanabilir bir öğreti olmanın ötesinde, savunulabilir tek toplum

hiçimi olacaktır.

BELGE YAYINLARI
Düşünce Dizisi

ÖZGÜRLÜK ÜSTÜNE
ON LIBERTY

Kapak Düzeni / Montaj
Adım Grafik

Dizgi ve İç Dizayn
Evrım Kardeşler
Songül Grafik

Baskı
Güler Ofset

Cilt
Güven Mücellithanesi

Birinci Baskı
Ocak 1985

Genişletilmiş İkinci Baskı
Mart 2000

BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK
Divanyolu Cad. 15/1 Bmbirdirek İşhanı
Sultanahmet - İstanbul

Tel/Fax: (212) 517 44 53 - 212 -

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

John Stuart Mill

**ÖZGÜRLÜK
ÜSTÜNE**

Türkçesi: Alime Ertan

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	5
-------------	---

ÖZGÜRLÜK ÜSTÜNE

I. Bölüm: Başlangıç	11
II. Bölüm: Düşünce ve Tartışma Özgürlüğüne Dair ..	28
III. Bölüm: Mutluluğun Öğelerinden Biri Olarak Bireysellik	77
IV. Bölüm: Toplumun Birey Üzerindeki Otoritesinin Sınırlarına Dair	101

JOHN STUART MİLL'İN

DİĞER ESERLERİNDEN SEÇMELER

• Temsili Hükümet Üstüne Düşünceler	155
• Kadınların Köleleştirilmesi	161
• Tocqueville ve Demokrasi	178
• Çoğunluk Egemenliği ve Muhalefet	179
• Geleceğin Toplumsal Problemi	181
• Çoğunluğun Zorbalığı	183
• Özel Mülkiyet Sistemi, Komünizm, Özgürlük	186
• Düşünsel Özgürlük, Teori ve Gerçeklik	189
• Auguste Comte'un Otoriter Sistemi	191

KRONOLOJİ	194
-----------------	-----

ÖNSÖZ

“On Liberty” 1859 yılında yayınlandı. Mill o zaman 35 yaşındaydı ve uzun süredir ülkesinin en ünlü yazarları arasında yer alıyordu. İngiltere sınırlarını aşan ünü özellikle **“Logic”** (1843) ve **“Principles of Political Economy”** (1848) adlı yapıtlarından kaynaklanıyordu. **“On Liberty”** çok ince ve nerdeyse görünmez bir kitaptı, ama sıradan bir çalışmanın çok ötesindeydi. Mill, kendi **“Otobiyografi”**sinde, “Yazılarımdan hiçbirisi bu kadar özenle hazırlanmamış ya da bu denli çok düzeltmeden geçmemiştir” diyor.

Bunun biyografik bir nedeni vardı. Yapıtın önsözündeki olağandışı ithaf, yazarın, **“On Liberty”**i kendisinden bir yaş küçük Harriet Taylor ile uzun süreli ilişkisinin en düşündürücü ruhsal ürünü olarak gördüğünü ifade ediyor. Mill, Harriet ile ilk kocası John Taylor'un ölümünden iki yıl sonra, 1851'de evlendi. Bu evlilik 1831 yılından bu yana süregelen, toplumsal anlamda güç bir sorun oluşturan, Mill için ise benzersiz öneme sahip bir ilişkiydi. Mill, **“On Liberty”**, benim ismimi taşıyan herhangi başka birşeyden daha doğrudan ve kelimesi kelimesine ortak ürünümüzdü¹ diyordu.

Bu çalışmanın başlangıcı 1854 yılına denk geliyor. Mill önceleri özgürlük sorununa ilişkin bir makale kaleme almayı tasarladı. 1854 yılı sonunda ise, Güney İtalya ve Yunanistan'a yaptığı birkaç aylık gezi sırasında, “Kapitol”ün basamaklarını çıkarken bu ilk tasarımı geniş çaplı bağımsız bir yazıya dönüştürmeye karar verdi. 11 Ocak 1855'de, Roma'dan karısına yazdığı bir mektupta, “şu sıralarda yazılabilecek ve yayınlanabilecek en iyi şeyin özgürlük üzerine bir cilt” olduğunu söylüyordu. “Burada çok

1 Harriet Taylor'un **“On Liberty”** ile çeşitli benzerlikler gösteren, tahminen 1832 yılına ait taslak halindeki “Hoşgörü” üzerine kısa makalesinin bu kitabın bir çeşit “çekirdeği” olduğu sanılıyor (Bakınız: F. A. Hayek, **John Stuart Mill and Harriet Taylor. Their correspondence and Subsequent Marriage**. Chicago 1951. s. 275-79)

sayıda konudan söz edilebileceğini ve şu anda bundan daha gerekli hiçbir şeyin olmadığını” belirtiyordu. “Bu zorunluluk, kamuoyu, özgürlüğe müdahale ettiğinden giderek artıyor ve bu dönemin toplumsal reformları içeren taslaklarının hemen hemen hepsi özgürlüğü katleder nitelikte. Özellikle de Comte okulu”.¹ Bir ay sonra, 17 Şubat 1855’de Napoli’den karısına şöyle yazıyordu: “Elimize öylesine bir iktidar verildi ki, geriye kalan ömrümüzün şu birkaç yılı içinde bundan sonuna kadar yararlanmalıyız. Özgürlük üzerine bir kitap — bunu düşündüğümde, onun okunacağından ve büyük ilgi toplayacağından daha da emin oluyorum.”²

Kitabın 1856 yılında yayınlanması planlanıyorsa da, ertelendi, çünkü taslak Mill ve karısı tarafından sürekli gözden geçiriliyordu. Ancak her ikisi tarafından yapılması tasarlanan düzeltmeler gerçekleşmedi. Harriet Mill beklenmedik bir zamanda, 3 Kasım 1858’de Güney Fransa’nın Avignon kentine giderken, tüberkülozdan öldü. Onun ani ölümü üzerine Mill, kitabı 1857 yılında aldığı son şekliyle baskıya sunmaya karar verdi. Bu her ikisinin de ortak son yapıtlarıydı.

Şubat 1859’da “**On Liberty**” Londra’da piyasaya çıktı. Mill’in bu yeni yapıtını ulaştırdığı ilk kişilerden biri Tocqueville’di. Kitap Tocqueville’in eline ölümünden birkaç hafta önce Cannes’da geçti ve Mill’e 9 Şubat 1859’da yazdığı bir mektupla teşekkür etti. Bu, Mill’e yazdığı son mektuptu.³

A. B.

1 Hayek, a.g.e. s. 216

2 Hayek, a.g.e. s. 222/23

3 Bakınız. Alexis de Tocqueville **Ouvres Comletes**. Tome VI. Correspondance Anglaise, Paris 1954. s. 351.

ÖZGÜRLÜK ÜSTÜNE

I. BÖLÜM

BAŞLANGIÇ

Bu denemenin konusu, yanlış olarak felsefi zorunluluk öğretisi diye anılan öğretinin —o kadar uygunsuzcasına— aksi olarak gösterilen, irade özgürlüğü dedikleri özgürlük değil; medenî ya da toplumsal özgürlüktür: Toplum tarafından birey üzerinde meşru bir biçimde kullanılabilen iktidarın niteliği ve sınırlarıdır. Pek seyrek konuşulan ve genel olarak hemen hiç tartışılmayan, fakat içten içe varlığıyla çağın pratik çelişkilerini derinden etkileyen ve pek yakında kendini geleceğin hayati sorunu olarak kabul ettirmesi beklenen, bir sorun. Yeni olmaktan o kadar uzaktır ki, bir bakıma, hemen en eski çağlardan beri insanlığı anlaşılmazlığa düşürmüştür; fakat türünün daha uygar kesimlerinin şimdi girmiş bulundukları ilerleme aşamasında yeni koşullar altında belir-
mekte, başka ve daha derin bir inceleme gerektirmektedir.

Özgürlükle otorite arasındaki mücadele, tarihin bizlerce bilinen en eski çağlarında, özellikle Eski Yunanistan, Roma ve İngiltere tarihlerinde, en göze çarpan özelliktir. Fakat eski çağlarda bu mücadele halkla ya da halkın bazı sınıflarıyla hükümet arasında olurdu. Özgürlük denince bundan politik egemenlerin zorbalığına karşı korunma anlaşılırdı. Eski Yunanistan'ın bazı halk hükümetleri hariç, yönetenler yönettikleri halkla zorunlu olarak düşman kabul edilirdi. Bunlar, yetkilerini miras yoluyla ya da fetihten alan ve herhalde o yetkileri yönettikleri kimselerin isteğiyle elde etmiş bulunan, yöneten bir tek kişi ya da yöneten bir kabile veya kasttan ibaret olurlardı; yetkinin zulmetme şeklinde kullanılmasına karşı ne gibi sakınma önlemleri alınmış olursa olsun,

yönetenlerin üstünlüğüne insanlar karşı çıkmak cesaretini göstermezler, hatta belki karşı çıkmak istemezlerdi de. Onların gücü zorunlu fakat aynı zamanda son derece tehlikeli; dış düşmanlara olduğu kadar kendi halklarına karşı da kullanabilecekleri bir silah olarak görülürdü. Topluluğun daha güçsüz üyelerini sayısız akbabalara yem olmaktan korumak için, öbürlerinin yükselmesini önlemekle görevli, onlardan daha güçlü bir avcının bulunması gerekliydi. Fakat akbabaların en büyüğü de sürünün üzerine çullanmaya küçük çaylakların herhangi birinden daha az istekli olamayacağından, onun gagasına ve pençelerine karşı da olabildiğince savunma halinde bulunmak mutlaka gerekliydi. Onun için yurtseverlerin ereği, yönetenin topluluk üzerinde kullanmasına izin verilecek iktidarına sınırlar koymaktı; onların özgürlükten kastettikleri şey, işte bu sınırlama idi. Buna iki yoldan erişildi. Birincisi, siyasi haklar veya özgürlükler denen birtakım dokunulmazlıkları yerleştirmektir, yönetenin bu haklara müdahalesi görevini kötüye kullanmak sayılır, bu durumda belirli direnişler veya genel ayaklanma hakkı doğardı. Bir ikinci —ve genellikle daha sonradan gelen— çare anayasal denetimler getirilmesiydi; bu sayede yöneten gücün daha önemli bazı tasarımları için, topluluğun veya onun çıkarlarını temsil ettiği varsayılan herhangi bir kurulun onayını almak, gerekli bir koşul oldu.. Avrupa ülkelerinin çoğunda, yöneten güç, bu sınırlama biçimlerinden birincisine, az çok, boyun eğmeye zorunlu kılınmıştı. İkincisi için durum böyle değildi; buna ulaşmak veya bir dereceye kadar zaten elde edilmiş bulunduğu hallerde, bunu daha tam bir şekilde ele geçirmek, her yerde özgürlük severlerin başlıca gayesi oldu. Ve insanlar bir düşmanı diğer bir düşmanla çarpıştırmaktan memnun kaldıkları; ve zorbalığına karşı az çok etkili bir güvencenin sağlandığı, bir efendi tarafından yönetilmekten hoşnut oldukları sürece, istemlerini bu noktadan öteye götürmediler.

Ama insan ilişkilerinin gelişiminde bir zaman geldi ki artık insanlar, kendilerini yönetenlerin mutlaka ayrı ve çıkarı kendilerinininkine zıt bir güç olmasını, doğanın bir gereği say-

maz oldular. Onlara, devletteki çeşitli makam sahiplerini, diledikleri zaman görevden alabilecekleri birer ücretli memur veya vekil haline getirmek çok daha uygun görüldü. Hükümet yetkilerinin kendilerinin zararına olarak asla kötüye kullanılmayacağından, insanların ancak bu yolla tam emin olabilecekleri sanıldı. Halk tarafından kurulmuş bir partinin var olduğu her yerde, yavaş yavaş, yönetenlerin seçimle iş başına gelmeleri ve geçici olmaları yolundaki bu yeni istem, parti çalışmalarının en belirgin hedefi oldu; ve yönetenlerin yetkilerini sınırlama konusundaki önceki çabaların, yerini büyük ölçüde aldı. Yönetici gücün, yönetilenlerin periyodik seçimleri yoluyla belirlenmesi konusundaki mücadele ilerledikçe, bazı kimseler, bizzat iktidarın sınırlanmasına çok fazla önem verildiğini düşünmeye başladılar. *İktidarı sınırlama* (öyle görülebilirdi ki), çıkarları alışıldığı üzere halkın çıkarlarına zıt olan yönetenlere karşı bir önlemdi. Ama artık istenen, yönetenlerin halkla özdeşleştirilmeleri, halkın çıkar ve isteklerinin onların da çıkar ve istekleri olmasıydı. Halkın bizzat kendi iradesine karşı korunmaya gereksinimi yoktu. Onun kendine zorbalık yapması düşünülemezdi. Yönetenler halka karşı etkili bir biçimde sorumlu oldukları ve halk tarafından derhal değiştirilebildikleri takdirde, halk nasıl kullanılacağını yine kendisinin dikte edeceği iktidarı onlara emanet etmeyi göze alabilirdi. İktidarlara, halkın kendi iktidarından, hem de onun, kullanılmaya elverişli bir biçimde, toplanmışından başka bir şey değildi. Bu düşünüş, veya daha doğrusu, belki duyuş tarzı, Avrupa liberalizminin son nesli arasında yaygındı; Avrupanın kıta kısmında ise hâlâ göze görünür biçimde üstün durumdadır. Kıtanın siyasi düşünürleri arasında —öylesinin bulunmaması gerektiğini düşündükleri hükümetler dışında— bir hükümetin yapabileceği şeylere herhangi bir sınır kabul edenler parlak birer istisna halinde göze çarpıyor. Bizim kendi ülkemizde de şu anda buna benzer bir duygu, bir süre onu teşvik etmiş olan durum ve koşullar eğer değişmeden devam etmiş olsaydı, hâlâ hüküm sürüyor olabilirdi.

Fakat, kişilerde olduğu gibi, siyasi ve felsefî kuramlar-

da da, başarı, başarısızlığın gözden saklayabilecek olduğu kusur ve sakatlıkları ortaya çıkarır. Halkın kendi yetkisini kendine karşı kısıtlamasının gerekmediği anlayışı, halk hükümetinin henüz ancak hayal edilebildiği, ya da uzak geçmişte varolmuş birşey diye kitaplarda okunduğu sıralarda bir aksiyon olarak kabul edilebilirdi. Keza bu anlayışı Fransız ihtilalininkiler gibi geçici sapmalar da uyarmadı; bu sapmaların en aşırısı, yönetime el koyan bir azınlığın eseri idi; hepsi de, halk kurumlarının devamlı işleyişine değil; monarşik ve aristokratik zorbalığa karşı patlak veren ani ve tepkisel bir isyana dayanmaktaydılar. Bununla birlikte zamanla demokratik bir cumhuriyet ortaya çıkıp yeryüzünün büyük bir kısmına yerleşti ve kendini uluslar topluluğunun en güçlü üyelerinden biri olarak hissettirdi; seçimle gelen ve halka karşı sorumlu olan hükümet, gelişmeleri izlemek üzere varolan gözlem ve eleştirilerin konusu oldu. Artık «kendi kendini yönetme» ve «halkın kendi üzerindeki iktidarı» gibi sözlerin sorunun gerçek halini ifade etmedikleri anlaşılmıştı. İktidarı kullanan insanlarla o gücün üzerlerinde kullanıldığı insanlar daima aynı değildirler; sözü edilen «kendi kendini yönetme» de her bireyin kendi tarafından yönetilmesi değil, aksine bütün diğer kimşeler tarafından yönetilmesidir. Üstelik, halkın iradesinin gerçekte ifade ettiği mana, halkın en çok sayıda veya en faal olan kısmının, çoğunluğun, veya kendilerini çoğunluk olarak kabul ettirmeyi başarmış olanların iradesidir. Bunun sonucu olarak halk, bir kesimi üzerinde baskı uygulamak isteyebilir; diğer herhangi bir iktidarın kötüye kullanımına olduğu kadar buna karşı da önlemler gereklidir. Onun için, hükümetin bireyler üzerindeki yetkisinin sınırlanması, yetkiyi ellerinde tutanların düzenli olarak topluma, yani onun içindeki en kuvvetli gruba karşı sorumlu olmasalar dahi, öneminden hiçbir şey yitirmez. Bu görüş tarzı, hem düşünürlerin anlayışına hem de demokrasinin kendilerinin gerçek veya sözde çıkarlarına zıt bulunduğu Avrupa toplumundaki önemli sınıfların eğilimine, eşit biçimde kendini kabul ettirerek, hiç güçlûge uğramadan yerleşti; şimdi genellikle siyasi düşüncede artık «çoğunluk diktatörlüğü», toplumun korunmaya hazır ol-

masını gerektiren kötülükler arasında sayılmaktadır.

İlk zamanlar, diğer diktatörlükler gibi, çoğunluk diktatörlüğü de, başlıca, kamu yetkilileri eliyle uygulandığı için, sert bulunmakla birlikte kabul edilmekteydi, kabaca hâlâ öyledir. Ama derin düşünenler kavıyorlardı ki toplumun bizzat kendisi zorba olduğu zaman —yani bütün olarak toplumun kendisini oluşturan tek tek bireyler üzerinde zorbalık yapması halinde— onun zulmetme araçları, kendi siyasi memurları eliyle yapabileceği yasalardan ibaret değildir. Toplum kendi emirlerini kendi icra edebilir ve ediyor: Doğru emirler yerine yanlış emirler çıkardı mı, veya kendisinin karışmaması gereken şeyler hakkında herhangi bir buyrukta bulundu mu, siyasi baskı çeşitlerinin çoğundan daha korkunç bir toplumsal zorbalık yapmış olur; çünkü bu toplumsal zorbalık, her ne kadar alışıldığı gibi öyle şiddetli cezalarla ayakta tutulan bir zorbalık değilse de, hayatın ayrıntılarına çok daha derin bir biçimde işleyerek bizzat ruhun kendisini tutsaklık altına aldığı için, bireye daha az kurtuluş yolu bırakır. Bundan dolayı, devlet yöneticilerinin diktatörlüğüne karşı korunma yeterli değildir: Egemen düşünce ve duygunun diktasına karşı da korunma gereklidir; toplumun kendi düşünce ve uygulamalarını bunlara karşı çıkanlara, uygar cezalar dışındaki araçlarla, davranış kuralları olarak zorla kabul ettirmek eğilimine; kendi gidişine uymayan herhangi bir kişiliğin gelişmesini kösteklemek ve mümkünse oluşmasını önlemek, insanların hepsini toplumun örneğine uymaya zorunlu kılmak eğilimine karşı da bir korunma ister. Kolektif düşüncenin bireyin bağımsızlığına meşru müdahalesinin bir sınırı vardır; bu sınırı bulmak ve onu saldırıya karşı korumak, toplumsal ilişkilerin iyi bir halde bulunması için, siyasi zorbalığa karşı korunma kadar vazgeçilmezdir.

Her ne kadar bu önerme genel olarak itiraza uğramasa da, uygulama sorunu —yani sınırı nereye koymalı, bireyin özgürlüğü ile toplumun denetlemesi arasında uygun ayarlamayı nasıl yapmalı sorunu— hemen hemen hiçbir tarafı henüz ele alınmamış olarak duran bir konudur. Her insana yaşamayı değerli kılan her şey, diğer insanların eylemleri

üzerine birtakım sınırlar konmasına bağlıdır. Bundan ötürü önce kanunla, kanun uygulanmasına elverişli olmayan bir çok konuda da kamuoyuyla, bazı zorunlu davranış kuralları konmalıdır. Bu kuralların neler olması gerektiği toplumsal ilişkilerde başlıca sorundur; fakat en aşikâr durumlardan birkaçını ayrı tutarsak, bu sorun, çözümünde en az ilerleme kaydedilmiş olanlardan biridir. Hiçbir iki çağ ve hemen hemen iki ülke yoktur ki onu aynı şekilde karara bağlamış olsun; bir çağın veya ülkenin kararı da, öbürlerinin gözünde şaşılacak bir şeydir. Durum böyleyken, belirli bir çağın veya ülkenin insanları yine de, sanki bu sorun insanlığın ötedenberi daima üzerinde uyumuş olduğu bir konuymuşçasına, artık bunda herhangi bir güçlükten kuşulanmamaktadırlar. Kendi belirledikleri kurallar onlara son derece açık ve haklı görünmektedir. Bu evrensel yanılsama, atalar sözünün dediği gibi yalnız «ikinci tabiat» olan değil, ama yanlış olarak sürekli birinci tabiat diye alınan geleneğin sihirli etkisinin örneklerinden biridir. İnsanların birbirlerine zorla kabul ettirdikleri davranış kuralları konusunda geleneğin herhangi bir kuşkuya meydan bırakmamaktaki etkisi büsbütün tam oluyor; çünkü konu, gerek bir şahsın öbürlerine ve gerekse her bireyin bizzat kendisine sebep göstermesi genellikle zorunlu sayılmayan konulardan biridir. Halk kendi duygularının, bu türden konularda, nedenlerden daha iyi olduğuna ve nedenleri gereksiz kıldığına inanmaya alışmış ve filozof niteliğine erişmeyi amaç edinen bazı kimseler tarafından bu inanca özendirmişlerdir. Halka, insanın davranışını düzenleme konusundaki düşüncelerinde yol gösteren pratik ilke, başkalarının da kendi kafasındaki kendisinin ve yakınlık duyduklarının istedikleri biçimde davranmaları gerektiği duygusudur. Gerçekten hiç kimse kendi değer yargısının yalnız kendisinin beğendiği bir şey olduğunu kabul etmiyor; oysa gerekçelerle desteklenmeyen bir davranış kuralı üzerine bir fikir, yalnız bir tek kişinin tercihi sayılabilir; gösterildiği zaman da, eğer bu sebepler başka kimselerin buna benzer tercihlerinin tanık gösterilmesinden ibaretse, bu yine, bir kişinin yerine, sadece bir çok kişinin arzusu olur. Bununla birlikte, sıradan bir insan

için böylece desteklenen kendi tercihi, yalnız mükemmel tatmin edici bir dayanak değil, aynı zamanda onun dinî kitabında açık bir şekilde belirtilmemiş konularda kendi ahlak, zevk ve adap anlayışlarının herhangi birini güçlendirmek için genellikle sahip olduğu tek dayanak; hatta bu dinî kitabın bile yorumunda kendisinin başlıca rehberi olur. Bundan ötürü, insanların neyin övülüp neyin yerileceği konusundaki düşünceleri de onların başkalarının davranış biçimi üzerindeki arzularına etkili olan çeşit çeşit etmenlerin hepsinin etkisine tabi olup bunlar insanların diğer herhangi bir konudaki arzularını tayin eden etmenler kadar çok sayıdadır. Bu etmen bazen onların mantığı olur —diğer bazı zamanlarda da ön yargıları veya batıl inançları: Sık sık sosyal eğilimleri, seyrek olarak antisosyal eğilimleri, haset veya kıskançlıkları, kibirleri veya küçümsemeleri: Fakat en yaygın olanlar kendilerine değgin arzular veya korkulardır— yasal veya yasadışı çıkarlarıdır. Diğerlerine üstün bir sınıf bulunan her yerde, ülkenin ahlâki değerlerinin büyük bir kısmı üstün sınıfın çıkarlarından ve sınıf üstünlüğü duygularından doğar. Ispartalılar'la Helot'lar(*), sömürge ziraatçılarıyla zenciler, prenslerle tebalar, asillerle avam ve erkeklerle kadınlar arasındaki ahlâk, en büyük kısmı itibariyle, hep bu sınıf çıkar ve duygularının ürünüdür; bu şekilde doğan duygular, daha sonra üstün sınıf üyelerinin kendi aralarındaki ilişkilerinde, ahlâki duygularını da etkiler. Öte yandan nerede evvelce üstün olan bir sınıf üstünlüğünü yitirmişse, ya da nerede o üstünlüğün halkın gözünde saygınlığı yoksa oralarda egemen olan ahlâki duygular çok defa üstünlüğe karşı sabrı tükenmiş bir hoşnutsuzluğun damgasını taşır. Yasal olarak veya kamuoyuyla, gerek «yapmak» gerekse «sakınmak» konularında, zorunlu kılınmış olan davranış kurallarını tayin eden diğer bir büyük ilke de, insanların kendi ruhanî efendilerinin veya Tanrılarının varsayılan beğenmelerine veya hoşlanmayışlarına gözü kapalı kulluk etmeleri olmuştur. Bu kulluk, temelinde

(*) Eski Isparta'da en aşağı sınıfı oluşturan köleler (y.n.)

bencil olmakla birlikte, ikiyüzlülük değildir; tam anlamıyla içten gelen nefret duygularına neden olmuştur; insanlara sihirbazları ve rafızileri yaktırmıştır. Ahlâki duyguların yönlendirilmesinde sıradan bu kadar çok etkiler arasında, kuşkusuz ki toplumun genel ve aşikâr çıkarlarının da bir payı, hem de büyük bir payı olmuştur; ama bir değerlendirme ögesi ve sadece bu çıkarları korumak için olmaktan çok, bunlardan doğan sempati ve antipatilerin bir sonucu olarak; nitekim toplumun çıkarları ile az ilgili veya hiç ilgisiz sempati veya antipatiler. ahlâk kurallarının oluşturulmasında kendilerini hemen hemen aynı ağırlıkta hissettirmişlerdir.

Toplumun, ya da onun güçlü bir parçasının, beğendiği ya da beğenmediği şeyler. böylece, yasanın veya kamuoyunun ceza yaptırımları altında, herkesçe uyulmak üzere konan kuralları uygulamada tayin etmiş olan başlıca etmenlerdir. Genellikle de düşüncede ve duyguda toplumun ilerisinde olanlar, bu duruma, her ne kadar ayrıntılarında karşı çıkmış olabilirlerse de, özüne yönelik bir mücadeleye girmemişlerdir. Toplumun beğendiği ya da beğenmediği şeylerin bireyler için bir yasa olması gerekip gerekmediğini soruşturmaktan çok, toplumun neleri beğenip neleri beğenmemesi gerektiğini araştırmakla uğraşmışlardır. Genel akıma uymayanlarla birlikte özgürlük savunmasında dava birliği etmekten çok, bizzat kendilerinin herkesten ayrıldıkları belirli konularda insanların duygularını değiştirmeye çalışmayı yeğlemişlerdir. İlke daha yüksek düzeyin kabul edildiği ve şurada burada tek tük istisnalarla, herkesçe sürekli olarak korunduğu biricik hal, dinî inanç olayıdır: Bir çok yönlerden öğretici olan bu durum, ahlâki duygu denen şeyin yanılabilirliğinin en göze çarpar örneğini oluşturması bakımından da daha az öğretici değildir; çünkü, samimi bir bağnazın gözünde, *odium theologicum* (*), en kuşku götürmez ahlâki duygu hallerinden biridir. Kendine Evrensel Kilise diyen şeyin boyunduruğunu ilk kıranlar, genellikle, dinî fikir ayrılığına izin vermeye, bizzat bu Kilise

(*) Teolojik ayıp, günah.

kadar az istekliydiler. Fakat anlaşmazlığın hararetli dönemi, taraflardan hiç birine tam bir zafer sağlamaksızın, sona erdikten sonra ve her kilise veya mezhep umudunu o anda işgal etmekte bulunduğu alanı elde tutmaya bağlamaktan başka bir şey yapamayacak hale gelince; azınlıklar, çoğunluklar haline gelmeleri olasılığı olmadığını görerek, kendi taraflarına kazanamadıklarına karşı, başka fikirde olmaya izin verilmesini savunmak zorunda kaldılar. Onun için işte bu, hemen de yalnız bu mücadele alanında ki bireyin toplum karşısındaki hakları geniş ilke temellerine dayanılarak ortaya atılmış ve toplumun karşıtlar üzerinde otorite kullanma iddiası açıkça tartışılmıştır. Dünyanın dinî özgürlük diye nesi varsa kendilerine borçlu olduğu büyük yazarlar en çok vicdan özgürlüğünü ortadan kaldırılmaz bir hak olarak iddia etmişler ve insanoğlunun kendi dinî inancından dolayı başkalarına hesap verme zorunluluğunda olmasını kesin olarak reddetmişlerdir. Böyle olmakla birlikte, insanoğulları için hoşgörüsüzlük o kadar doğaldır ki, kendi sessizliğinin dinsel kavgalarla bozulmasından hoşlanmayan dinî umursamazlığın kendi ağırlığını terazinin kefesine kattığı yerler dışında, dinî özgürlük hemen hemen hiçbir yerde fiilen oluşmamıştır. Aşağı yukarı bütün dindar insanların kafalarında, hatta en hoşgörülü ülkelerde bile, hoşgörü ödevi ancak kesin birtakım çekincelerle kabul edilmektedir. Bazısı, kilise hükümeti sorunlarında ayrı düşünmeye tahammül eder, fakat dogma sorunlarında etmez; diğer biri, Katoliklerle Üniteryenler dışında herkese hoşgörülü davranabilir; bir başkası vahye dayanan dine inanan her bireye hoşgörülü davranabilir; çok azı da lütüflarını bir parça daha öteye götürür, fakat bunu bir Allaha ve ahirete inançta durdururlar. Çoğunluğun duygusunun hâlâ katıksız ve şiddetli bulunduğu her yerde, onun, itaat edilmek iddiasından pek az vazgeçtiği görülür.

Siyasi tarihimizin özel hal ve koşullarından dolayı İngiltere’de, kamuoyunun boyunduruğu ihtimal daha ağırsa da, yasanınki, Avrupa’nın diğer ülkelerinin çoğunda olduğundan daha hafiftir; yasama veya yürütme kuvveti tarafından bireyin hareketine doğrudan doğruya karışılmasına karşı bü-

yük bir kıskançlık vardır; bunun böyle oluşu, bireyin bağımsızlığına çok yerinde olan bir saygı gösterilmesinden çok, hâlâ var olan bir alışkanlıktan, yani hükümete yasaninkine zıt bir çıkarı temsil ettiği gözüyle bakmak alışkanlığından ileri gelmektedir. Çoğunluk, hükümetin kuvvetini kendi kuvveti, fikirlerini kendi fikirleri olarak hissetmeyi henüz öğrenmemişlerdir. Bunu öğrendikleri gün, olasıdır ki bireysel özgürlük hükümet tarafından, bugün kamuoyu tarafından olduğu derecede istilâya uğrayacaktır. Fakat yine de, bireylerin yasa tarafından denetlenmesine alışmamış oldukları şeylerde yasanın herhangi bir denetleme girişimine karşı harekete geçmeye hazır duran, birikmiş bir yığın duygu vardır; hem de, sorunun yasal denetiminin meşru alanına girip girmediğine pek bakılmaksızın bu böyledir; o kadar ki, bütünü itibariyle son derece sağlam olan bu duygu, özel hallere uygulamasına geçilirken belki de, iyi temellendirilmiş olduğu kadar pek çok kere yerinde kullanılmış olmaz. Fıiliyatta, hükümet müdahalelerinin uygunluk veya uygunsuzluğunu her zaman denetkısına vurmak için kabul edilmiş hiçbir ilke yoktur. Herkes kendi şahsi tercihlerine göre karar verir. Bazıları, yapılacak herhangi bir iyilik veya çaresi bulunacak bir kötülükle karşılaştıkları zaman, işi hükümetin üzerine almasını seve seve teşvik etmek isterler; diğerleriyse, bireysel çıkarlarının hükümet denetimi altına sokulan kısımlarına bir yenisini eklemektense, toplumsal kötülüğün hemen hemen her miktarına katlanmayı tercih ederler. İnsanlar da herhangi bir belirli sorunda, işde kendi duygularının bu genel yönüne göre bir veya diğer tarafın safında yerlerini alırlar; ya da hükümetin yapacağı ya da yapmayacağı konusunda besledikleri inanca göre, veya hükümetin onu kendilerinin beğendikleri tarzda yapacağı ya da yapmayacağı konusunda besledikleri inanca göre taraf tutarlar; bir hükümet tarafından yapılması uygun olan şeyler nelerdir konusunda sürekli olarak bağlandıkları herhangi bir fikirden dolayı bir sorunun lehinde veya aleyhinde tavır aldıkları çok enderdir. Bana öyle geliyor ki, bu kural veya ilke yokluğunun sonucu olarak hâlâ taraflardan biri öbürü kadar sık yanılıyor; hükümet müdahalesi hemen

hemen eşit bir biçimde, kâh yerinde olmayarak ileri sürülüyor kâh yerinde olmayarak mahkûm ediliyor.

Bu denemenin amacı, toplumun bireye karşı zorlama ve denetim biçimindeki davranışlarını, bu konuda kullanılan araç ister yasal cezalar şeklinde maddi kuvvet olsun, ister kamuoyunun manevi baskısı olsun, kesin olarak yönetmeye elverişli çok basit bir ilke ileri sürmektir. Bu ilke, insanların, birey birey ve toplu olarak, aralarından herhangi birinin hareket serbestliğine müdahalelerine izin veren biricik gayenin «öz varlığı koruma» olduğudur. Uygar bir topluluğun herhangi bir üyesi üzerinde, onun arzusuna rağmen kuvvetin haklı olarak kullanılabileceği tek amacın, başkalarına gelecek zararı önlemek olduğudur. Bireyin kendisinin yararlanması, maddi ve manevi olsun, yeterli bir haklı neden değildir. Bir kimse bir şeyi yapmaya veya buna katlanmaya, salt böyle yapması onun hakkında hayırlı olacaktır diye, onu daha mutlu kılacaktır diye, başkalarının fikirlerine göre böyle yapmak akıllıca ya da hattâ doğru olacaktır diye, haklı olarak zorlanamaz. Bunlar serzenişte bulunmak, onunla tartışmak, onu ikna veya ondan rica etmek için haklı nedenlerdir, fakat o yine başka türlü yaptığı takdirde onu zorlamak veya herhangi bir kötülüğe uğratmak için haklı bir neden oluşturmazlar. Bunun haklı olabilmesi için, onun yapmamasını istediğimiz davranışın bir başkasına zarar vereceği saptanmış olmalıdır. Herhangi bir bireyin davranışından topluma karşı sorumlu olabileceği kısım, o hareketin başkalarını ilgilendiren kısmıdır. Yalnız kendisini ilgilendiren kısmında, onun bağımsızlığı, hak olarak mutlaktır. Kendisi üzerinde, bizzat kendi vücudu ve beyni üzerinde, birey, başına buyruktur.

İhtimal pek söylemeye bile gerek yoktur ki bu öğreti, yetlerinde erginleşmiş olan insanlara uygulanmak üzere ortaya atılmıştır. Çocuklardan ya da yasanın erkek veya kadın için ergenlik yaşı olarak belirtebileceği yaşın altında bulunanlardan sözetmiyoruz. Henüz başkaları tarafından gözetilmeye gereksinimi olanların başkalarından gelecek zararlara olduğu kadar, bizzat kendi eylemlerine karşı da korunmaları ge-

reklidir. Aynı sebepten dolayı, bizzat ırkın daha ergenlik çağına gelmemiş sayılabileceği o geri toplum hallerini de düşünce dışı, bırakabiliriz. Kendiliğinden ilerlemenin yolu üzerinde dikili ilk güçlükler çok büyüktür, onları yenme yollarını seçme olanağı da pek yoktur; ve içi ıslahat ruhuyla dolu bir yöneticinin, ihtimal başka türlü varılamayacak olan bir gayeye ulaştıracak her türlü çareyi kullanması uygundur. Uygur olmayanları yönetmede istibdat meşru bir hükümet biçimidir, yeter ki gaye onların düzeltilmesi olsun; kullanılan araçların haklılığı da o gayeyi fiilen sağlamalarıyla taatlı olsun. Özgürlüğün, bir ilke olarak, insanların serbest ve eşit tartışmayla düzelebilir hale gelmelerinden önceki herhangi bir durumda asla uygulama yeri yoktur. O zamana kadar, onlar için, o da eğer böyle birini bulacak kadar şansları varsa, bir Ekber'e, bir Charlemagne'a kesin olarak boyun eğmekten başka yapacak birşey yoktur. Fakat insanoğulları, inanarak ya da inandırılarak, gelişmeleri sağlanabilecek bir düzeye ulaştığı zaman (ki burada ilgilenmek zorunda olduğumuz bütün uluslarda bu devreye çoktan varılmıştır), artık zor kullanmak, gerek doğrudan doğruya, gerekse yasanın dışına çıkanlara eziyet ve ceza şeklinde olsun, insanların kendi yararlarına bir çare olarak kabul edilemez; yalnızca başkalarının güvenliği için haklı görülebilir.

Şunu söylemek yerinde olur ki, ben, «fayda»dan bağımsız bir şey olduğu takdirde, «mutlak hak» fikrinden savımı desteklemek üzere çıkarılabilecek her türlü avantajdan, vazgeçiyorum. Bütün ahlâkî sorunlarda ben faydayı başvurulacak en yüksek ölçü olarak görüyorum; fakat bunun en geniş anlamda fayda, ileri bir yaratık olarak bir insanın daima çıkarlarına dayanan fayda olması gereklidir. Bu çıkarlar, iddia ediyorum ki, bireysel kendiliğindenliği dış denetime tâbi tutmaya, ancak her bireyin başka kimselerin çıkarını ilgilendiren eylemleri hakkında izin verir. Eğer herhangi bir kimse başkalarına zararlı bir davranışta bulunursa, onu yasa yoluyla ya da yasal cezaların esenlikle uygulanamadığı hallerde genel onaysızlıkla cezalandırılması için, *prima facie* (aksi sabit oluncaya kadar geçerli) bir durum vardır. Yine, başkalarının

yararlanması için bireyin haklı olarak yapmaya zorlanabileceği birçok olumlu eylemler de vardır: Örneğin bir mahkemede tanıklık etmek; bireyin yurdun ortak savunmasında ya da korumasından yararlandığı toplumun çıkarına gerekli olan diğer herhangi bir ortak işde, kendisine düşen âdil payı üzerine alması; bir hemcinsinin hayatını kurtarmak, veya savunmasız olanları kötü davranışlara karşı korumak üzere araya girmek gibi bazı insanî iyilik hareketlerinde bulunmak türünden şeyler ki, yapılması bir insanın göreviyken yapmayacak olursa bundan dolayı haklı olarak topluma karşı sorumlu tutulabilir. Bir kimse başkalarına yalnız eylemleriyle değil eylemsizliğiyle de kötülük edebilir ve her iki halde de o zarardan dolayı haklı olarak sorumludur. Şurası da gerçektir ki, ikinci hâl birincisinden çok daha tedbirli zor kullanılmasını gerektirir. Herhangi bir kimseyi başkalarına fenalık yaptığı için sorumlu tutmak kuraldır; onu kötülüğü önlemediğinden ötürü sorumlu tutmak, ötekiyle kıyaslandığında istisnadır. Bununla birlikte bu istisnayı haklı göstermeye yetecek kadar açık ve ağır olan bir çok durumlar vardır. Kendisinin dış ilişkilerine ait olan her konuda birey, çıkarları söz konusu olan şahıslara karşı ve gereğinde onların koruyucusu durumundaki topluma karşı hukuken sorumludur. Çoğu kez sorumluluğa tâbi tutmamak için güçlü nedenler bulunur; fakat bu nedenler durumun özel sebeplerinden çıkmalıdır: Bu neden ya o türden bir neden olmalıdır ki onda bireyin kendi istemliliğine bırakıldığı taktirde, toplumun kişiyi denetleme gücüne sahip bulunduğu herhangi bir biçimde denetime tâbi tutulması halindekinden daha iyi davranması olasılığı bulunsun; ya da denetim yapmaya kalkışmak, bu denetimin önleyebileceğinden daha büyük başka kötülükler meydana getirecek olsun. Bu gibi nedenler sorumluluğun uygulanmasını olanaksız kıldığı zaman, boş kalan hakimlik sandalyesine bizzat failin kendi vicdanı geçmei ve başkalarının dış korumadan yoksun olan çıkarlarını korumalıdır; fail kendi hakkında daha sert karar vermelidir; çünkü sorun, onun hemcinslerince yargılanmasına uygun değildir.

Ancak, eğer varsa, bireyden ayrı olarak toplumun sa-

dece, *dolaylı* bir çıkarı bulunan bir hareket alanı vardır; bu alan bir şahsın yaşam ve davranış biçiminin yalnız bizzat kendisini etkileyen —ya da eğer başkalarını da etkiliyorsa, yalnız onların serbest, gönüllü ve aldatılmamış istek ve katılmalarıyla etkileyen —bütün kısmını içine alır. Yalnız bizzat kendisini dediğim zaman, doğrudan doğruya ve öncelikle demek istiyorum; çünkü kendisine dokunan herhangi birşey onun aracılığıyla başkalarını etkileyebilir; bu olasılık üzerine dayandırılabilir olan itirazı da sonradan ele alacağız. Bu, o halde, insan özgürlüğünün özel alanıdır. Bunun içine, ilkin, en geniş anlamda vicdan özgürlüğünü, bütün dünyevi veya zihni bilimsel, ahlâki veya dinsel konularda mutlak düşünce ve duygu özgürlüğünü gerektiren, bilincin iç alanı girer. Düşündüklerini söyleme ve yayma özgürlüğü, başka bir ilkeye girer gibi görülebilir; bireyin davranışının başkalarını ilgilendiren kısmına ait olduğundan fakat düşünce özgürlüğünün bizzat kendisi kadar önemli olduğu için ve büyük bir kısmı bakımından aynı nedenlere dayandığından, uygulamada ondan ayrılmaz. *İkincisi*, bu ilke beğenilerde ve uğraşılarda özgürlüğü; yaşamımızın tasarısını kendi karakterimize uyacak şekilde düzenlemek; başkalarının fikrince bizim karakterimiz avanakça, ters veya yanlış bile olsa, yaptığımız şey kendilerine zarar vermediği sürece, onlar tarafından bir engellemeye uğramaksızın ve işin olası sonuçlarına katlanmamız koşuluyla, beğendiğimiz biçimde davranmak özgürlüğünü gerektirir. *Üçüncüsü*, her bir bireyin bu özgürlüklerinden, sonuç olarak, bireyin aynı sınırlar içinde, kendi içinde, kendi aralarında bir araya gelme özgürlüğü, başkalarına zararı olmayan herhangi bir amaç için birleşmek özgürlüğü çıkar: Bir araya gelen bu kişilerin ergin oimaları ve zor veya hile etkisi altında bulunmamaları koşulu ile.

Hükümetinin şekli ne olursa olsun, bu özgürlüklere tümü ile saygı gösterilmeyen hiçbir toplum özgür değildir; bu özgürlüklerin kayıtsız ve koşulsuz var olmadığı hiçbir toplum tam özgür değildir. Özgürlük denemeye lâyık biricik özgürlük başkalarını mutluluklarından yoksun bırakmaya ya da onların mutluluğa ulaşma çabalarına engel olmaya kalkışmadığımız

sürece, kendi iyiliğimizi kendi bildiğimiz yolda aramak özgürlüğüdür. Her birey gerek bedensel, gerekse zihinsel ve ruhsal bakımlardan, kendi sağlığının asıl bekçisi kendisidir. İnsanlık, birbirlerinin kendi bildiği gibi yaşamasını hoşgörüyle karşılamakla, her bireyi başkalarına hoş gelecek şekilde yaşamaya zorlamakla olduğundan daha kazançlı çıkar.

Bu öğretiyi hemen hiç de yeni bir şey olmamakla ve bazı kimseler için apaçık bir şeyi tekrarlamakla birlikte, mevcut düşünce ve uygulamanın genel eğilimiyle en doğrudan doğruya çatışan öğrettir. Toplum (aklinca) herkesi kendi toplumsal mükemmellik anlayışına olduğu kadar, bireysel mükemmellik anlayışına da zorla uydurmaya çaba göstermiştir. Devletin, yurttaşlarından her birinin bütün bedensel ve zihinsel disiplinine karışmaya hakkı olduğu düşüncesiyle, eski topluluklar özel davranışların her bölümünün kamu otoritesi yoluyla düzenlenmesinde kendilerinin yetkili olduğuna inanıyor; eski düşünürler de bunu yerinde buluyorlardı. Bu düşünce biçimi, etrafları güçlü düşmanlarla çevrili, sürekli olarak dış saldırı veya iç sarsıntıyla yıkılma tehlikesi içinde bulunan küçük cumhuriyetlerde güç ve yetkenin çok kısa bir dönem için bile gevşetilmesi çok kolaylıkla ölümcül olabileceğinden, özgürlüğün yararlı ve kalıcı sonuçlarını beklemeyi göze alamadıklarından kabule değer bulunmuş olabilir. Bugünkü dünyada, siyasi toplulukların büyüklüklerinin daha fazla oluşu ve özellikle, (insanların vicdanlarının yönetimini onların dünya işlerini denetleyen ellerden başka ellere veren) ruhsal ve dünyevî yetkilerin birbirinden ayrılması, özel yaşamın ayrıntılarına yasa tarafından bu ölçüde büyük bir müdahaleyi önlemiştir; ama ahlâkî baskı makineleri; hemen her zaman ya insan davranışlarının her bölümü üzerinde egemenlik peşinde koşan hiyerarşi hırsı veya püriten inançlarla yönetilmiş bulunan ahlâkî duyguların durumuna giren en güçlü öge, din; özel konularda egemen düşünceden sapmalara karşı, hatta sosyal konularda olduğundan daha şiddetle işletilmiştir. Geçmişin dinlerine karşı en şiddetli muhalefeti göstermiş olan modern reformcuların bazıları, ruhanî egemenlik hakkı iddia etmekte ne kiliselerden ne de mezheplerden hiç

de geri kalmamışlardır: Özellikle, toplumsal sistemi, kendisinin *Systeme de la Politique Positive* (Pozitif Siyaset Sistemi) isimli eserinde açıkladığı üzere, toplumun birey üzerinde —eski filozoflar arasında en sert disiplin taraftarlarının siyasi ideallerinde tasarladıkları her şeyi geride bırakan biçimde— zorbaca bir baskı kurmasını (gerçi yasaldan çok ahlâkî araçlarla olmak üzere) amaçlayan Sayın Comte (Auguste).

Tek tek düşünürlerin kendilerine özgü inançları bir yana, yeryüzünün her tarafında, yine, topluluğun kişi üzerindeki yetkilerini, hem kamuoyu gücüyle hem de hattâ yasa gücüyle gerektiğinden fazla genişletmek konusunda gittikçe artan bir eğilim de vardır; dünyada görülen bütün değişimlerin yönü toplumu güçlendirmeye ve bireyin yetkilerini azaltmaya doğru olduğuna göre bu saldırı öyle kendiliğinden ortadan kalkmayacak, aksine gitgide daha korkunçlaşacak bir durum alacak bir kötülüktür. İnsanoğlunun ister yönetenler, ister basit vatandaşlar olarak, kendi düşünce ve eğilimlerini başkalarına birer davranış kuralı olarak zorla kabul ettirmek eğilimi, insanın doğasındaki en iyi ve en kötü duyguların bazılarıyla öyle güçlü bir biçimde desteklenmektedir ki, bunu olsa olsa ancak yetki yokluğu disiplin altında tutmaktadır; yetki de azalmayıp çoğalmakta olduğuna göre, bu kötü gidişin önüne sağlam bir ahlâkî inanç engeli konamazsa, dünyanın şimdiki durum ve koşulları içinde, onun artmasını beklememiz gerekir.

Hemen genel sava girmek yerine sözlerimizi ilk olarak onun birtek bölümü —burada ifade edilen ilkenin, tamamen değilse bile bir dereceye kadar, yürürlükteki fikirler tarafından kabul edilen bölümü— üzerinde durmamız tartışma için uygun olacaktır. Bu tek bölüm, aynı soydan olan konuşma ve yazma özgürlüğünün de ondan ayrılamayacağı *düşünce özgürlüğüdür*. Gerçi bu özgürlükler önemli ölçüde, dinsel hoşgörü ve özgür kuramlardan yana olduklarını söyleyen bütün ülkelerin siyasi ahlâkının birer parçası haline gelmiştir; fakat bu özgürlüklerin dayandıkları gerek felsefi ve gerekse pratik temeller, olabilir ki ne genel düşünce için pek o kadar

alışılmış bir şeydir ve nede ũstelik kamuoyu ōnderlerinin bir çoğunda bile, umulduğu kadar tam bir şekilde kabul edilmektedir. Bu temeller, doğru olarak anlaşılınca, sorunun yalnız bir bŕlũmũnden çok daha geniş bir uygulama alanı bulurlar; sorunun bu kısmının tam olarak incelenmesi, gŕrũlũr ki, geri kalan kısmı iēin de iyi bir bařlangıē olacaktır. Bu bakımdan, biraz sonra sŕyleyeceklerimin kendileri iēin yeni bir şey olmayacağı kimseler, şimdiye kadar ũē yũzyıldır sık sık tartışılmış olan bir konuyu bir kez daha tartıştığımdan dolayı, umarım beni hoş gŕrũrler.

II. BÖLÜM

DÜŞÜNCE VE TARTIŞMA ÖZGÜRLÜĞÜNE DAİR

Ümit olunur ki, «basın özgürlüğü»nün, yoz ya da zorba hükümete karşı güvencelerden biri olarak herhangi bir savunmaya gereksinim gösterdiği zamanlar artık arkada kalmıştır. Çıkarları halkın çıkarlarıyla bir olmayan bir yaşama veya yürütme organının onlara birtakım fikirleri zorla kabul ettirmesine ya da onların hangi öğretileri veya hangi tartışmaları duymalarına izin verileceğini belirlemesine müsaade etmenin aleyhinde şimdi artık hiçbir kanıtın gerekli olamayacağını varsayabiliriz. Ayrıca sorunun bu yönü bizden önceki yazarlar tarafından o kadar sık ve başarılı bir biçimde işlenmiştir ki burada ayrıca üzerinde durmaya gerek yoktur. Basın konusunda her ne kadar İngiliz yasası bugün Tudorlar zamanındaki kadar emirkuluysa da ayaklanma korkusunun bakanlarla hakimleri her zamanki dürüst davranış biçimlerinden alıkoyduğu bazı geçici panik dönemleri dışında, o yasanın siyasi tartışma aleyhinde fiilen uygulanmak tehlikesi azdır(*) ; ve genel bir deyimle, anayasayla yönetilen ül-

(*) Bu satırların henüz yazıldığı sırada, onları şiddetle yalanlamak istermiş gibi, hükümetin 1858 Basın Takibatı başladı. Böyle olmakla birlikte, genel tartışma özgürlüğüne bu düşünce-sizce müdahale beni metinde bir tek kelimeyi bile değiştirmeye yöneltmediği gibi, kendi ülkemizde, panik anları dışında, siyasi tartışma için eziyet ve ceza döneminin artık geçmiş bulunduğu konusundaki kanımı hiç de zayıflatmamıştır. Çünkü herşeyden önce, bu kovuşturmada ısrar edilmemiştir; ikincisi, bu uygulama, hakkıyla söylemek gerekirse, hiçbir zaman siyasi kovuşturma değildi. Yöneltilen suç, kurumları ya da hükümettekilerin uygulamalarını eleştiri suçu değil, ahlâk dışı bir öğreti sayılan «Zorbaları öldürmenin yasal olduğu» düşüncesini yayma suçuydu.

kelerde, hükümetin, bu hükümet halka karşı tam olarak sorumlu olsun ya da olmasın, düşünce açıklamayı denetim altına almaya sık sık kalkışacağından korkmaya yer yoktur. meğer ki hükümet bunu yaparken kendini halkın genel hoşgörüsüzlüğüne uygulama aracı kalsın. Şu halde, varsayalım ki hükümet halkla tamamen birliktir ve onların görüşü olduğunu düşündüğü şeyle uyuşmadıkça hiçbir zorlama gücü kullanmayı düşünmemektedir. Fakat ben *halkın*, ister bizzat, ister hükümetleri aracılığıyla, böyle zor kullanma hakkını da reddediyorum. Bu zorun kendisi yasaya ve töreye aykırıdır. Buna, en iyi hükümetin de en kötü hükümetten daha fazla bir hakkı yoktur. Bu zor kamuoyuyla kullanıldığı zaman da, kamuoyuna rağmen kullanıldığı zamanki kadar, belki de ondan daha çok zararlıdır. Eğer bir teki dışında bütün insanlar aym düşüncede olsalar ve yalnız bir kişi karşıt düşüncede olsa, nasıl bu kişinin, elinde güç olduğu takdirde, insanları susturmaya hakkı yoksa, insanların da bu tek kişiyi susturmaya daha fazla hakları yoktur. Bir düşünce, sahibinden başkası

Bu bölümdeki savların herhangi bir değeri varsa, ne kadar ahlak dışı kabul edilirse edilsin herhangi bir öğretiyi, ileri sürmek, ve tartışmak konusunda, ahlaki bir inanç sorunu olarak, tam bir özgürlüğün var olması gerekir. Bu yüzden, «Zorbaları öldürmek» öğretisinin ahlaki ya da ahlak-dışı olduğunu burada incelemek gereksiz ve yersiz olacaktır. Yalnız şunu söylemekle yetineceğim, bu konu bütün zamanlarda ahlakın kapanmamış sorunlarından biri olmuştur; yasanın üstüne çıkarak kendini yasal ceza veya denetimin erişemeyeceği bir yere koymuş olan bir caniyi yere seren bir yurttaşın eylemi, bütün uluslarda en iyi ve en akıllı bazı insanlar tarafından, bir cinayet değil yüksek bir erdemlilik sayılmıştır; bu eylem, ister doğru ister yanlış, adam öldürme olarak değil, iç savaş olarak değerlendirilmiştir. Böyle olunca, bence bu eyleme kışkırtma, belirli bir durumda cezayı gerektiren bir konu olabilir, fakat ancak şu koşulla ki, bunun ardından açık bir eylem gelmesi ve hiç olmazsa eylemle kışkırtma arasında olası bir bağlantı kanıtlanabilmiş olması koşuluyla. Bu durumda bile, yabancı bir hükümet değil, ancak saldırıya uğrayan hükümet kendi varlığına karşı yöneltilmiş olan saldırıları, öz varlığı korumak hakkını kullanarak, yasal bir biçimde cezalandırılabilir.

için hiçbir değeri olmayan kişisel bir şey olsa ve o düşünceden yararlanmaktan yasaklamak sadece özel bir zarar oluştursaydı, bu zarara sadece birkaç kişinin veya birçok kişinin uğraması arasında bir fark olabilirdi. Fakat bir düşüncenin susturulmasındaki asıl kötülük, onun insan soyuna, yaşayan nesle olduğu gibi gelecek nesillere karşı da bir haydutluk olması; o düşünceye taraftar olanlardan daha da fazla, o düşünceye katılmayanlara karşı bir soygunculuk olmasıdır. Eğer düşünce doğruysa insanlar yanlış olanı doğru olanla değiştirmek olanağından yoksun bırakılırlar: eğer yanlışsa, onlar hemen hemen aynı derecede büyük bir yararı, yani gerçeğin haksızlıkla çarpışması sonucunda onun daha açık olarak anlaşılmasını ve daha canlı bir etki yaratmasını, elden kaçırmış olurlar.

Herbirinin, tartışmanın kendisine uygun düşen ayrı bir dalı bulunan bu iki hipotezi ayrı ayrı ele almak gerekir. Boğmaya kalkıştığımız düşüncenin yanlış bir düşünce olduğundan hiçbir zaman emin olamayız; bundan emin olsak bile, onu boğmak gene de kötü olurdu.

Önce: Otorite tarafından sindirilmeye çalışılan düşünce, pekala doğru olabilir. Onu ortadan kaldırmak isteyenler, çok doğal olarak, onun doğruluğunu yadsırlar; fakat hiç de yanılmaz değildirler. Sorunu bütün insanlık adına kesip atmaya ve diğer herkesi yargılama olanaklarından yoksun bırakmaya hiçbir yetkileri yoktur. Bir düşüncenin dinlenmesini, onlar bunun yanlış olduğuna emindirler diye, yasaklamak, bir şeyin onların gözünde kesin olmasının *mutlak* kesinlikle aynı olduğunu kabul etmek olur. Her tartışmayı susturma, bir yanılmazlık taslamadır. Bunu suçlayıp mahkum etmek böyle sıradan bir kanıta dayandırılabilir; çünkü sıradan olması hiç de değerini düşürmez.

İnsanlığın sağduyusu için üzülmenecek bir şeydir ki, ameli muhakemenin yanılabilirliği kuramsal olarak her zaman kabul edildiği halde, insanların yanılabilirlikleri onların pratik yargılamaları üzerinde etkisini göstermekten uzaktır; çünkü her birey kendisinin yanılabilir olduğunu pekala bildiği halde, çok az kimse kendi yanılabilirliğine karşı herhangi bir sa-

kınma önlemi almayı gerekli sayar; ya da kendilerinin çok emin oldukları herhangi bir düşüncenin, işlemeye eğilimli bulunduklarını kendilerinin de kabul ettikleri hata örneklerinden biri olabileceği olasılığını çok az insan kabul eder. Mutlak hükümdarlar ya da sınırsız saygı görmeye alışmış olanlar, her zaman, hemen her konuda kendi düşüncelerine bu tam güveni duyarlar. Kendi düşüncelerine zaman zaman karşı çıkılan ve yanıldıklarında hatalarını düzeltmek alışkanlığından tamamiyle yoksun bulunmayan daha mutlu konumdaki insanlar, aynı sınırsız güveni, kendi düşüncelerinden, yalnız, çevrelerinde bulunanlarca ya da sürekli görüşlerini sordukları kimselerce paylaşılanlar hakkında gösterirler; çünkü insan hep tek başına yargılamasına güveni olmayışı oranında gizli bir güvenle, genel olarak «alem»in yanılmazlığına, dayanır. Alemse, her bireye göre, kendisinin temasta bulunduğu kesimdir. Kendi partisi, kendi mezhebi, kendi kilisesi, kendi toplumsal sınıfı gibi; eğer bu bir kimse için kendi ülkesi, kendi çağı kadar geniş herhangi bir anlam taşıyorsa, ona, diğerleriyle ölçülünce, hemen hemen liberal ve geniş düşünceli denebilir. Diğer çağ, ülke, mezhep, kilise, sınıf ve partilerin bir zamanlar kendi düşüncesinin tam aksini düşünmüş ve hattâ şimdi bile düşünmekte olduklarını bilse dahi, onun bu kolektif otoriteye inancı yine sarsılmaz. Ayrı düşüncede olan başka insanların alemlerinin tam karşısında olmanın sorumluluğunu kendi aleminin omzuna bırakır; bu sayısız alemler içinde kendisinin bel bağladığı alemi salt bir rastlantının tayin etmiş olduğuna ve kendisini Londra'da bir Anglikan papazı yapan aynı etkenlerin pekâlâ onu Pekin'de bir Budist ya da Konfüçyüs rahibi de yapabilirliğine asla aldırmaz. Bununla birlikte hiçbir kanıt gerektirmeyecek kadar açıktır ki, bireyler kadar çağlar da yanılmaz değildir; her çağın tuttuğu düşüncelerden birçoğunu sonraki çağlar yalnız yanlış değil, aynı zamanda saçma saymışlardır; bir zamanlar genel olan birçok düşünceleri günümüz nasıl kabul etmiyorsa, şimdi genel olan düşünceleri de gelecek çağların kabul etmeyeceği aynı derecede kesindir.

Bu sava karşı ileri sürülebilecek itiraz, olasılıkla şöyle

bir biçim alabilir. Hatânın yayılmasının önüne geçmekte kesinlikle, kamu otoritesi tarafından kendi yargılamasına göre ve sorumluluğu altında yapılan diğer herhangi bir şeyde olduğundan daha büyük bir yanılmazlık ön kabulü yoktur. Yargılama, insanlara, onu kullansınlar diye verilmiştir. Bu yargılamanın hatalı olarak kullanılması olasılığı var diye, insanlara, onu hiç kullanmayacaksınız mı diyeceğiz? Onların zararlı saydıkları şeyi yasak etmeleri, hatâdan affolunmayı iddia etmek değil, aksine kendilerine düşen vicdan kanılarına göre davranmak görevini, yanılır dahi olsalar, yerine getirmeleri demektir. Düşüncelerimizin yanlış olması olasılığı var diye hiçbir zaman bu düşüncelere göre harekete geçmeyecek olursak, bütün çıkarlarımızı yüzüstü ve bütün görevlerimizi yapılmamış bırakırız. Her davranışa uygulanan bir itiraz herhangi tek bir davranış biçimine karşı hiç de sağlam bir itiraz olmayabilir. Ellerinden gelen en doğru düşünceleri edinmek; bunları dikkatli bir biçimde edinmek; doğru olduklarına iyice emin olmadıkça da bunları başkalarına asla zorla kabul ettirmemek, hükümetlerin ve bireylerin görevidir. (Böyle akıl yürütenler, sözlerine devamla diyebilirler ki): Fakat onlar bundan emin olunca, kendi düşüncelerine göre harekete geçmekten kaçınmaları, salt daha az aydın olan çağlarda başka insanlar şimdi doğru olduğuna inanılan düşüncelere zulümle karşılık vermişlerdir diye, insanlığın iyiliği için bu ya da öbür dünyada tehlikeli olduğuna kendilerinin içtenlikle inanmış bulundukları öğretilerin etrafa sınırsızca yayılmasına izin vermeleri artık insaf değil korkaklık olur. Aynı yanılığa düşmemeye dikkat edelim denebilir ama hükümetler ve uluslar, otoritenin kullanılmasına elverişli konular olduğu yadsınamayan diğer şeylerde de yanılığa düşmüşlerdir: Kötü vergiler koymuşlar, haksız savaşlar yapmışlardır. Böyledir diye hiç vergi koymamamız; ve ne gibi bir kışkırtma karşısında kalırsak kalalım, hiç savaşmamamız mı gerekir? İnsanlarla hükümetler ellerinden geldiği kadar iyi davranışta bulunmalıdırlar. Mutlak kesinlik diye bir şey aradığımız yok, insan yaşamının amaçları için yeter güvence arıyoruz. Bizzat kendi davranışımıza kılavuz olması için düşün-

cemizin doğru olduğunu varsayabiliriz, saymalıyız da: Kötü adamların bizim yanlış ve zararlı saydığımız düşünceleri yaparak toplumu bozmalarına engel olduğumuz zaman ondan daha fazla bir şey varsaymış olamayız ki.

Yanıtlıyorum, bu çok daha fazla şey varsaymak olur. Bir düşüncenin ona her türlü itiraz olanağı varken çürütülememiş bulunmasından dolayı doğru olduğunu varsaymakla, onun çürütülmesine izin vermemek amacıyla onun doğruluğunu kabul etmek arasında çok büyük fark vardır. Eyleme koymak için bizim bir düşüncenin doğru olduğunu varsaymamızı haklı kılan esas koşul, başkalarının bizim düşüncemizin aksini söylemek ve onun yanlışlığını kanıtlamak bakımlarından tam özgürlüğe sahip bulunmalarıdır; bundan başka bir koşul altında, insanî özellikleri olan bir yaratığın elinde haklı olduğuna dair akla uygun herhangi bir güvence yoktur.

Gerek düşünce tarihini ve gerekse insan yaşamının alışılmış gidişini ele aldığımızda, bunların her ikisinin de olduklarından daha kötü olmayışlarını neye bağlamalı? Kuşkusuz bunu insan anlayışının öz gücüne bağlayamayız; çünkü kendiliğinden açık olmayan herhangi bir konuda, onu usa vuraabilecek yetenekte bir kişiye karşılık bu yetenekten yoksun doksan dokuz kişi vardır; yüzüncü şahsın yeteneği de salt görelidir; çünkü geçmişteki her kuşağın seçkin insanların çoğunluğu şimdi yanlış olduğu bilinen bir çok düşünceleri tutmuşlardır, şimdi kimsenin haklı gösteremeyeceği bir çok şeyleri yapmışlar veya onaylamışlardır. O halde, insanlar arasında, akla uygun düşüncelerin ve davranış biçimlerinin genellikle üstün gelmesinin nedeni nedir? İnsan ilişkileri hemen hemen umutsuz denecek bir duruma düşmedikçe, ki daima düşegelmiştir, var olması gereken bu üstünlük eğer gerçekten varsa, nedeni, insandaki gerek düşünsel gerekse ahlâki bir yaratık olarak saygıya değer her şeyin kaynağı olan insan beyminin bir özelliğidir; yani, akla uygunluğun üstünlük kazanması, insanın yanlışlarının düzeltilmesinin mümkün olusundan ileri gelmektedir. İnsanın, yanlışlarını tartışma ve deneme yoluyla düzeltmek yeteneği vardır. Salt deneme elvermez. Denemenin nasıl yorumlanacağını göstermek için, tartışma da olmalıdır. Yanlış düşünceler, yanlış uygulamalar

olgunun ve kanıtın karşısında yavaş yavaş teslim olurlar; fakat akıl üzerinde herhangi bir etki yaratmaları için olguların ve kanıtların, anlayışın önüne serilmesi gereklidir. Anlamalarını ortaya çıkaran yorumlar olmadan kendi kendilerini açıklayan pek az olgu vardır. Şu halde insan uslamlamasının bütün gücü ve değeri bu tek özelliğe, yani yanlış olduğu zaman düzeltilebilmesine bağlı olduğundan, ona ancak onu düzeltme çareleri devamlı olarak elde bulundurulduğu zaman güven beslenebilir. Uslamlaması gerçekten güven verici olan herhangi bir kişiyi örnek diye alırsak acaba onun uslamlaması bu hale nasıl gelmiştir? Gelmiştir, çünkü o kimse kendi düşüncelerinin ve davranış biçiminin eleştirilmesine karşı anlayışını açık tutmuştur. Çünkü kendisine karşı söylenebilecek bütün şeyleri dinlemeyi, onlardan doğru olduğu oranda yararlanmayı ve yanlış olan şeyin yanlışlığını kendine, fırsat düşükçe de başkalarına açıklamayı alışkanlık edinmiştir. Çünkü o, insanın bir konunun tamamını bilmeyi az çok yaklaşılabilesinin tek yolunun o konu üzerinde türlü türlü düşüncelere sahip kimselerin söyleyebileceklerini dinlemek, her anlayıştaki insanların o konuya, mümkün olan bütün bakış biçimleri üzerinde durmak olduğunu hissetmiştir. Hiçbir bilgi, bilgeliğini başka türlü elde etmemiştir, ancak böyle elde etmiştir; başka herhangi bir yolla bilgeleşmek de insan aklının doğasında yoktur. Kendi düşüncelerini başkalarınınkilerle karşılaştırıp düzeltme ve tamamlama alışkanlığı, o düşüncüyü uygulamaya koymada duraksamayı gerektirmek şöyle dursun, ona haklı bir güven beslemek için dayanılacak biricik sağlam temeldir; çünkü, kendisine karşı söylenebilecek olan şeyleri, hiç değilse açıkça söylenebilenleri öğrenmiştir; bütün yadsınanlara karşı durumunu almıştır; —itirazlardan ve güçlüklerden kaçacak yerde onları aramış olduğunu; herhangi bir taraftan konunun üzerine salınabilecek hiçbir ışığa da perde çekmemiş olduğunu bilir— bunlardan ötürü de o insanın, kendi uslamlamasının, böyle bir pratikten geçmemiş olan herhangi bir kişinin veya herhangi bir kalabalığın uslamlamasından daha iyi olduğunu düşünmeye hakkı vardır.

İnsanların en bilgelerinin, o kendi yargılamalarına gü-

venmeye en çok hakkı olan kimselerin bile, bu güvenlerini bir güvenceye bağlamak için gerekli bulduklarına, halk denen o birkaç akıllıyla birçok akılsızdan oluşan karışık topluluğun da uymasını istemek hiç de aşırı bir istek değildir. Kiliselerin en hoşgörüsüzü olan Roma Katolik Kilisesi, bir azizin azizliğinin resmen tanınma töreninde bile, bir *Şeytanın avukatını* (*devil's advocate*) kabul edip onu sabırla dinler. Görülüyor ki, insanların en azizi ölümünden sonra azizlik mertebesine, ta şeytanın onun aleyhinde söyleyebileceği her şey bilinip tartılıncaya kadar kabul edilemiyor. Hattâ eğer Newton felsefesinin bile tartışılmasına izin verilmemiş olsaydı, insanlar onun doğruluğu hakkında bugün duydukları kadar tam güven duyamazlardı. Haklarında en fazla güvenceye sahip olduğumuz inançların, herkesi onların asılsız olduklarını kanıtlamaya durmaksızın çağrıdan başka bel bağlayabilecekleri hiçbir koruyucu şey yoktur. Eğer bu meydan okumayı kabul eden çıkmaz ya da çıkıp da girişimi sonuçsuz kalırsa, kesinlikten gene oldukça uzağız; ancak insan aklının şimdiki durumunun izin verdiği oranda elden geleni yapmış, gerçeğin bize ulaşmasına olanak verebilecek olan hiçbir şeyi savsaklamamış oluruz: Eğer tartışma alanı açık bulundurulursa, daha üstün bir gerçek var olduğu takdirde, insanın akli onu alabilecek duruma geldiği gün onun da bulunacağını umut edebiliriz; arada geçecek zaman süresince de, gerçeğe yaklaşmanın kendi zamanımızda mümkün olan kadarını elde etmiş olduğumuza güvenebiliriz. Yanılabilir bir yaratığın elde edebileceği işte bu kadardır ve onu elde etmenin tek yolu budur.

İnsanların özgür tartışma lehindeki kanıtların sağlamlığını kabul edip de o kanıtların her olaya uygulanmasına, —ender rastlanan bir olay için de doğru olmadıkça, nedenlerin, hiçbir olay için doğru olmadıklarını farketmeyerek— karşı çıkmaları gariptir. İnsanların, *kuşkulu* olabilmesi olasılığı bulunan bütün konularda mutlaka serbest tartışmanın var olmasını kabul etmiş olup da belirli bir ilke veya öğretinin —o kadar *doğru* ki diye, yani, onun doğru olduğundan kendileri kesinlikle *emin* oldukları için— tartışılmasının

yasak olması gereğini düşündükleri zaman kendilerinin yanılmazlık taslamadıklarını hayal etmeleri tuhaftır. Eğer izin verilse bir önermenin kesinliğini kabul etmeyecek herhangi biri varken ve ona bu izin verilmezken herhangi bir önermeye doğrudur demek, bizim kendimizin ya da bizimle aynı görüşte olanların, doğruluğa karar verecek hakimler, hem de diğer tarafı dinlemeden karar verecek hakimler olduğumuzu sanmak olur.

İnançtan yoksun fakat kuşkuculuk karşısında dehşete düşmüş» diye nitelendirilmiş bulunan şimdiki çağda —ki bu çağın insanları düşüncelerinin doğru olmasından çok asıl o düşünceler olmazsa ne yapacaklarını bilmediklerinden emindirler— bir düşüncenin bütün saldırılardan korunması iddiaları, o düşüncenin doğruluğundan çok onun toplum için olan önemine dayanmaktadır. Mutluluk için çok gerekli denmezse de o kadar yararlı olan bir takım inançlar vardır ki, diyorlar, toplumun diğer çıkarlarının herhangi birini korumak kadar o düşünceleri tutmak da hükümetlerin görevidir. Böylesine zorunlu ve hükümetlerin görevlerinin sınırı içine bu derece doğrudan doğruya giren bir olayda, yanılmazlıktan daha az bir şeyin, hükümetlere, insanların genel oyu tarafından desteklenen kendi düşünceleri çerçevesinde iş görmek iznini verebileceği ve hattâ onları buna zorunlu bile kılabilceği iddia olunuyor. Sık sık ortaya atılan ve daha da sık olmak üzere düşünülen bir konu da, bu sağlam inançları ancak kötü insanların zaafa uğratmak isteyebilecekleridir; kötü insanlara sınırlar koymakta ve yalnız bu gibi insanların yapmak isteyebilecekleri şeyleri yasak etmekte kesinlikle yanlış bir yön olamayacağı düşünülür. Bu düşünce biçimi, tartışmaya sınırlar konmasını haklı gösteren nedeni, öğretilerin doğruluğu değil yararlılığı sorunu haline sokar; böylelikle de düşünceler arasında yanılmaz hâkimlik yapmak iddiasının sorumluluğundan kurtulduğunu sanır. Fakat kendilerini böylece tatmin edenler farkına varmazlar ki yanılmazlık taslama, salt, bir noktadan diğerine yer değiştirmiş olur. Bir düşüncenin yararlılığı da bir düşünce sorundur: Düşüncenin kendisi kadar itiraz kaldırır, onun kadar

tartışmaya açık, onun kadar tartışmaya gereksinim gösterir bir sorundur. Mahkûm edilen düşünce kendini tam savunma olanağına sahip bulunmadıkça; bir düşüncenin yanlış olduğuna karar vermekte olduğu gibi, onun zararlı olduğu kanısına varmak için de gene aynı gereksinim, düşünceler arasında bir yanılmaz hakime gereksinim vardır. Aykırı düşünen kendi düşüncesinin doğruluğunu iddiadan menedilmiş olmakla birlikte yararlılığını ya da zararsızlığını iddiaya izinli kılınabilir demek yeterli değildir. Bir düşüncenin doğruluğu onun yararlılığının bir parçasıdır. Bir önermeye inanılmasının arzuya değer olup olmadığını anlamak istediğimizde, onun doğru olup olmadığını düşünce dışı bırakmamız mümkün müdür? Gerçeğe aykırı olan hiçbir düşünce, kötü adamların değil, en iyi insanların düşündüklerine göre, gerçekten yararlı olamaz: Böyle insanları yararlı olduğu söylenen fakat kendilerinin yanlış olduğunu inandıkları bir öğretiyi yadsına suçuyla suçlandıkları zaman, bu savunmaları sürmekten alıkoyabilir misiniz? Söz götürmez doğrulukta diye kabul edilen düşüncelerin tarafını tutanlar, hiçbir zaman bu savunmadan olabildiğince yararlanmaktan geri durmazlar; onların yararlılık sorununu sanki doğruluk sorunundan ayrılabilirilmiş gibi ele aldıklarını görmezsiniz; aksine her şeyden önce onların öğretisi «gerçek» olduğu içindir ki onun doğru kabul edilmesi ya da ona inanılması bu kadar çok gerekli sayılıyor. Bu denli yaşamsal bir kanıt bir tarafça kullanılıp öbürünce kullanılamazken yararlılık sorununun dürüst tartışılmasına asla olanak olamaz. Olgular düzeyinde, yasa veya genel duygular, bir düşüncenin doğruluğunun tartışılmasına izin vermiyorsa, onun yararlılığının yadsınmasına karşı da yine o kadar az hoşgörülü olurlar.. Onların gösterecekleri en fazla hoşgörü, nihayet o düşüncenin mutlak zorlayışını ya da o düşünceyi reddetmek tanıtı suçuunu bir hafifletmeden ibaret kalır.

Biz, kendi yargılamamıza göre, onları mahkum ettik diye düşüncelere kendilerini duyurmaları olanağını vermeme- nin zararını daha tam bir şekilde belirtmek için tartışmayı somut bir örnek üzerinde yapmak iyi olacak; ve daha çok,

benim için en az uygun olan örnekleri —düşünce özgürlüğü aleyhindeki kanıtın, hem doğruluk hem yararlılık yönlerinden en güçlü sayıldığı örnekleri— alıyorum. Diyelim ki aleyhinde bulunulan düşünceler, bir Allaha ve ahirete inanma ya da yaygın olarak kabul edilen ahlâk öğretilerinden biri olsun. Mücadeleyi böyle bir zeminde yapmak dürüst olmayan bir karşıta büyük bir avantaj verir; çünkü mutlaka şunu söyleyecektir (dürüstlükten ayrılmak istemeyenlerin çoğu da bunu içlerinden söyleyeceklerdir): «Yasanın koruması altına alınmalarına yeter derecede emin olmadığınız öğretiler bunlar mı? Bir Allaha inanma, sizin, ondan emin olmanın yanlışmazlık taslama olacağını saydığınız düşüncelerden biri midir?» Fakat izinleriyle şuna işaret edeyim ki, benim yanlışmazlık taslama dediğim şey, bir öğretilerden (bu öğreti ne olursa olsun) emin olma hali değildir. O sorunu *başkaları* için, hem de onların aleyhte söylenebilecek şeyleri duymalarına izin vermeksizin, karara bağlamaya girişmektir. Bu iddiayı —benim en kutsal düşüncelerimin yararına da ileri sürülse— yine kabul etmem, tamamen reddederim. Bir kimsenin, bir düşüncenin yalnız yanlışlığına değil, aynı zamanda (tamamen çirkin bulduğum deyimleriyle) ahlâkdışılığına ve küfür olduğuna dair kanısı ne kadar olumlu olursa olsun; bu durumda bile, eğer o kimse kendi ülkesinin veya çağdaşlarının genel uslamlamasının desteğine sahip olan bu şahsî uslamlamaya uyararak, o düşüncenin lehindeki kanıtların dinlenmesini yasaklarsa, yanlışmazlık taslamış olur. Düşünceye ahlâkdışıdır ya da küfürdür demekle bu yanlışmazlık iddiası daha az itirazı gerektirir ya da daha az tehlikeli olmak şöyle dursun, aksine, bütün ölümcül yanlışmazlık iddialarıyla aynı konumdadır. Bir kuşağın insanları sonraki kuşaklarda hayret ve nefret uyandıran o korkunç yanlışlıkları tamamiyle işte bu koşullarda işlemişlerdir. Tarihin unutulmaz örneklerini yasanın kolunun en seçkin insanların kafalarını koparmak ve en yüce öğretileri kökünden sökmek için kullanıldığı zamanlarda buluyoruz. Bu, yasa yoluyla yoketme hareketi, öğretilere pek o kadar değilse de, insanlara karşı yürekler acısı bir baskıyla kullanılmıştır. Gerçekten öğretilerden bazıları daha

sonra da yine yaşamaya devam etmiş ve hatta bu sefer de *onlardan* ya da doğru diye kabul edilen yorumlardan fikirce ayrılanlara karşı girişilen buna benzer hareketleri savunmak için (sanki alay eder gibi) ileri sürülmüşlerdir.

İnsanlara, bir zamanlar, zamanının yasal yetkilileri ve kamuoyuyla arasında unutulmaz bir çatışma geçen Sokrat diye bir adamın yaşadığı sık sık hatırlatılmalıdır. Büyük bir çağda ve ülkede doğmuş olan bu adam, hem onu hem o çağın en iyi bilenler tarafından, kuşaktan kuşağa bize kadar o çağın en erdemli insanı olarak aktarılmıştır; diğer yandan biz onu bütün sonraki erdem hocalarının başı ve asıl örneği olarak; ahlakın olduğu gibi diğer her felsefesinin iki pınarını oluşturan ve *i maestri di color che sanno*(*) diye anılan Platon (Eflatun) ile Aristo'dan birincisinin yüksek esininin ve ikincisinin ince düşünülmüş faydacılık felsefesinin kaynağı olarak tanıyoruz. İki bin yıldan fazla bir zaman sonra hâlâ artmakta olan üzüldüğü beldeyi ünlendiren diğer bütün insanların hemen hepsininkinden daha ağır basan, o zamandan beri dünyaya gelmiş bütün yüksek düşünürlerin bu söz götürmez üstadı, ahlâksızlık ve kâfirlik suçlamasıyla yargılanarak yurttaşları tarafından idama mahkûm edilmişti. Kâfirliği, devlet tarafından tanınmış olan ilâhları yadsımasıdır; Sokrat'ı suçlayan kişi onun ilâhlara hiç inanmadığını söylemiştir (Apologia'ya bakınız). Ahlâksızlığı da, öğretileriyle ve ünlendirmesiyle «gençliği yozlaştırmış» olması. Mahkeme kendisini bu suçlardan, her bakımdan inanılabilir ki, samimi olarak suçlu buldu ve belki o zamana kadar doğanlar içinde insanlığa en yaraşır olan adamı bir cani gibi ölüme mahkûm etti.

Bundan, adli haksızlığın bir başka örneğine geçmek, bin sekiz yüz yılı aşkın bir süre önce Golgota'da(**) meydana gelmiş olan olayı, Sokrat'ın mahkûmiyetinin arkasından anmak, hiç de birincinin etkisini zedelemes. Tinsel büyüklüğü, yaşamına ve konuşmalarına tanık olmuşların anılarında, sonraki on sekiz yüzyılda onu bizzat Kadir-i Mutlak diye yücelt-

(*) Bilenlerin ya da bilginlerin üstadları (y.n.)

(**) Golgota tepesi Hazreti İsa'nın çarmıha gerildiği tepe (y.n.)

tirecek bir izlenim bırakmış olan adam, nefret uyandıracak bir biçimde öldürülmüştü; hem de ne diye? Kutsal kavramlara söven biri diye. İnsanlar sadece velinimetlerini tanıma-makla kalmadılar; tam tersi bir biçimde tanıdılar; ve ona öyle bir kâfirlik ucubesi gibi davrandılar ki, şimdi ona uygun gördükleri davranıştan dolayı, asıl kendileri öyle sayılmaktadırlar. İnsanlığın şimdi bu iki acıklı işlemin ve daha çok ikincisinin karşısında kapıldığı duygular, bahtı kara uygulayıcıları hakkındaki kararlarında insanları son derece büyük bir adaletsizliğe yöneltiyor. Bu işleri yapanlar, her bakımdan, kötü adamlar insanların her zaman olduğundan daha kötü adamlar olmaktan çok, aksine iyi insanlardı; çağlarının ve uluslarının din, ahlâk ve vatanseverlik duygularına tamamen. hatta belki daha da fazla sahiptiler: Tam o, çağımız da dahil bütün zamanlarda, lekesiz ve saygıdeğer yaşayıp saygıdeğer ölmeleri her bakımdan umulur türden insanlardı. Ülkesinin bütün düşüncelerine göre en koyu günahkârlığı oluşturan sözlerin söylenmesi sırasında elbiselerini paralayan hahambaşı, herhalde, bu dehşet ve kızgınlığında, şimdiki saygıdeğer ve dindar insanların hemen hepsinin kendi inandıkları dinî ve ahlâkî duygularda samimi oluşları kadar, içtendi; bugün onun bu davranışından tüyleri ürperenlerin çoğu, onun zamanında yaşamış bulunsalar ve Yahudi doğmuş olsalardı, tam da onun gibi davranırlardı. İlk din şehitlerini taşıyarak öldürenleri kendilerinden daha kötü insanlar sanmaya kalkışacak sofu Hristiyanlar unutmasınlar ki bu işkencilerden biri de Saint Paul'dü.

Bir örnek daha ekleyelim; en çarpıcı olan eğer bir yalıcının etkileyiciliği o yalıcığa düşen kişinin akıl ve erdemiyle ölçülürse. Elinde güç olan insanlardan, kendini çağdaşları arasında en iyi ve en aydın saymakta hakkı olan biri varsa o da Marcus Aurelius'tu. Bütün uygar dünyanın mutlak hükümdarı olan bu kimse ömrü boyunca yalnız en kumsursuz adaleti korumamış fakat aynı zamanda, aldığı stoacı*

(*) Stoacı: M.Ö. 3. yy.da, Atina Xenon tarafından kurulan fazilet yüksekliği ve mihnete katlanma felsefesi taraftarı (y.n.)

eğitimden hiç de umulmayan en merhametli yüreği taşımuştur. Kendisine yüklenen birkaç zaafın hepsi de hoşgörölük-ten yanaydı; eski düşünce- nin en yüksek ahlâki ürünü olan yazılarıysa İsa'nın en karakteristik telkinlerinden, eğer farklıysa, hemen hemen göze görünmeyecek kadar az farklıdır. O zamandan beri saltanat sürmüş olan görünürde Hristiyan hükümdarların aşağı yukarı hepsinden, kelimenin dogmatik anlamından başka her anlamıyla, daha iyi bir Hristiyan olan bu adam, Hristiyanlığı ezmiştir. İnsanlığın bütün daha önceki edinilmiş bilgilerinin en üstüne çıkmış, açık ve özgür düşünceli ve kendisini ahlâki yazılarına Hristiyan ülküsünü kendiliğinden sokmaya yöneltmiş bir karaktere sahip olan Aurelius, yine de Hristiyanlığın dünya için bir kötölük değil bir iyilik olacağını —dünyaya karşı yükümlü olduğuna o kadar derinden inandığı görevleri endişesiyle— görememiştir. O dönemdeki toplumun acınacak bir durumda olduğunu biliyordu. Fakat toplumu bir arada tutan ve daha kötü olmasını önleyenin, tapınılan ilâhlara inanç ve saygı gösterilmesi olduğunu görüyor, ya da gördüğünü sanıyordu. İnsanlığın yöneticisi olarak, toplumun param parça olmasına meydan vermemeyi kendi görevi sayıyordu; ve eğer toplumun var olan bağları çözülecek olursa, bir daha onu tekrar bir araya getirecek başka bağların nasıl oluşturulabileceğini aklı almıyordu. Yeni din açıkça bu bağları çözmeyi amaçlıyordu: Şu halde bu dini kabul etmek olmadığı sürece, görevi, onu yıkmak gibi görünüyordu. Bu bakımdan, Hristiyanlık teolojisi ona hak veya ilâhi kaynaklı görünmediği için; çarın- nıha gerilmiş bir Allahın bu garip öyküsü ona göre inanılır bir şey olmadığı için; ona göre, baştan aşağı bu derece inanılmaz bir temele dayanmak iddiasını taşıyan bir sistemin, bütün budamalardan sonra yeniden boy veren, böyle olduğunu fiilen kanıtlamış bulunan bir hareket olduğunu önceden göremediği için; filozofların ve hükümdarların en yumuşak huylusu ve en sevimlisi olan Aurelius, yüce bir görev duygusu içinde, Hristiyanlığa zulmedilmesini buyurdu. Bence bu, bütün tarihin en trajik olaylarından biridir. Eğer Hristiyan dini imparatorluğun dini olarak Constantin yerine

Marcus Aurelius'un korumasında kabul edilmiş olsaydı, dünyaya Hristiyanlığı ne kadar başka türlü bir şey olurdu; bunu düşünmek insana acı geliyor. Onun elinde Hristiyanlığın yayılmasını cezalandırdığı gibi, Hristiyan karşıtı telkinleri cezalandırmak için ileri sürülebilecek hiçbir mazeret bulunmadığını yadsımak hem gerçeğe aykırı, hem de Marcus Aurelius'a haksızlık. Hiçbir Hristiyan, tanrıtanımazlığın bätül olduğuna ve toplumu dağılmaya doğru götürdüğüne, Marcus Aurelius'un aynı şeylere Hristiyanlık hakkında inandığından daha kuvvetli bir şekilde inanmaz; o Aurelius ki, o zamanda yaşayan bütün insanlar içinde, bunu en fazla değerlendirebilecek insan sayılabilirdi. Düşüncelerin yayılmasını cezalandırmaktan yana olan herhangi bir kimse, kendisini Marcus Aurelius'tan daha akıllı, daha iyi —zamanının bilimini ondan daha derin bir biçimde bilen, kafaca zamanının üstüne ondan daha fazla çıkmış, gerçeği aramakta ondan daha ciddi ya da gerçeği bulunca kendini ona adamakta ondan daha ileri— bir adam sanmadıkça; büyük Antonious'un yapıp da o kadar başarısız bir sonuç veren girişiminde olduğu gibi, ne kendisi için ne de çoğunluk için yanılmazlık taslamasın.

Dine aykırı düşünceleri sınırlamak için cezaya başvurulmasını —Marcus Aurelius'u haklı göstermeyecek herhangi bir kanıtla— savunmanın olanaksızlığını bildiklerinden, din özgürlüğünün düşmanları, çok sıkıştıklarında, zaman zaman, bu sonucu kabul ederek, Dr. Johnson'la birlikte, Hristiyanlığa eziyet etmiş olanların haklı olduklarını; işkencenin, gerçeğin geçmesi gereken güç bir sınav olduğunu, her zaman da bundan başarıyla geçtiğini, çünkü yasal cezaların, zararlı yanlışlara karşı bazen yararlı bir biçimde etkili olsalar da, sonuçta gerçek karşısında güçsüz olduklarını söylerler. Bu, dini hoşgörüsüzlüğü savunmanın, işaret edilmeden geçilemeyecek kadar dikkate değer bir şeklidir.

Gerçeğe işkence edilmesinin ona hiçbir zarar verebilmesi olasılığı yoktur diye, gerçeğe haklı görülebilecek bir biçimde zulmedilebileceğini ileri süren bir kuram, yeni gerçeklerin kabulüne bilerek karşıt olmakla suçlanamaz ama biz de

bu kuramın insanlığın yeni gerçekleri kendilerine borçlu olduğu şahıslara uygun gördüğü davranışın yüce gönüllülüğünü övemeyiz. Dünya için, dünyanın önceden bilmediği ve onu son derece ilgilendiren bir şeyi keşfetmek; ona herhangi bir maddî veya manevî önemi olan yaşamsal bir sorunda yanılmış bulunduğunu kanıtlamak, bir insanın soydaşlarına yapabileceği en önemli bir hizmettir; Dr. Johnson ve onun düşüncesinde olanlar, bunun, örneğin ilk Hırisiyanlar ve Reformcular gibi bazı durumlarda insanlığa verilebilecek en değerli birer hediye olduğuna inanmaktadırlar. İnsanlığa böyle olağanüstü yararlar sağlayanların bu hizmetlerine karşılık şehit edilmeleri, ödülleri en adi birer suçlu gibi davranış görmüş olması, bu kurama göre, insanlığın pişmanlıktan kafasını taşlara vurup ağlaması gereken bir yanlış ve felâket değil, normal ve haklı gösterilebilecek bir durumdur. Bu öğretiye göre, ortaya yeni bir gerçek koyan kimse, tıpkı Lokridyalıların(*) mevzuatınca yeni bir yasa öneren bir kimsenin durduğu gibi, boynuna —halk meclisi onun ileri sürdüğü sebepleri dinledikten sonra önerisini hemen oracıkta kabul etmediği takdirde derhal sıkılmak üzere— bir idam ipi dolanmış bir halde durmalıdır. İyilik yapanlara bu biçimde davranılmasını savunanların iyiliğe fazla değer verdikleri düşünülemez. Kanımca da bu bakış açısı en çok, yeni gerçeklerin bir zamanlar istenmiş olabildiğini ama artık bunların yeterince bulunduğunu düşünen türden kimseler içindir.

Fakat doğrusu, şu «gerçek, zulme her zaman üstün gelir» sözü o hoş yalanlardandır ki insanlar, birbiri ardınca, bunu tekrarlaya tekrarlaya beylik bir lâkırdı hâline getirmiştir, ama bütün deneyler, onun doğruluğunu yalanlamaktadır. Tarih zulümle susturulmuş gerçek örnekleriyle doludur. Gerçek sonsuza dek yok edilmese de çağlarca geri atılabilir. Yalnız dinî düşüncelerden örnek vermek gerekirse: Reform hareketi Luther'den önce en az yirmi kez patlak vermiş ve bastırılmıştı. Brescialı Arnaud susturulmuştu. Fra-

(*) Lokridya, Eski Yunanistan'ın orta bölgesi (y.n.)

Dolcino susturulmuştur. Savonarola susturulmuştur. Abligeois'lar susturulmuştur. Vaudois'lar susturulmuştur. Lollard'lar susturulmuştur. Çekoslovak rahibi Jean Huss'un peşinden gidenler susturulmuştur. Hatta Luther zamanından sonra bile zulüm, Hristiyanlığa karşı devam ettiği yerlerde, başarılı oldu. İspanya'da, İtalya'da, Flanders'da, Avusturya İmparatorluğu'nda protestanlık kökünden söküldü; eğer kraliçe Mary sağ kalsaydı ya da kraliçe Elizabeth ölseydi, büyük bir olasılıkla, İngiltere'de de böyle olurdu. Aykırıların hiç de bastırılmayacak kadar güçlü bir yığın oluşturdukları yerler bir yana, kıyıcılık her zaman başarılı olmuştur. Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlık kökünden sökülebilirdi; aklı başında hiç kimse bundan kuşkulanamaz. Yayıldı ve etkili yere geldiyse bunun nedeni kıyıcılık hareketlerinin sadece zaman zaman ve ancak kısa sürelerle sürmüş ve araya hemen de rahat rahat din propagandası yapılan uzun aralıkların girmiş olmasıdır. Gerçeğin, salt gerçek olduğundan dolayı, zindana ve darağacına karşı, yanılgıda olmayan herhangi bir üstün gelici gücün olduğu düşüncesi, boş bir aşırı duygusallık örneğidir. İnsanların gerçeğe çoğu kez yanılgıya karşı olduğundan daha fazla heveslendikleri yoktur; yasal ya da hatta toplumsal cezaların dahi yeterli bir ölçüde uygulanması, genellikle, her ikisinin yayılmasını durdurmakta da başarı sağlar. Gerçeğin sahip olduğu asıl üstünlük şudur ki, bir düşünce doğru olunca, bir kez, iki kez ya da bir çok kez söndürülebilse de, yüzyılların akışı sırasında onu tekrar bulacak kimseler genellikle bulunur; sonunda onun tekrar ortaya çıkışı öyle bir zamana rastlar ki artık durum ve koşulların uygunluğundan dolayı, gerçek, yakasını kıyıcılıktan kurtarır ve sonraki bütün yoketme girişimlerine karşı koyabilecek kadar kök tutmuş olur.

Denecektir ki, biz şimdi ortaya yeni düşünceler atan kimseleri artık öldürmüyoruz: Peygamberleri öldürmüş olan babalarımıza benzemiyoruz, biz onlara mezarlar bile yapıyoruz. Artık aykırıları öldürmediğimiz doğrudur; bugünkü duyguların en çirkin düşüncelere karşı dahi, verilmesini uygun görebileceği ceza miktarı da onları kökünden sökmeye yeterli

değildir. Fakat henüz yasal kısıcılık lekesinden bile sıyrılmış olduğumuzu sanmayalım. Düşünceye karşı ya da hiç değilse onun açıklanmasına karşı cezalar hâlâ yasal olarak vardır; bunların uygulanması, günümüzde bile, ileride günün birinde bütün şiddetiyle hortlatılmaları olasılığını artık bütün bütün inanılmaz kılacak kadar örneğine rastlanmayan bir şey değildir. Bütün yaşam ilişkilerinde kusursuz bir ahlâk sahibi olduğu söylenen talihsiz bir adam. Hıristiyanlık hakkında aşağılayıcı sözler söylediğinden ve bir bahçe kapısının üzerine yazdığından dolayı, Cornwall eyaleti Ceza Mahkemesince 1857 yılı yaz toplantısında, yirmi bir ay hapse mahkûm edilmişti(*). Bunun üzerinden bir ay geçmeden, Old Bailey'de, iki ayrı olayda iki kişi dinî hiçbir inançları olmadığını açıkça söyledikleri için jüri üyeliğinden çıkarılmışlar; biri de hakimle avukatlardan biri tarafından kabaca hakarete uğramıştı(**); yabancı olan bir üçüncüsünün de, bir hırsız aleyhindeki davası, aynı sebepten dolayı mahkemece reddedilmiştir(***). Adaleti yerine getirmekten bu açınma, şu yasal öğreti uyarınca olmuştur: Bir Allaha (herhangi bir Allah yeterlidir) ve ahirete inandığını söylemeyen bir kimsenin bir adalet mahkemesinde tanıklık etmesine izin verilemez. Bu ise böyle kişilerin yasa dışı olduklarını, mahkemelerin koruması dışında tutulduklarını söylemekle birdir; çünkü buna göre, eğer olay sırasında yalnızlarsa ya da onlarla aynı düşüncede olanlardan başka kimse bulunmazsa bu adamları hiç cezasız soymak veya onlara saldırmak olasılığı olduğu gibi, eğer olayın kanıtlanması için onların tanıklığı kabul edilmiyorsa, başka herhangi bir kimse onların yanında yine hiç cezasız soyulabilir ya da saldırıya uğrayabilir. Bu, ahirete

(*) Thomas Pooley, Bodmin Assizes, 31 Temmuz 1857. Mahkûm, aynı yıl Aralık ayında Kral tarafından affedilmiştir.

(**) George Jacob Holyoake, 17 Ağustos 1857; Edward Truelove, Temmuz 1857.

(***) Baron de Gleichen, Marlborough Street Police Mahkemesi, 4 Ağustos 1857.

inanmayan bir kimsenin yemininin değeri olmadığı varsayımına dayanır; bu varsayım, onu benimseyenlerin tarih konusunda çok bilgisiz olduklarını gösterir (çünkü tarih, bütün çağlarda inançsızların büyük bir kısmının olağanüstü namuslu ve onurlu insanlar olduklarını kaydetmiştir;) bu, hem erdemleriyle, hem başarılarıyla dünyada en büyük ün sahibi olanlardan ne kadar çoğunun inançsız olduklarının, hiç değilse yakın arkadaşlarınca gayet iyi bilindiğine dair en küçük bir fikri olan hiç kimsenin iddia edemeyeceği bir önermedir. Ayrıca bu kural kendini yok eden, kendi temelini yıkan bir kuraldır. Allaha inanmayanların yalancı olmaları gerektiği bahanesi altında, yalan söylemeye razı olan bütün Allahı yadsıyanların tanıklığını kabul edip, yalnız yanlış bir şeyi söylemektense nefret edilen bir inancı açıkça söylemeyi göze alanların tanıklığını reddeder. Böyle kendiliğinden saçmalıklarla mahkûm bir kural, belirtilen amacı bakımından, ancak bir kin nişanesi, bir kıyıcılık kalıntısı olarak yürürlükte tutulabilir; bu aynı zamanda şu tuhaflığı bakımından da bir zülümdür ki, bir insanın ona lââyık olmadığına apaçık belli olması, ona tâbi tutulması için aranan koşul oluyor. Adı geçen kural ve onun içerdiği teorem, inananlar için, hemen de, inanmayanlar için olduğundan daha az onur kırıcı bir şey değildir. Çünkü ahirete inanmayan kimse mutlaka yalan söylerse, bundan şu sonuç çıkar ki ahirete inanan kimseler yalan söylemekten salt cehennem korkusuyla alıkonmuşlardır, o da alıkonmuşlarsa. Bu kuralı koyanlarla destekleyenlere karşı, Hristiyan erdemi üzerine edindikleri bu görüşü kendi vicdan anlayışlarından çıkarmış olduklarını varsaymak haksızlığında bulunmayacağız.

Bunlar gerçekten eski püskü birtakım zulüm kalıntılarından başka bir şey değildir; ve zulmetme isteğinin bir belirtisi olmaktan çok İngilizlerin anlayışında çoğu kez görülen o zayıflığın bir örneği diye düşünülebilir ki, bu zayıflık onlara, artık bir ilkeyi fiilen uygulamaya koymak isteyecek kadar kötü olmadıkları zaman onu yine dillerinden düşürmemekten, boş bir zevk aldırır. Fakat daha kötü yasal kıyım şekillerinin, aşağı yukarı bir kuşaklık bir dönemden beri ar-

ık uygulanmayışının bundan böyle de süreceğine dair, ne yazık ki, kamunun düşüncesinde hiçbir güvenlik yoktur. Şu zamanda, alışılmış gidişin sakin yüzeyi yeni iyilikler getirmek çabalarıyla olduğu kadar, geçmişin kötülüklerini tekrar canlandırmak girişimleriyle de sık sık dalgalandırılmaktadır. Şimdiki durumda dinî uyanış diye övünülen şey, dar ve kültürsüz kafalarda, her zaman, hiç olmazsa bir o kadar da dinsel bağnazlığın yeniden uyanmasıdır; bir topluluğun duygularında hoşgörüsüzlüğün esas sürekli mayasının var olduğu yerlerdeyse, ki bu maya ülkemizin her zaman orta sınıflarında bulunur, bu insanları, onları zaten tam başı eziyecek yaratıklar saymaktan hiçbir zaman geri durmamış oldukları kimselere etkin bir şekilde işkence yapmaya kışkırtmak için küçücük bir sebep yeter. Çünkü bu ülkeyi bir düşünce özgürlüğü diyarı olmaktan çıkaran şey işte budur —insanların önemli saydıkları inançları reddeden kimselere karşı besledikleri düşünceler ve benimsedikleri duygulardır. Çok eskiden beri, yasal cezaların başlıca zararı toplumsal utançı güçlendirmesi olmuştur. Gerçekten etkili olan bu utanma duygusudur ve o kadar etkilidir ki, İngiltere’de toplumun manevi yasağı altında bulunan düşüncelerin açıkça söylenmesine, diğer birçok ülkelerde açıklanmaları bir yasayla ve ceza tehdidi altında yasaklanmış bulunan düşüncelerin söylenişinden çok daha ender rastlanır. Malî durumları kendilerini başkalarının iyi niyetlerinden bağımsız kılan kimselerden başka bütün diğer insanlar hakkında, kamuoyu, bu konuda yasa kadar etkilidir; insanlar hapsedilebilecekleri gibi ekmeklerini kazanma olanaklarından da yoksun bırakılabilirler. Ekmekleri zaten güvenlik altında olup da iktidarda bulunan insanların ya da kuralların veya halktan hiçbir beğeni beklemeyen kimselerin her türlü düşünceleri açıkça söylemekten hiçbir korkuları —toplum tarafından kötü kişi sayılmaktan ve yerilmekten başka korkacakları hiçbir şey yoktur; bu ise onlarda buna katlanabilmeleri için pek kahrmanca bir karaktere lüzum göstermese gerektir. Bu gibi kişiler için acıma dilemeye asla gerek yoktur. Fakat her ne kadar bizden başka türlü düşünenlere bugün artık eskiden

geleneğimiz olduğu kadar çok kötölük etmiyorsak da, onlara karşı davranışlarımızla belki de kendimize her zamanki kadar kötölük ediyoruzdur. Sokrat öldürölmüştü fakat Sokrat'ın felsefesi gökyüzünde güneş gibi yükseldi ve nurunu bütün düşünce semasına yaydı. Hristiyanları arslanlara atıp parçalatmışlardı, fakat Hristiyanlık büyüüp dallarım etrafa yayan ulu bir ağaç oldu; daha yaşlı, daha güçsüz bitkilerin tepelerinden aşır onları gölgesinde boğdu. Bizim salt toplumsal hoşgörüsüzlüğümüz kimseyi öldürmez, hiçbir fikri kökünden sökmez. ancak insanları o düşünceleri gizlemeye ya da onları yaymak konusunda herhangi bir etkin çaba sarfından kaçınmaya yöneltir. Bizde genel fikre uymayan düşünceler her on senede ya da her kuşakta ne gözle görülür bir ilerleme ve ne de bir gerileme kaydeder; hiçbir zaman geniş bir çevreye ve uzaklara ışık salacak şekilde parlamaz; ancak ilkin hangi daracık düşünce çevrelerinden çıkmışlarsa gene oralarda ya da okumayı seven kimselerin çevrelerinde —genel insan ilişkilerini ne gerçek ne aldatıcı hiçbir ışıkla asla aydınlatmadan— tıpkı küllenmiş bir ateş gibi, için için yanmakta devam eder. Böylelikle de, bazı kafalara çok hoş gelen bir düzen devam ettirilir; çünkü bu düzen, bir taraftan, düşünme hastalığına tutulmuş olan karşıtlara akıl kullanmayı kesin olarak yasaklamazken, öte yandan, kimse hakkında para cezası ya da hapis gibi hoş olmayan bir yola başvurma, bütün egemen düşünceleri görünüşte bozulmadan korur. Düşünce dünyasında rahatlık elde etmek ve orada her şeyin şimdiki gidişine çok benzer bir gidişte sürmesini sağlamak için ne uygun bir plân! Fakat düşünceleri bu türden bir rahatlığa kavuşturmak için ödenen karşılık, insan beyninin bütün tinsel yürekliliğini gözden çıkarmaktır. En çalışkan ve en soruşturan beyinlerin büyük bir kısmının, kendi inançlarının genel ilkelerini ve dayanaklarını kendi içlerinde saklamayı uygun buldukları ve halka seslenirken de ellerinden geldiğ kadar, kendi yargılarını, kendi içlerinden reddettikleri önermelere uydurmaya kalktıkları bir toplum düzeni, bir zamanlar düşünce dünyasını bezemiş olan açık ve korkusuz insanları, mantıklı ve özâ sözüne uygun aydın kişileri ortaya

çıkaramaz. Böyle bir düzenin geçerli bulunduğu yerde ancak ya basmakalıp düşüncelerle uzlaşan ya da gerçek konusunda zamana uyan türden insanlar bulunabilir ki, bunların bütün büyük konulardaki kanıtları, kendi dinleyicilerini gözönünde tutarak söyledikleri kanıtlardır, yoksa bizzat kendilerini inandırmış olan kanıtlar değildir. Bu iki şıktan birine düşmekten sakınabilenler bunu şu yoldan yaparlar: Düşünce ve ilgilerini ilkelerin tehlikeli alanına girmeden konuşulabilecek şeylere yöneltirler; yani, ancak insanların kavrayışları güçlendiği ve genişlediği takdirde düzelebilecek ve o zamana kadar fiilen asla düzelmeyecek olan küçük pratik sorunlarla uğraşmakla yetinirler; ama öte yandan, insanların anlayışlarını güçlendirip genişletebilecek olan şey, yani en yüksek konular üzerinde özgür ve atılgan düşünceler bir yana bırakılır.

Genel düşünceden ayrılanların bu çekingenliğinde hiçbir sakınca görmeyenler ilk önce şunu dikkate almalıdırlar ki, bu çekingenlik sonucunda aykırı düşüncelerin hiçbir zaman açık ve tam bir tartışması yapılmaz; ve bu düşünceler içinde böyle bir tartışmaya dayanamayacak olanlar, gerçi yayılmaktan alıkonabilirlerse de, ortadan kalkmazlar. Ortodoks sonuçlara varmayan her araştırmaya konan yasaktan en çok zarar gören, aykırıların düşünceleri değildir. Yapılan en büyük zarar aykırı olmayanlara ve aykırılık korkusuyla tüm düşünsel gelişmelerine tutukluk ve akıllarına yılgınlık gelen kimselerdir. Parlak bir geleceğe aday olup da, kendilerini dinsiz ya da töresiz sayılabilecekleri bir duruma düşürebilir korkusuyla atılgan, güçlü ve bağımsız bir düşünce silsilesini sonuna dek izlemeye cesaret edemeyen ürkek yapılı bir yığın aydın arasında dünyanın neler yitirmekte olduğunu kim hesap edebilir? Bazen onlar arasında son derece insafılı, zarif ve ince anlayışlı bir adam görmemiz olanaklıdır ki, susturamadığı bir beyinle tüm bir yaşamı safсата yapmakla geçirir, kendi vicdanından ve aklından gelen sesleri klâsik anlayışlarla uzlaştırmaya uğraşmakta harcamadığı ustalık kalmaz da, sonunda belki onları yine uzlaştırmayı başaramaz. Bir düşünür olarak ilk görevinin, kendisini hangi sonuçlara ulaş-

tırırsa ulaştırsın anlayışının izinden ayrılmamak olduğunu önceden kabul etmeyen hiç kimse, büyük bir düşünür olamaz. Gereği gibi araştırma ve hazırlıktan sonra kendi başına düşünen bir kimsenin yanılgılarının bile, doğru düşünceleri, salt kendileri düşünmek yorgunluğuna katlanmadıklarından dolayı kabul edenlerin bu doğru düşünceierinden daha çok yararı dokunur, gerçeğe. Düşünme özgürlüğü, yalnız ya da başlıca, büyük düşünürler yetiştirmek için gerekli değildir. Tam tersine, düşünce özgürlüğü, ortalama insanların düşünsel olarak ulaşmak yeteneğinde oldukları çapa varabilmelerini olanaklı kılmak için de yine o kadar, hatta daha bile çok, gereklidir. Genel bir zihin tutsaklığı havası içinde tek tek büyük düşünürler çıkmıştır, yine de çıkabilir. Fakat bu hava içinde işlek kafalı bir halk hiçbir zaman var olmamıştır, ne de olacağı vardır. Nerede bir insan topluluğu geçici olarak böyle bir niteliğe yaklaşmışsa, bu, orada aykırı düşünceden korkmaya bir süre için ara verilmiş olmasından ileri gelmiştir. Nerede ilkelerin tartışılmayacağına dair dolaylı bir anlaşma varsa, nerede insanlığı uğraştırabilecek en büyük sorunların tartışması kapanmış sayılıyorsa, oralarda, bazı tarih dönemlerine o kadar olağanüstülük vermiş olan o genellikle yüksek düşünsel canlılık derecesine rastlayabileceğimizi hiç umamamız. Ancak coşku uyandıracak büyüklükte ve önemde olan konuların tartışılmasından kaçınılmadığı zamanlardadır ki bir halkın düşünceleri ta temelinden sarsılıp en gelişigüzel kavrayış sahibi kişileri bile düşünen birer yaratık olma onuruna yükselten itici güç verilebilmiştir. Böyle örneklerden birine, Avrupanın, Reformu hemen izleyen zamanlardaki durumunda tanık olduk; bir diğerini, kıta Avrupası ve daha aydın bir sınıfla sınırlı olmakla birlikte, onsekizinci yüzyılın ikinci yarısındaki düşün hareketi sırasında; ötekilerden daha da kısa süren bir üçüncüsünü de Goethe ve Fichte'nin çağlarında Almanya'nın düşünsel mayalaşmasında gördük. Bu dönemler geliştirdikleri belirli düşünceler bakımından birbirlerinden çok ayrıydılar; fakat şunda birbirine benziyorlardı ki her üçü sırasında da otoritenin boyunduruğu kırılmıştı. Bunların her birinde, eski bir düşün-

ce yobazlığı kovulmuş ve bunun yerini henüz hiçbir yenisi almamıştı. Bu üç dönemde verilen itici güç Avrupa'yı bugünkü Avrupa yapmıştır. İnsanlığın gerek düşüncesinde, gerek kurumlarında olan her bir iyileşmenin izi takip edilirse açık bir biçimde bu üç dönemden birine dönülebilir. Bir süredir durum öyle gösteriyor ki bu itici güçlerin her üçü de artık hemen hemen tükenmiştir; düşünce özgürlüğümüzü tekrar sağlamlaştırmaya kadar da hiçbir taze hareket başlangıcı bekleyemeyiz.

Şimdi tartışmanın ikinci kısmına geçelim, söz götürmez diye kabul edilen düşüncelerin herhangi birinin yanlış olabileceği varsayımını bir yana bırakarak onların doğru olduklarını varsayalım ve doğrulukları özgürce ve açıkça araştırılmadığı zaman bunlara olası inanış biçiminin ne değer taşıyabileceğini inceleyelim. Köklü bir düşünceye sahip olan bir kimse düşüncesinin yanlış olabilmesi olasılığını ne kadar istemeye istemeye kabul eder olsa da şu düşünceyle hareket etmelidir ki, kendi fikri ne kadar doğru olursa olsun, eğer tamamen, sık sık ve korkusuzca tartışılmazsa, ona canlı bir gerçek diye değil, ölü bir dogma olarak inanılır.

—Neyse ki sayıları artık eskisi kadar çok olmayan— bir sınıf insan vardır ki bunlar bir kimsenin, kendilerinin doğru diye düşündükleri şeyi kuşkulandırmadan kabul edivermesini yeterli sayarlar; isterse o kişi bu fikrin dayanakları üzerinde hiçbir bilgiye sahip bulunmasın ve onu en güzel itirazlara karşı bile tutarlı bir biçimde savunmak gücünden bile yoksun olsun. Böyle insanlar, bir kez kendi inançlarını zorla başkalarına öğretmek olanağını bulurlarsa, doğal olarak, o inancın tartışma konusu yapılmasına izin verilmesinden hiçbir yarar elde edilmeyeceğini, az çok zarar geleceğini düşünürler. Bunların etkilerinin egemen olduğu yerde, gerçi kabul edilen fikrin düşünmeden ve bilinmeden reddedilmesi gene mümkünse de, onlar bunun akıl ve insaf çerçevesinde reddedilebilmesini hemen hemen olanaksız kılarlar; çünkü tartışmaya kapıyı tamamen kapamak seyrek olarak mümkündür ve tartışma bir kez içeri girdi mi de, iknaya dayanamayan inançlar, tartışmaya benzeyen en hafif şeyin karşı-

sında dikiş tutturamamak eğilimindedirler. Bu olasılığı bir yana bırakırsak dahi —doğru düşüncenin beyinde yerleştiğini, fakat onun orada, bir önyargı olarak, tartışmadan bağımsız bir inanç ve tartışmaya karşı kanıt halinde yer ettiğini varsayarak— anlayış sahibi bir yaratık için gerçeğe inanmanın yolunun bu olmaması gerektir. Gerçek böyle bilinmez. Gerçek, ona bu şekilde inanılınca, boş inanlara —bir gerçeği ifade eden kelimelere rastlantı sonucu sarmaşık gibi dolanmış— bir boş inan daha katmaktan başka bir şey olmaz.

Eğer insanlığın kavrama ve yargılamasının geliştirilmesi gerekliyse, ki Protestanlar bunu en azından yadsımıyorlar, bu yetenekler insan tarafından, kendisini, üzerinde görüş sahibi olmak gerektiğini düşünecek kadar fazla ilgilendiren şeylerden daha fazla ne üzerinde kullanılabilir? Anlayışın işlenmesinin nispeten en çok bağlı bulunduğu bir şey varsa o da muhakkak ki bir kimsenin kendi düşüncelerinin dayandığı dayanakları öğrenmesidir. Doğru olarak inanılması en başta gelen bir önem taşıyan konularda, insanlar inandıkları her ne olursa olsun, hiç değilse sıradan itirazlara karşı savunabilmelidirler. Fakat denebilir ki, «Düşüncelerinin dayandığı dayanaklar onlara öğretilsin. Düşüncelere hiç itiraz edildiği duyulmuyor diye bundan o düşüncelerin salt papağan gibi tekrarlandığı sonucu çıkmaz. Geometri öğrenen kimseler salt teoremleri ezberlemezler, aynı yolla tanıtılmaları da anlar ve öğrenirler; hiçbir zaman birinin çıkıp da geometriyle ilgili gerçekleri yadsıdığını ve bunları onaylamamaya kalkıştığını görmüyorlar diye o kişilerin, geometrik gerçeklerin dayanaklarından uzak kaldıklarını söylemek saçma olur.» Bunda kuşku yok: Matematik gibi sorunun aksi yönünde söylecek hiçbir şey bulunmayan bir konuda yukarıdaki biçimde bir öğretim yeterli olur. Matematiğe ilişkin gerçeklerin tanıtılmasındaki özellik, tüm tartışmanın tek yanlı oluşundadır. Ortada itirazlar yoktur, itirazlara yanıtlar da yoktur. Fakat düşünce ayrılığı olanaklı olan her konuda, gerçek, birbiriyle çelişen iki nedenler grubu arasında bozulacak bir dengeye bağlıdır. Doğal felsefede bile aynı olayların mümkün olan başka bir açıklama şekli her zaman vardır —örne-

ğin heliosantrik (güneş merkezli) yerine bir geosantrik (yer merkezli) teori, oksijen yerine bir flojiston(*) gibi ve diğer kuramın neden doğru bir teori olamayacağını gösterilmesi gereklidir; bu gösterilinceye kadar ve biz gösterildiğini öğreninceye kadar, düşüncemizin dayanaklarını anlamayız. Fakat son derece daha anlaşılabilir olan konulara, ahlâka, dine, siyasete, toplumsal ilişkilere ve yaşam konularına dönersek görürüz ki her tartışmalı fikrin lehindeki kanıtların dörtte üçü, ondan başka türlü bir düşüncenin lehinde gibi olan görüşleri dağıtmaktan ibaret kalır. Eski çağın, bir ayırmayla, en büyük konuşmacısı, tarihin yazdığına göre, karşıtının davasını her zaman, kendi davasından daha fazla değilse bile, aynı ölçüde büyük bir titizlikle incelermiş. Herhangi bir konuyu gerçeğe ulaşmak için inceleyen herkes, Cicero'nun bir davanın kazanılma aracı olarak kullanmış olduğu bu yolu taklit etmelidir. Kim bir davanın yalnız kendi tarafını bilirse, o davayı az bilir. Nedenleri iyi olabilir, hiç kimsenin bunları çürütememiş olması da olanaklıdır. Fakat yine kendisi de karşı tarafın nedenlerini çürütme gücüne sahip değilse, bunların ne olduklarından bile haberi yoksa, o kimsenin elinde bu düşüncelerden ne birini ne de ötekini yeğlemek için dayanabileceği hiçbir dayanak yoktur. Bu kişi için akılcıca olan durum, kararı ileriye bırakmak olabilir; ve o. bununla yetinmedikçe, ya otorite tarafından güdülür, ya da, insanların çoğunluğunun yaptığı gibi, kendisinin en çok eğilim duyduğu düşünce hangisiyse onu kabullenir. Karşıtların tezlerini, kendi hocalarının ağızından, onların anlattıkları şekilde ve o tezlerin çürütülmesi diye verdikleri şeylerle birlikte duyması da yeterli değildir. Tezlere karşı insafli davranmak ya da bunları kendi anlayışıyla gerçek temasa getirmek böyle olmaz. Bu kimse o kanıtları asıl onlara inanan, onları ciddi olarak savunan ve onlar için ellerinden gelenin en çoğunu yapan kimselerin ağızından dinleyebilmelidir. O bu kanıtları en akla uygun ve en inandırıcı şekilleriyle bilmelidir:

(*) Flojiston; eski kimyagerlerin yanma olayına temel diye düşledikleri akışkan madde (y.n.)

konuyu doğru olarak görmenin, karşılaşması ve ortadan kaldırması gereken zorluğun bütün gücünü hissetmelidir; yoksa bu zorluğu karşılayan ve gideren gerçek parçasını hiçbir zaman gerçekten elde edemez. Öğretim görmüş denen insanların yüzde doksan dokuzu bu durumdadır, hatta kendi düşüncelerini düzgün bir biçimde savunabilenlerin bile yargıları doğru olabilir, fakat her bildikleri yanlış da olabilirdi: Çünkü onlar hiçbir zaman kendilerini başka türlü düşünenlerin yerine koymamışlar, böyle kimselerin neler söyleyebilecekleri üzerinde kafa yormamışlardır; bunun sonucu olarak da dile getirdikleri öğretiyi kendileri de, kelimenin hiçbir yönüyle asıl anlamıyla bilmezler. O öğretinin geri kalan kısmını açıklayan ve gerçekliğini tanıtlayan yanlarını; bir başkasıyla çatışır gibi görünen bir olgunun onunla bağdaşır olduğunu, ya da, her ikisi de açıkça güçlü olan iki nedenden ötekinin değil berikinin yeğlenmesi gerektiğini gösteren düşünceleri bilmezler. Gerçeğin, ibrenin yönünü değiştiren ve tam olarak bilgilendirilmiş bir beyinin yargısını belirleyen bütün o kısma onlar yabancı kalırlar; zaten gerçeğin bu kısmını, olsa olsa ancak tartışmanın her iki tarafını aynı şekilde ve tarafsızlıkla dinlemiş ve her iki tarafın nedenlerini en güçlü bir ışık altında görmeye çabalamış olanlar, gerçekten bilirler. Bu disiplin ahlaki ve insani konuların gerçekten anlaşılması için o kadar esaslı bir koşuldur ki, eğer bütün önemli gerçeklere itiraz edenler yoksa, onların var olduğunu düşünüp en becerikli *şeytanın avukatının* büyüyle toplayabileceği en güçlü kanıtlarla donatmak çok gereklidir.

Bu düşünceleri güçten düşürmek için, özgür tartışmaya karşı olan birinin şunları söylemesi beklenebilir: Genellikle insanlar için filozoflar ve ilâhiyatçılar tarafından düşüncelerinden yana ya da karşı söylenebilecek olan her şeyi bilmek ve anlamak zorunluluğu asla yoktur. Sıradan insanların çok kurnaz bir karşıtın bütün yanlış sözlerini ve yanlışlarını ortaya koyma gücüne sahip olmalarına gerek yoktur. Onları yanıtlayabilecek güçte birinin her zaman var olması yeterlidir; böylece, bilgisiz kimseleri yanlış yollara yöneltebilmesi olasılığı olan hiçbir şey, çürütülmeden kalmaz. Basit dü-

şünceliler, kafalarına sokulmuş olan gerçeklerin aşıkâr dayanakları kendilerine öğretilmiş olduğundan geriye kalan kısmı için otoriteye güvenebilir; ortaya çıkarılabilecek her güçlüğü çözümlmek için ne gerekli bilgiye ne de beceriye sahip olmadıklarını kendileri de bildiklerine göre, çıkarılmış olan tüm zorluklara, bu görev için özel biçimde yetiştirilmiş kimseler tarafından yanıt verilebileceği güvencesine de bel bağlayabilirler.

Bu bakış açısına —gerçeğe «inanma»nın yanısıra var olması gereken gerçeği «anlama» miktarıyla en kolay doyum sağlayanların isteyebilecekleri— ödünün en çoğunu versek bile, serbest tartışma lehindeki kanıt gene hiçbir yönüyle zaafa uğramış olmaz. Çünkü bu öğreti bile, bütün itirazlara tatmin edici bir yanıt verilmiş olduğuna dair insanlığın akla uygun bir güvenceye sahip olması gereğini ele veriyor; eğer yanıtlanması gereken şey konuşulmamışsa o itirazlara nasıl yanıt verilir? Ya da, eğer itiraz edenler yanıtın tatmin edici olmadığını göstermek olanağına hiç sahip değillerse, onun tatmin edici olduğu nasıl anlaşılabilir? Halk değilse bile, hiç olmazsa, zorlukları çözümlenecek kimseler olan filozoflar ve ilâhiyatçılar, bu zorlukların en şaşırtıcı şekilleriyle yakınlık kurmalıdırlar; bu da o güçlükler özgürce açıklanmadıkça ve olabilen en uygun bir ışık altında ortaya konmadıkça, başarılabilir. Katolik Kilisesinin bu sıkıntılı davayı kendine özgü bir ele alış biçimi vardır. İnsan doktrinini benimseyecekler arasında, bu inançlara ikna üzerine inanmaya yetkili kılınabilecek olanlar ve bunları güven üzerine kabul etmek zorunda olanlar diye geniş bir ayırım yapar. Gerçekte bunların hiçbirine, kabul edecekleri şey konusunda, herhangi bir seçme özgürlüğü verilmemiştir; fakat ruhban sınıfı, hiç değilse onlara tam bir güven duyulabileceğinden, karşıtların kanıtları konusunda, onları yanıtlamak için, kendilerini yetkili ve geçerli bir biçimde bilgili kılabilirler ve bundan ötürü aykırı kitapları okuyabilirler; papaz olmayanlarsa alınması güç özel bir izin olmadıkça bunları okuyamazlar. Bu disiplin, düşmanın davasının bilinmesinin öğretmenlere yararlı olacağını kabul ediyor, fakat, bunu diğer tüm insanlar

için reddetmenin çarelerini de buluyor: Böylece *aydın kesime* kitleye verdiğiinden daha fazla düşünce özgürlüğü değilse bile, daha fazla düşünsel kültür vermiş oluyor. Bu düzen yoluyla amaçlarının muhtaç bulunduğu düşünsel üstünlük türünü elde etmeyi başarır; çünkü özgürlüksüz kültür hiçbir zaman geniş bir liberal bir beyin yaratmamışsa da, bir davayı savunmak için eşi görülmemiş kurnazlıkta bir avukat yetiştirebilir. Fakat din olarak Protestanlığı kabul eden ülkelerde, bu kaynak reddedilmektedir; çünkü Protestanlar hiç değilse teoride, din seçme sorumluluğunu her bireyin bizzat kendisinin taşıması gerektiğini, bunun öğretmenlere bırakılamayacağını ileri sürerler. Ayrıca, dünyanın bugünkü durumunda, aydınlar tarafından okunan eserleri aydın olmayanlardan saklayabilmek maddeten olanaksızdır. Eğer insanlığa öğretmenlik edenlerin bilmeleri gereken her şeyi bilmeleri isteniyorsa, her şey özgürce yazılıp serbestçe yayınlanmalıdır.

Bununla birlikte önceden doğru diye kabul edilen düşüncelerin gerçekten doğru olmaları halinde, eğer özgür tartışmanın yokluğunun zararlı etkisi, salt insanları o düşüncelerin dayanakları konusunda cahil bırakmaktan ibaret kalsaydı, bu durumun, düşünsel bir kötülük olsa da, asla ahlâki bir kötülük olmadığı; kişilik üzerindeki etkilerine bakılınca da o düşüncelerin değerini bozmadığı düşünülebilirdi. Bununla birlikte olay odur ki, tartışma olmayınca yalnız düşüncenin bizzat anlamı bile unutulur. Onu anlatan kelimeler artık düşünceleri iletmez olurlar, ya da başlangıçta ifade ettikleri düşüncelerin artık yalnız küçük bir kısmını verirler. Canlı bir anlayış ve yaşayan bir inanç yerine, salt papağan gibi ezberlenmiş birkaç söz kalır; ya da anlamın, o da kalırsa, yalnız dış kabuğu ve süprüntüsü kalır, güzel özü yiter. İnsan tarihinde bu gerçeğin kaplayıp doldurduğu büyük bölüm ne kadar ciddiyetle incelenirse ve üzerinde uzun uzun düşünülse yine azdır.

Hemen hemen tüm ahlâki öğretilerin ve dinî inançların yayılmasında bu durum görülür. Hepsi, onları ilk yaratmış olanlarla bu mürşitlere doğrudan doğruya müritlik etmiş ki-

şilerin gözünde anlam ve canlılık doludur. Öğreti ya da inan-
ca diğer inançların üzerinde bir üstünlük vermek için savaşım
devam ettiği sürece, o öğreti ve inançların anlamları, eksil-
meyen bir kuvvetle duyulmakta devam eder ve üstelik belki
de daha tam bir biçimde bilincine varılır. Sonunda ya üs-
tünlük kazanarak genel düşünce halini alır, ya da ilerlemesi
durur: Kazanmış olduğu alanı korur fakat artık daha fazla
yayılmaz olur. Bu sonuçlardan biri ya da öteki kendini gös-
terince, konu üzerindeki tartışma gevşer ve yavaş yavaş sö-
ner gider. Öğreti artık, doğruluğu apaçık sayılan bir düşünce
olmasa bile, kabul edilen mezheplerden ya da düşünce sis-
temlerinden biri olarak yerini almıştır; ona inananlar, ço-
ğun, onu benimsemiş değil, tevarüs etmişlerdir; bu öğreti-
lerden birini terkedip ötekine katılma, artık istisnai bir du-
rum olduğundan, o öğretinin öğrencilerinin düşüncelerinde
az yer tutar. Öğretmenler başlangıçta olduğu gibi ya kendi-
lerini başkalarına karşı savunmak ya da başkalarını kendi
düşüncelerine kandırmak için hep tetikte bulunacak yerde,
artık işi uysallığa dökmüşlerdir; pek dinlemeye tahammülle-
ri yoktur ama olunca da, ne kendi inançlarının karşısındaki
kanıtları dinlerler; ne de başka düşüncede olanları (eğer
böyleleri varsa) kendi inançları lehindeki kanıtlarla rahatsız
ederler. O öğretinin canlı gücünde gerilemenin çoğu kez işte
bu anda başladığı söylenebilir. Bütün inançların öğretmen-
lerinin, sık sık, inananların görüşünde kabul ettikleri doğru-
yu, duygulara sinerek insanın davranışı üzerinde gerçek bir
egemenlik kazanacak şekilde, onların kafalarında canlı bir
anlayış halinde tutmanın zorluğundan acı acı yakındıklarını
işitiyoruz. İncanın henüz kendi varlığı için savaştığı sıralarda
hiç böyle bir güçlükten yakınılmaz : O zaman zayıf savaşçı-
lar bile uğrunda savaştıkları şeyin ne olduğunu ve onunla
diğer öğretiler arasındaki ayırımı bilirler ve hissederler; her
incanın varlığının bu döneminde, onun temel ilkelerini fikren
her şekilde anlayarak, onları tüm önemli etkileri bakımından
tartıp, üzerinde durmuş olan; bu inanca inanmanın onunla
dopdolu olan bir beyinde ve karakter üzerinde yaratması
gereken tam etkiyi deneyden geçirmiş bulunan çok sayıda

insana rastlamak olanaklıdır. Fakat o inanç bir kalıtsal inanç, aktif olarak değil de pasifçe kabul olunacak bir inanç halini alınca, yani beyin kendi inanışının ona sunduğu sorunlar üzerinde yaşamsal güçlerini kullanmaya artık başlangıçtaki kadar zorlanmaz olunca, o inancın dış biçimlerinden başka her şeyini unutmaya doğru, ya da o inancı güven üzerine kabul etmek sanki onu bilinçli olarak anlamak ya da onu kişisel deneyden geçirmek gereğinden insanları kurtarırmış gibi, onu anlamadan ve kafa işletmeden onaylamaya doğru gittikçe artan bir eğilim ortaya çıkar ve sonunda o inancın, insanoğlunun iç yaşamıyla artık hemen hemen hiçbir ilişkisi kalmaz olur. O zaman, dünyanın şu çağında hemen de çoğunluğu oluşturacak kadar sık rastlanan o durumlara tanık olunur ki bunlarda inanç sanki beynin dışındaymış gibi kalır; beyni, anlayışımıza ve kalbimize seslenen bütün diğer etkilere karşı kabuk bağlamış ve taş kesilmiş bir hale koyar; gücünü, yalnız anlayışımıza hiçbir yeni ve canlı inancın girmesine tahammül etmemekte gösterir; fakat kendisi de, kafa ve yürek için, hep boş kalsınlar diye başlarında nöbet beklemekten başka hiçbir şey yapmaz artık.

Nitelikleri gereğince beyin üzerinde en derin etkiyi yapmaya elverişli olan öğretilerin, hayal gücünde, duygularda ya da kavrayışta hiç yaşanmadan, beyinde ölü fikirler halinde ne dereceye kadar kalabileceğine, Hristiyanların çoğunun bu dinin öğretilerine inanış biçimleri bir örnek oluşturur. Burada Hristiyanlıktan amacım, tüm kilise ve mezheplerce Hristiyanlık sayılan şey —yani, Yeni Ahit'in içindeki esaslar ve temel kurallardır. Bunlar Hristiyanım diyen herkesçe kutsal sayılmakta ve yasa diye kabul edilmektedir. Böyle olmakla birlikte, hemen de abartmasız, denebilir ki, Hristiyanların binde biri dahi kendi kişisel davranışını bu yasalara başvurarak yönetmez ya da ölçüye vurmaz. Onun davranışında başvurduğu ölçü kendi ulusunun, kendi sınıfının ya da kendi dini mesleğinin töresidir. Böylece, bir elinde, yanılmaz hikmet tarafından ona kendini yönetmesi için kurallar olarak bağışlanmış olduklarına inandığı bir ahlâki vecizeler derlemesi, öbüründe ise bir dizi gündelik kararlar ve

uygulamalar vardır; bu uygulama ve kararlar o kuralların bazılarına bir ölçüye kadar uyarlar, ötekilerine pek o kadar uymazlar, bazılarına da taban tabana zıttırlar ve bir bütün olarak alınırsa, Hristiyanlık inancıyla dünyevi yaşamın çıkarları ve telkinleri arasında bir uzlaşmadan ibarettirler. Bu ölçülerden birincisine saygı gösterir; gerçek bağlılığını ise ötekine saklar. Bütün Hristiyanlar, Allahın sevgili kullarının yoksullar, alçak gönüllüler ve toplumda horlanan kimseler olduğuna; bir devenin iğnenin deliğinden geçmesinin bir zengin cennete girmesinden daha kolay olduğuna; kendileri hakkında hüküm verilmemesi için onların başkaları hakkında hüküm vermekten sakınmaları gerektiğine; hiç yemin etmemeleri gerektiğine; komşularını kendileri gibi sevmeleri gerektiğine; eğer biri abalarını alacak olursa ona hırkalarını da vermelerinin doğru olduğuna; yarını düşünmemeleri gerektiğine; eğer mükemmel olmak isterlerse bütün ellerindeki satın bedelini yoksullara dağıtmalarının gerekli olduğuna iman ederler. Bunlara inandıklarını söyledikleri zaman da samimiyetsiz değildirler. Bunlara kesinlikle inanırlar, insanların her zaman övülüp de hiç tartışıldığını duymadıkları şeylere inanmaları gibi inanırlar. Fakat, insanın davranışını düzenleyen o canlı inanç anlamında düşünüldüğünde, bu öğretilere, ilkelere ancak onlara uygun olarak davranmanın alışılmış olduğu noktaya kadar, inanırlar. Doğru olmaları bakımından, ilkeler, karşıtları taşlamakta işe yararlar; bundan başka söylemeye gerek yoktur ki, insanlar düşüncelerine göre övülmeye değer ne yaparlarsa onu ilke aşkına yaptıklarını da (olanak buldukça) öne sürerler. Fakat kuralların, ilkelerin, insanlardan yapmayı akıllarından bile geçirmedikleri saymakla bitmez birtakım şeyler istediğini cılara anımsatan herhangi bir kişinin eline, «diğer insanlardan daha iyi olmak» taşıyan, o hiç kimsenin hoşlanmadığı insanlar sınıfına ayrılmaktan başka hiçbir şey geçeceği yoktur. Öğretilerin sıradan inananlar üzerinde hiçbir etkisi yoktur —öğretiler bunların beyinlerinde bir kuvvet değildirler. Bu gibi inançlıların, öğretilerin sözlerine karşı, alışkanlıktan ileri gelen bir saygıları vardır; fakat kelimelerden onların gösterdiği

nesnelere uzanan ve beyni bu *nesmeleri* algılayıp inanç formülüyle bağdaştırmaya zorlayan hiçbir duyguya asla sahip değildir. Ne zaman inançların uygulamaya geçirilmesi gerekse, İsa'ya ne dereceye kadar uyabilecekleri hakkında kendilerine yol göstermesi için etraflarında bir Bay A ya da B aranır.

Şimdi iyice emin olabiliriz ki ilk Hristiyanlarda durum böyle değildi, bambaşkaydı. Eğer böyle olmuş olsaydı, hiçbir zaman Hristiyanlık, hor görülen İbranilerin silik bir mezhebi halinden Roma İmparatorluğunun dini durumuna gelip yayılamazdı. Düşmanlarının «Bakin Hristiyanlar birbirlerini nasıl seviyorlar» dedikleri zamanlarda (artık kimsenin yapamayacağı bir saptama), Hristiyanlar muhakkak ki inançlarının anlamı üzerine o zamandan bu yana taşınmış olduklarından çok daha canlı bir duyguya sahip bulunuyorlardı. Hristiyanlığın şimdi alanını genişletmekte bu kadar az ilerleme göstermesi, on sekiz yüzyıldan sonra hâlâ hemen de yalnız Avrupalılar ve Avrupalıların soyundan gelenlerle sınırlı kalması, belki de, başlıca bu sebepten ileri gelmektedir. Dini öğretileri daha çok ciddiye alan, bunların bir çoğuna genel olarak herkesin verdiğinden daha çok anlamlar veren tam manâsıyla dindar kimselerde bile çoğu kez şu duruma rastlanır: Onların kafalarında böyle görece canlı olan kısım, Kalven'in ya da Knox'un veya yapıcı kendilerine çok daha yakın olan böyle birinin yapıtı olan kısımdır. İsa'nın sözleri, onların kafalarında, hemen de gayet hoş ve tatlı olan sözleri salt dinlemenin yarattığından öte herhangi bir etki yapmaksızın, pasif bir şekilde ötekilerle yan yana yaşarlar. Kuşkusuz, yalnız bir mezhebe özgü olan öğretilerin canlılıklarını neden tanınmış tüm mezhepler arasında ortak bulunanlardan daha fazla koruduklarının ve bunların anlamlarını canlı tutmak için öğretenlerin neden sıkıntıya girdiklerinin bir çok nedenleri vardır; ama bunlardan biri muhakkak şudur ki yalnız bir mezhebe has olan öğretiler daha çok tartışılır ve açıkça yadsıyıcı olanlara karşı bunların savunmasına daha sık gerek duyulur. Ortada düşman kalmayınca öğretenler de öğrenenler de nöbet yerinde uykuya dalıverirler.

Genel olarak konuşursak, aynı şey, ahlâk ve din öğretilerinde olduğu kadar, sağduyu ve yaşam bilgisi gibi tüm geleneksel öğretiler için de doğrudur. Bütün diller ve edebiyatlar, yaşam hakkında, hem yaşamın ne olduğu hem de bir insanın hayattâ nasıl davranması gerektiği üzerine genel düşüncelerle dolup taşar; bunlar herkesin bildiği, herkesin yinelediği, baş sallayarak dinlediği ya da apaçık şeyler olarak kabul ettiği, böyle olmakla birlikte yine de insanların çoğunun bunların gerçek anlamını ilk kez ancak denemeyle, çoğunlukla acılı türden bir denemeyle, edimli olarak kendi başlarına geldiği zaman öğrendikleri gözlemlerdir. Beklenmedik bir felâket ya da düş kırıklığı altında bunalmış kavrınırken insanın aklına bir atalar sözü gelmesi ne kadar sık olan bir durumdur; bu onun tüm yaşamı boyunca hep bildiği bir sözdür; bu sözün anlamı, eğer bu kişi onu eskiden de şimdi anladığı şekilde anlamış olsaydı, onu kötülükten korumuş olurdu. Gerçekten bunun tartışma yokluğundan başka nedenleri vardır: Birçok gerçek vardır ki insanın, kendi başından geçip de kafasına dank etmedikçe, bunların tam manalarını anlaması *olanaksızdır*. Fakat o kimse bir düşüncenin onu anlamış olan insanlar tarafından yandaş ya da karşı olarak tartışılmasını iştimize alışık olsaydı, böyle gerçeklerin bile manasının çok daha fazlası anlaşılmış, ve önceden anlaşılmış olanı da belleğe daha derin bir biçimde işlenmiş olurdu. Bir şey gözümüzde artık kuşkusuz hale geldi mi insanlar onun üzerinde düşünmeyi elden bırakma eğilimi kazanırlar; onların yanlışlarının yarısının nedeni işte bu öldürücü eğilimdir. Çağımızın yazarlarından biri bunu, «kesinleşmiş bir düşüncenin derin uykucusu» diyerek, ne güzel anlatmıştır.

Ne demek! Bir bilginin doğru olabilmesi mutlaka onun üzerinde oybirliği bulunmamasına mı bağlıdır denebilir. İnsanların bir kısmının gerçeği anlamalarını sağlamak için ille bir kısmının yanlışıda ayak diremeleri mi gereklidir? Genelde kabul edilir edilmez bir inanç gerçek ve yaşamsal olmaktan çıkar mı? —Bir önermenin tam bir şekilde anlaşılması ve kavranması için ille onun kuşkulu bir yanının kalması mı gerekir? İnsanlık bir gerçeği oybirliğiyle kabul

eder etmez gerçek onların içinde yok mu olur? Şimdiye dek, bilimin gelişiminde güdülen en yüksek amaç ve bundan beklenen en iyi sonuç bütün önemli gerçekleri kabul konusunda tüm insanlığı gittikçe daha çok birleştirmektir, diye düşünülmüştür; öyleyse bilim, yalnız amacına ulaşmadığı sürece mi kalıcı olur? Bu amaca ulaşmanın ürünleri, yine bu zaferin tam oluşuyla ortadan mı kalkar?

Ben böyle bir şey söylemiyorum. İnsanlık geliştikçe, artık üzerlerinde tartışılmayan ya da kuşkanılmayan öğretilerin sayısı epeyce artacaktır; insanlığın mutluluğunu artık tartışmalı olmama noktasına ulaşmış bulunan gerçeklerin sayısı ve ağırlığıyla ölçmek de mümkündür. Ciddi anlaşmazlıkların birbiri ardınca her sorunda ortadan kalkması, düşünce pekişmesinin zorunlu bir etkenidir, bu pekişme yanlış düşüncelerde ne kadar tehlikeli ve zararlıysa, düşüncelerin doğru olması durumunda o kadar yararlı bir şeydir. Fakat her ne kadar düşünceler arasındaki ayrılıkların böyle git gide azalması, hem kaçınılmaz hem çok gerekli olması bakımından, kelimenin her iki anlamında bir zorunluluksa da, bundan dolayı onun tüm sonuçlarının yararlı olması gerektiği sonucunu çıkarmamız gerekmez. Bir gerçeğin akılcıca ve canlı biçimde anlaşılmasında —onu karşıtlara açıklamak veya onlara karşı savunmak gereksiniminin sağladığı— bu kadar önemli bir yardımcıının yitirilmesi, o gerçeğin evrensel kabulündeki yarardan daha ağır basabilecek kadar zararlı olmazsa da, o yararın bir çoğunu geri verdiren bir şeydir. İtiraf edeyim ki, insanlığın öğretmenlerini, o yardımcının artık elde edilemeyeceği durumlarda onun yerini tutacak bir şey bulmaya; kendilerine inananların bilincinde sorunun güçlüklerini —sanki bunlar onu kendi tarafına çekmeye uğraşan bir muhalefet kahramanı tarafından ona ısrarla telkin ediliyorlarmışcasına— taze tutmak için bir çare sağlamaya çabalar görmek isterdim.

Fakat bunun için çareler arayacak yerde, onlar, önceden ellerinde bulunanları da yitirmişlerdir. Eflatun'un diyaloglarında enfes bir örneğini gördüğümüz Sokrat'a ait tartışmalar işte bu türden bir çareydi. Bunlar büyük felse-

fe ve yaşam sorununun esas olarak olumsuz bir tartışması olup mükemmel bir ustalıkla, önceden doğru sayılan düşüncenin basmakalıp deyimlerini konuyu anlamadan kabul edivermiş bulunan —kabul ettiği öğretilere hiçbir belirli anlam vermemiş olan— her bireyi ikna etmek amacına yöneltilmişti; amaç, onun kendi bilgisizliğinin farkına vararak, öğretilerin hem anlamlarını hem kanıtlarını açık bir biçimde anlama temeli üzerine kurulmuş kararlı bir inanç eide edebilmesine yol açmaktır. Orta Çağın skolastik tartışmalarının da bir ölçüye kadar buna benzer bir amacı vardı. Bu tartışmalarla güdülen amaç öğrencinin bizzat kendi düşüncesini, ve (bununla zorunlu bir ilgisi olarak da) ona karşı ileri sürülen düşünceyi anlamasını, onun kendi fikrinin dayandığı dayanakları kuvvetlendirebilmesini ve ötekinkileri çürütebilmesini güvenlik altına almaktır. Bu son anılan tartışmaların gerçekten şöyle onulmaz bir kusuru vardı ki, bunlarda başvuru olan önermeler akıldan değil otoriteden alınırdı; ve, beyin için birer disiplin kuralı olarak da, bunlar, *Sokrat'ın çevresinde toplanan insanların* akıllarını geliştirmiş olan güçlü tartışmalardan her bakımdan daha aşağıydılar; fakat modern düşünce onların her ikisine de genellikle söylemeye razı olduğundan çok daha fazla şey borçludur; şimdiki eğitim yöntemlerinde ise ne birinin, ne de ötekinin yerini en küçük bir ölçüde tutan hiçbir şey yoktur. Tüm bilgisini öğretmenlerden ve kitaplardan alan biri —üstelik çevresini saran o «kafaya bilgi tıkıştırmakla yetinme» eğiliminden kendini kurtarsa bile— asla her iki tarafı dinlemek zorunda değildir; bu sebepten dolayı, bir sorunun iki tarafını da bilmek, üstelik yazarlar arasında bile, sık elde edilen bir başarı olmaktan çok uzaktır; yine onun içindir ki, herkesin kendi düşüncesini savunmak için söylediği şeylerin en zayıf kısmı da, karşıtlara bir yanıt diye tasarladığı kısım oluyor. Ortaya tanıtılmış gerçekler koymaksızın teorideki zaafı ya da uygulamadaki yanlışları gösteren olumsuz mantığı kötülemek, zamanın modası olmuştur. Nihai bir sonuç olarak böyle olumsuz bir eleştiri gerçekten oldukça yararsız olurdu; fakat tanıtılı bir bilgiye

ya da bu ada yaraşır bir kanıya ulaşmak aracı olarak buna ne kadar değer verirse yine azdır; herkes buna sistemli bir şekilde tekrar alıştırlmadıkça da, düşünselliğin matematikle fiziğe ait bölümlerinden başkasında, büyük düşünürler az çıkacak ve genel düşünce düzeyi düşük olacaktır. Hiç kimsenin, karşıtlarıyla aktif olarak tartışmaya girişmenin kendisinden isteyebilecek olduğu aynı düşünce faaliyetini, ister başkalarının zoruyla ister kendiliğinden, göstermiş olmadıkça, matematikle fizikten başka herhangi bir konudaki düşünceleri bilgi adına yaraşır değildir. Şu halde, yok olduğu zaman o kadar gerekli, fakat meydana getirilmesi de o kadar zor olan bu şeyden, kendiliğinden karşımıza çıktığı zaman kaçınmak saçmadan da kötü bir şey olur. Önceden doğru diye kabul edilen bir düşünceye karşı çıkan, ya da yasa veya kamuoyu bıraksa karşı çıkacak olan kimseler varsa bundan dolayı kendilerine teşekkür edelim; onları dinlemek üzere can kulaklarımızı açalım; ve eğer inançlarımızın gerek kuşkudan uzak oluşunun ve gerekse canlılığının gözümüzde bir değeri varsa, böyle kimseler bulunmasaydı çok daha büyük bir emekle kendimizin yapmak zorunda kalacak olduğumuz bir şeyi bizim yerimize yapan biri var diye sevinelim.

Düşüncelerin türlü türlü oluşunu yararlı kılan insanlık, şimdilik çok uzak görünen bir düşünsel ilerleme aşamasına girinceye kadar da yararlı kılmakta devam edecek olan, başlıca nedenlerin birinden daha söz etmek gerek. Şimdiye kadar yalnız iki olasılığı: Önceden doğru diye kabul edilen düşüncenin yanlış ve bunun sonucu olarak da başka bir düşüncenin doğru olabileceğini; ya da, önceden doğru kabul edilen düşüncenin doğru olduğuna bakılarak, onun doğruluğunun açıkça anlaşılması ve derinden duyulması için karşıındaki yanlışlıkla çarpışmasının zorunlu bulunduğunu göz önünde tuttuk. Fakat bunların ikisinden de daha çok rastlanan bir durum vardır ki bu da çarpışan öğretilerden biri doğru, diğeri yanlış olacak yerde, gerçeğin, kısmen bunların birinde, kısmen de ötekinde olması; önceden doğru sayılan öğretinin içinde yalnız bir kısmı bulunan gerçeğin geriye

kalan öbür kısmını elde etmek için de karşıt düşünceye gerek duyulması halidir. Duyuyla kavranmayan konularda, yaygın olan düşünceler çoğunlukla doğrudurlar, fakat bunların gerçeğin tamamını oluşturmaları enderdir, ya da hiç olası değildir. Bunlar gerçeğin birer parçası; bazan daha büyük bazan daha küçük bir parçası; fakat abartılmış, bozulmuş, birlikte bulunmaları ve onlarla çerçeveslendirilmeleri gereken gerçeklerle olan bağları koparılmış bir parçasıdır. Diğer yandan, aykırı düşünceler de genellikle, o baskı altında tutulan ve ihmal edilen gerçeklerden bazılarıdır ki, bunlar, kendilerine baş kaldırtmayan bağları koparıp atarak, ya geçerli düşüncenin içerdiği gerçekle bir uzlaşma ararlar ya da onun karşısına düşman olarak çıkar ve —benzer bir gerçek tekelciliğiyle— kendilerini gerçeğin bütünü diye ortaya koyarlar. Bu durum, insanoğlunun düşünüşünde tek yanlılık daima kural, çok yanlılıksa ayrıntı olagelmış bulunduğundan, şimdiye dek en sık rastlanandır. Bundan ötürü düşünce devrimlerinde bile, çoğu kez gerçeğin bir kısmı doğarken bir kısmı da batar. Üste katılan bir şey olması gereken ilerleme bile, çoğunlukla sadece, kısmi ve eksik bir gerçeğin yerine bir başkasını koyar; gelişme, çoğu kez, yeni gerçek parçacığının, yerini almakta olduğu parçadan daha çok istenen ve zamanın gereklerine daha çok uydurulmuş bir parça olmasıdır. Doğru bir temele dayandıkları zaman bile, üstünlük kazanmış düşüncelerin kısmilik niteliği böyle olunca, geçerli düşüncenin ihmal ettiği herhangi bir gerçek parçasını içeren her düşünce —bu gerçek ne ölçüde yanlı ve şaşırma payı karışmış olursa olsun— çok değerli sayılmalıdır. Gerçi bazı insanlar, başka türlü bizim gözden kaçırabilecek olduğumuz gerçekleri dikkatimize zorla çarptırmaya uğraşırlar ama kendileri de bizim gördüğümüz gerçeklerin bazılarını gözden geçiriyorlardır, fakat insan ilişkilerinin akli başında hiçbir yargıcı bundan dolayı onlara kızmayacaktır. Buna kızacak yerde, o geçerli bulunan gerçek tek yanlı kaldıkça, geçerli olmayan gerçeğin de tek yanlı iğdiacıları bulunacağını ve bunun da başka türlü olmasından daha çok istenecek bir şey olduğunu düşünecektir; çünkü

çoğu kez en enerjik olanlar ve başkalarının isteksiz dikkatini, sanki gerçeğin bütünümüş gibi ilân ettikleri bir gerçek parçasının üzerine zorla en çok çekebilecek olanlar böyleseleri arasından çıkar.

Nitekim, onsekizinci yüzyılda, tüm aydınlarla bunların yol gösterdikleri aydın olmayanlar kesiminin tümü, uygarlık denen şeyin ve çağdaş bilimin, edebiyatın ve felsefenin olağanüstülüklerine duydukları hayranlık içinde kendilerini yitirmiş bulunurlarken; ve çağımızın insanlarıyla eski zamanların insanları arasındaki benzemezlik ölçüsünü gereğinden çok fazla önemseyip aradaki farkın tümünün kendi lehlerinde olduğu kanısına kendilerini kaptırdıkları bir sırada; Rousseau'nun ortada birer bomba gibi patlayan aykırı düşünceleri, tek yanlı düşüncenin yoğun kitlesini paramparça edip öğelerini yeni katkılarla tekrar ve daha iyi bir biçimde bir araya gelmeye zorlayan ne kurtarıcı ve yararlı bir darbe olmuştur. Genel olarak, geçerli düşünceler gerçeğe Rousseau'nunkilerden daha uzak değildiler; aksine ona daha yakındılar; onlarda daha çok tanıtılı gerçek ve çok daha az yanılgı vardı. Böyle olmakla birlikte, Rousseau'nun öğretisinde, işte kamuoyunda eksik olan ve bu öğretinin düşünsel akıntısında birlikte sürükleyip götürdüğü pek çok gerçek bulunuyordu; sular çekildiği zaman da, giden selden geriye bunlar kalmıştır. Yaşam sadeliğinin üstün değeri, yapay toplumun tuzaklarının ve ikiyüzlülüklerinin sinirlendirici ve ahlâk bozucu etkisi, Rousseau'nun yazılarını yazdığı zamandan beri, kültürlü kafalardan hiçbir zaman eksik olmamış düşüncelerdir; beklenen etkilerini zamanla göstereceklerdir, şimdi bu düşünceleri her zamanki kadar çok, hem de davranışlarla, desteklemeye gerek olsa bile, çünkü sözlerin, bu konuda, artık hemen hemen bütün gücü bitip tükenmiştir.

Yine, politikada, bir düzen ya da istikrar partisiyle bir ilerleme ya da yenilik partisinin her ikisinin, sağlıklı bir siyasal yaşamın zorunlu öğeleri olduğu hemen herkesçe kabul edilir; bu zorunluluk, bu partilerden birinin ya da ötekini kendi düşünsel kavrayışının —korunmaya elverişli olanlarla süpürülüp atılması gereken şeyleri bilen ve birbirinden ayırt

eden, bir hem düzen, hem ilerleme partisi haline gelecek ölüde— genişletilmiş olacağı zamana kadar sürecektir. Bu düşünce biçimlerinin her biri kendi yararlılığını ötekinin eksikliklerinden alır; fakat bunların her birini mantık ve akla uygunluk sınırları içinde tutan şey, büyük bir oranda, ötekinin karşıtlığıdır. Demokrasiyle aristokrasinin, mülkiyetle eşitliğin, işbirliğiyle rekabetin, lüks yaşamayla tutumun, toplumsallıkla bireyselliğin, özgürlükle disiplinin her birine taraftar olan düşüncelerle günlük yaşamın var olan diğer zıtlıkları, eşit özgürlükle ifade edilmedikçe, aynı yetenek ve enerjiyle desteklenmedikçe ve savunulmadıkça, her iki ögenin de, haklarını elde etmeleri olasılığı asla yoktur: Kesinlikle terazinin kefesinin biri yukarı, diğeri aşağı gidecektir. Gerçek, yaşamın tüm günlük konularında, o denli bir karşıtları uzlaştırma ve yaklaştırma sorunudur ki, bu ayarlamayı dürüstlikle yapabilecek kadar geniş ve tarafsız bir kafa çok az kimsede vardır; onun için bu işin birbirine düşman bayraklar altında çarpışan savaşçılar arasında geçen bir boğuşmanın sert yöntemiyle yapılması gerekmektedir. Biraz önce saydığımız son derece uyuşmaz sorunların herhangi birinde, eğer iki düşünceden yalnız hoşgörölmeğe değil, aynı zamanda teşvik ve yardım görmeye ötekinden daha üstün hak iddia edebilecek bir tanesi varsa o da belirli bir zamanda ve yerde azınlıkta kalmak durumunda bulunan düşüncedir. İhmal edilen çıkarları ve insan mutluluğundan kendi payını tam olarak alamamak tehlikesiyle karşı karşıya olan tarafı temsil eden düşünce, şimdilik o düşüncedir. Biliyorum, bu ülkede bu konuların çoğunda düşünce ayrılıklarına karşı hiçbir hoşgörüsüzlük yoktur. Bunları, şu olayın evrenselliğini doğruluğu teslim edilmiş bir çok örnekleriyle göstermek için söylüyorum ki, gerçek davasındaki tüm taraflar için dürüst ve eşit koşullarla mücadele olanağı, insanoğlunun bugünkü anlayış düzeyinde, ancak düşüncelerin çeşitliliği sayesinde var olabilir. Herhangi bir konuda herkes oybirliği halinde görünürken buna istisna oluşturan kişiler bulunduğu sürece, üstelik genelin düşüncesi doğru bile olsa, şu olasılık her zaman vardır: Genel düşünceden ayrılanların da kendi lehle-

rinde söyleyecekleri dinlenmeye değer bir şeyleri olabilir; ve bunların susmasıyla gerçek, bir şeyler yitirebilir.

Şöyle bir itiraz ileri sürülebilir, «Öyle ama, özellikle en yüksek ve yaşamsal konularda, doğru diye kabul edilen ilkelerin *bazıları* hiç de yarım gerçekler değildir. Örneğin, Hristiyan ahlâk, bu konuda gerçeğin tamamıdır; kim ondan başka türlü bir töre öğretirse bütünüyle sapkınlıktır». Hepsinden önemlisi bu olduğundan, genel kuralı deneyden geçirmek için bundan elverişlisi olamaz. Fakat Hristiyan ahlâklılığının ne olduğunu ya da olmadığını ifade etmeden önce, Hristiyan ahlâkından ne amaçlandığını belirlemek yerinde olacaktır. Eğer Yeni Ahit ahlâkı anlamına geliyorsa, bu bölümdeki bilgisini Kutsal Kitabın kendisinden edinmiş olan hiç kimse bunun eksiksiz bir ahlâk öğretisi olarak ilân edilmiş ya da böyle amaçlanmış olduğunu bilmem varsayabilir mi? İncil her zaman daha önce var olan bir ahlâka işaret eder; emirlerini bu ahlâkta daha geniş ve daha yüksek bir ahlâkla düzeltilmesi ya da değiştirilmesi gereken belirli noktalara toplar; üstelik, İncil'in isteğini en genel deyimlerle anlatan bir ifadesi vardır; çoğunlukla harfi harfine yorumlanması olanaksızdır; onda yasa açıklığından çok, edebî bir etkileycilik ya da belâgat vardır. Ondan ahlâkî bir öğreti sistemi çıkarmak, eksiklerini Eski Ahit'ten —yani, gerçekten iyi düşünülmüş, fakat birçok bakımlardan ilkel olan ve yalnız barbar bir halk için hazırlanmış bir sistemden— tamamlamak, hiçbir zaman mümkün olmamıştır. İsa'nın öğretisinin Yahudivârî yorumlama ve onun eserine tamamlayıcı şeyler katılma biçimine kesinlikle karşıt olan St. Paul bile aynı şekilde, daha önceden var olan bir ahlâk, Eski Yunanlıların ve Romalıların ahlâkını temel alır; Hristiyanlara öğüdü de büyük ölçüde bu ahlâka bir uyum sistemidir; hatta bunda kölelik sistemini açıkça onaylayacak kadar ileri gider. Hristiyan ahlâkı denen, fakat daha çok teojik ahlâk denmesi gereken şey, İsa'nın ya da Havarîlerin eseri değildir, çok daha geç çıkışıdır. İlk beş yüzyıldaki Katolik Kilisesi tarafından yavaş yavaş kurulmuştur; Protestanlarla yeni mezheplerce kesin olarak kabul edilmekte olmamasına

karşın, onlar da bunu kendilerinden beklenebileceğinden çok daha az değiştirmişlerdir. Onlar da çokluk, kendilerini bu Hristiyan ahlâkına Ortaçağda yapılmış olan eklentileri kesip atmakla sınırlamış; her mezhep bunların yerine kendi karakterine ve eğilimlerine uyan yeni şeyler eklemiştir. Bu ahlâka ve onun ilk öğreticilerine insanlığın çok şey borçlu olduğunu en son yadsıyacak biri varsa o da benimdir; fakat şunu da çekinmeden söylerim ki bu ahlâk, birçok önemli noktalarda eksiktir, tek yanlıdır; ve eğer onun tarafından onaylanmayan düşünceler ve duygular Avrupai yaşam ve karakterin oluşmasına yardım etmemiş olsaydı, insanoğlunun hali şimdi olduğundan daha kötü bir halde olurdu. Hristiyan ahlâkı (denen şey) bir tepkinin tüm niteliklerine sahiptir; büyük bir kısmı bakımından, putperestliğe karşı bir protestodur. İdeali, olumlu olmaktan çok olumsuzdur; aktif olmaktan çok pasiftir; soyluluktan çok masumluktur; enerjik bir biçimde iyiliği aramadan çok kötülükten kaçınmadır; emirlerinde, (gayet iyi ifade edildiği gibi) «yapmayacaksın» sözü, «yapacaksın» sözünden daha fazla geçer. Özvarlığın istekleriyle ilgili zevklere dalmaya karşı olan büyük korkusu yüzünden, bu istekleri kırmayı bir put yapmıştır ki bu da gitgide *legality*(*) putu haline gelerek bozulup gitmiştir. İnsanları erdemli yaşamaya özendirmek için, belli ve uygun nedenler diye, onlara tutup cennet umuduyla cehennem korkusunu gösterir; erdemli yaşama niteliğinde, eskilerin en iyi örneğinin çok aşağısına düşer; hemcinslerine danışmakta bencil bir çıkar nedeni gösterilmiş bulunmadığı takdirde; her insanın görev duygularıyla hemcinslerinin çıkarları arasındaki bağları çözer, Hristiyan ahlâkı insanın ahlâkına esas olarak bencil bir karakter vermek için elinden geleni yapar. Bu, esas olarak pasif bir boyun eğme öğretisidir; kurulmuş olarak buldukları tüm otoritelere boyun eğmeyi beyinlere sokar; gerçi dince yasak olan şeyleri emrettikleri zaman bu otoritelere aktif bir şekilde itaat edilmez, fakat bize ne ka-

(*) Teolojide, dinin özünden çok biçimlerine uyulması anlamına geliyor (y.n.)

dar kötülük ederlerse etsinler onlara karşı da koyulmaz, he-
le isyan hiçbir zaman. En iyi putperest ulusların ahlâkı-
nda, devlete karşı olan görev, üstelik, bireyin haklı özgürlü-
ğüne saldırmak suretiyle, oransız bir yer tuttuğu halde, saf
Hristiyan ahlâkında, bu büyük görev alanı hemen hemen
işaret olunmamış ya da tanınmamış gibidir. «Resmî bir ma-
kam için kendi ülkesinde daha yeterli biri varken oraya baş-
kasını atayan bir hükümdar Allaha ve Devlete karşı günah
işlemiş olur» kuralını, Yeni Ahitte değil Kuranda buluruz.
Çağdaş törebilimde, kamuya karşı sorumluluk düşüncesinin
kabul edilen kadarcığı da, Hristiyan kaynaklarından değil,
Eski Yunan ve Roma kaynaklarından gelmektedir; bunun
gibi özel yaşamın ahlâkiyatında bile, yüce ruhluluk, yüksek
düşüncelilik, kişisel onur ve hatta şeref duygusu, eğitimimi-
zin dinî kısmından değil, yalnız insanî olan kısmından çık-
maktadır; zaten, biricik değer olarak —açıkça kabul edildiği
üzere— yalnız boyun eğmeye değer veren bir ahlâk ölçüsü
böyle güzel huyları geliştiremezdi de.

Bunların Hristiyan ahlâkının tasarımı mümkün olan her
tarzında bünyesinde zorunlu olarak bulunan kusurlar olduk-
larını; ya da tam bir töresel öğretinin gereklerinden olup da
Hristiyanlıkta bulunmayan bir çok koşulların Hristiyanlıkla
uzlaşma kabul etmez olduklarını iddia etmekten herkes ka-
dar ben de ırağım. Hele bizzat İsa'nın öğretisiyle emirleri
hakkında böyle bir imada bulunmam daha da az akla gelir.
Şuna inanıyorum ki, İsa'nın sözleri, bunlardan amaçlanan
şeyler olduklarına herhangi bir kanıt görebildiklerimden iba-
rettir; bunlar kapsamlı bir ahlâkın istediği hiçbir şeyle uyuş-
maz değildirler; ahlâk kurallarından mükemmel olan her
şey bunlara sokulabilir; hem de bu sözlerin ifadesine, bun-
lardan herhangi bir pratik ahlâk sistemi çıkarmaya teşeb-
büs etmiş olanların yaptığından daha büyük bir zorlama ya-
pılmadan, sokulabilir. Fakat şunlara da inanmakta yuka-
rındaki kanıya uymayan hiçbir yön yoktur: İsa'nın sözleri
gerçeğin yalnız bir kısmını içerir ve onun bir kısmını içermesi
amaçlanmıştır; en yüksek töre sisteminin temel birçok
ögesi, Hristiyanlığın kurucusunun yazıya geçirilmiş bildi-

rilerinde sözedilmemiş —ve sözedilmesi de amaçlanmamış— ve Hristiyan Kilisesi tarafından bu bildiriler temel tutularak kurulan ahlâk sisteminde bütünyle bir kenara atılmış olan şeylerin arasında bulunmaktadır. Bu böyle olunca, kuralı koyanın, onaylamak ve güçlendirmekle birlikte, ancak kısmen özetmeyi amaçladığı o bize yol gösterecek eksiksiz kuralı Hristiyan öğretisinde bulmaya uğraşmakta üstelemenin büyük bir yanılğı olacağı düşüncesindeyim. Yine şuna da inanıyorum ki bu dar kuram, en sonunda şimdi iyi niyetli bunca insanın ilerletmek için pek çok didindikleri töresel öğretim ve eğitimi değerden epeyce düşürmek yoluyla, uygulamada çok tehlikeli bir kötülük halini almaktadır. Çok korkarım ki, düşünceyi ve duyguları yalnız dinî olan bir örneğe göre kalıba dökmeye kalkışmakla; ve şimdiye dek Hristiyan töre sistemiyle yan yana yaşamış olup bir yandan onun özünün bir kısmını almak ve diğer yandan da ona kendi özünden bazı şeyler aşılıp yoluyla onun eksiklerini tamamlamış bulunan (bunlara verilecek daha iyi bir isim bulunmadığı için «dindışı» diyeceğim) ölçüleri bir kenara atmakla, sonuçta, aşağı, iğrenç, kölelere yaraşır bir karakter örneği meydana gelecektir ve zaten şimdiden gelmektedir bile; bu öyle bir karakter örneğidir ki, Allahın Yüce İradesi saydığı şeye karşı istediği kadar itaatli olsun, yine de, Tanrının Yüce İyiliği kavramına yükselmek ya da onu anlamak yeteneğinden yoksundur. Yalnız Hristiyan kaynaklarından çıkıp gelişebilenlerden başka töre sistemlerinin de, insanlığın yeniden tinsel iyiliğe kavuşmasını sağlamak için Hristiyan töresiyle birlikte yan yana yaşaması gerektiğine inanıyorum; Hristiyan sisteminin kuralının asla bir istisna oluşturmadığına, insan beyninin olgunlaşmamış olduğu durumda gerçeğin çıkarılmasının düşüncelerde bir çeşitliliği gerektirdiği kanısındayım. Hristiyanlıkta bulunmayan töresel gerçekleri görmemezlikten vaz geçmekle, insanların, mutlaka, Hristiyanlığın içerdiği ahlâkî doğrulardan herhangi birini unutmaması gerekmez. Böyle bir önyargı veya atlama meydana geldiği takdirde tam anlamıyla bir kötülüktür, fakat her zaman uzak bulunmayı ümit edemeyeceğimiz bir kötülüktür; buna, paha bi-

çilmez bir iyiliğe karşılık ödenen bir bedel gözüyle bakılmamalıdır. Gerçeğin bir kısmı tarafından gelen ve onun tamamı olduğu yolunda yapılan tekelci iddiayı protesto etmek gerekli ve zorunludur. Eğer protesto edenler, karşı koyuşlarındaki tepkinin kuvvetine kapılarak, bu kez de kendileri haksızlık etme durumuna düşecek olurlarsa, bu tek taraflılık da öteki gibi üzülmeye değer olabilir, fakat bu hoş görülmelidir. Eğer Hristiyanlar Hristiyanlığa karşı âdil olmayı, inanmayanlara öğretmek isterlerse kendileri de inançsızlığa karşı âdil olmalıdırlar. Bilim tarihinde en gelişigüzel haberi bulunanların hepsince bilinen şu olaya, yani, en soylu ve en değerli töresel öğretinin büyük bir kısmının, yalnız Hristiyan inancını bilmeyen adamların değil, aksine onu bilip de reddetmiş olan kimselerin eseri olduğu olayına gözlerimizi kapamanın gerçeğe hiçbir yararı olamaz.

Mümkün olan bütün düşüncelerin söylenmesinde özgürlüğün en sınırsız bir şekilde kullanılmasıyla, dinî ya da felsefî grupçuluğun kötülüklerine bir son verilmiş olacağını iddia etmiyorum. Dar kapasiteli insanların ciddiye aldıkları her gerçeğin, dünyada ondan başka gerçek yokmuş gibi, ya da her durum ve işde onu sınırlayabilecek ya da değiştirebilecek hiçbir gerçek yokmuşcasına öne sürüleceği, kafalara sokulacağı ve hatta birçok yönden ona göre davranılacağı kesindir. Bütün düşüncelerin, mezhepçi olmak eğilimlerinin en özgür tartışmayla giderilmedikleri, aksine çoğunlukla bununla daha alevlenip şiddetlendikleri bir gerçektir; çünkü, görülmüş olması gereken, fakat görülmemiş olan gerçek, salt karşıt sayılan kişiler tarafından ilân edildiği için daha şiddetle reddedilir. Fakat bu düşünce çarpışması yararlı etkisini, tutkulu partizanların üzerinde değil, kenardaki daha sessiz ve daha tarafsız izleyicilerin üzerinde gösterir. Korkunç olan kötülük, gerçeğin parçaları arasındaki şiddetli çarpışma değil, gerçeğin yarısının sessiz sedasız ortadan kaldırılmasıdır; insanlar her iki tarafı dinlemeye zorlandıkça her zaman umut vardır; yalnız bir tarafa kulak verdikleri zaman yanılgılar birer önyargı haline dönüşür; gerçek de abartıla abartıla bâtil haline gelerek, artık gerçek etkisine

sahip olmaktan çıkar. Mademki akli yetenek huzurunda taraflardan yalnız birinin bir avukatla temsil edildiği bir davada iki taraf arasında akıllıca karar verebilecek ender yargıçlık özelliğinden daha az bulunur, o halde, gerçek için tek umut ancak, onda taraf olanlardan her birinin, bünyesinde gerçeğin herhangi bir parçasını içeren her düşüncenin, yalnız savunucular bulması değil, aynı zamanda kendini dinletecek biçimde savunulması oranında, vardır.

Düşünce özgürlüğü ile düşündüğünü söyleme özgürlüğünün, insanlığın düşünsel mutluluğu için (ki insanların diğer tüm mutlulukları buna bağlıdır) çok gerekli olduğunu dört ayrı nedene dayanarak ortaya koymuş bulunuyoruz; şimdi bunları kısaca tekrarlayacağız.

Birincisi, herhangi bir düşünce susmak zorunda bırakılırsa, bu düşünce, bizim kesin olarak bilebileceğimiz şeylere karşın, doğru olabilir. Bunu kabul etmemek yanılmaz olduğumuzu sanmak olur.

İkincisi, susturulan düşünce yanlış bile olsa, bunda bir parça gerçek bulunması olanaklıdır, pek çok kez de bulunur; ve mademki herhangi bir konuda genel olan ya da baskın olan düşünce nadiren gerçeğin tamamı olur ya da hiçbir zaman olmaz, o halde gerçeğin geriye kalan kısmının tamamlanması olasılığı ancak karşıt düşüncelerin çarpışmasındadır.

Üçüncüsü, doğruluğu belirlenmiş sayılan düşünce yalnız doğru değil, aynı zamanda gerçeğin bütünü bile olsa; ona kuvvetle ve ciddi olarak itiraz edilmemesine katlanılmadıkça ve fiilen itiraz olunmadıkça, o düşünceyi kabul edenlerin çoğunca, akla uygun nedenleri çok az anlaşılacak ve sezilerek, bir önyargı şeklinde inanılır. Sorun bu kadarla kalsa iyi, bir de *dördüncü* olarak, öğretinin kendi anlamı da, kaybolmak, zayıflamak ve insan karakteriyle yaşam tarzı üzerindeki hayat etkisinden yoksun kalmak tehlikesine düşer: Dogma, bütün bütün etkisiz, boşuna yer kaplayan, fakat herhangi gerçek ve yürekten duyulan bir inancın akıl ve kişisel deney yolundan gelişmesini ortadan kaldıran, salt biçimsel bir açıklama halini alır.

Düşünce özgürlüğü konusunu geçmeden önce; bütün düşüncelerin özgürce söylenmesine, biçimi ölçülü olmak ve dürüst bir tartışmanın sınırlarını aşmamak koşuluyla izin verilmelidir diyenler üzerinde de biraz durmak uygun olur. Bu tasarlanan sınırların konacağı yeri saptamanın olanaksızlığı üzerine çok şey söylenebilir; çünkü düşüncelerine saldırılanlara karşı suç işlenmesi bu konuda ayrıç olsun denirse, sanırım deney göstermiştir ki saldırı ne zaman dokunaklı ve zorlu olsa bu suç hali hemen elde bir oluyor; kendilerini adamakıllı sıkıştıran ve yanıtlanmasını güç buldukları her karşıt da, hele bu konuda herhangi bir öfke belirtisi de gösterirse, onların gözüne derhal taşkın bir düşman olarak görünüyor. Fakat bu, pratik bakımdan önemli bir düşünce olmakla birlikte, daha temel bir itirazın içinde erir gider. Hiç kuşkusuz, bir düşüncenin ifade ediliş biçimi, üstelik bu düşüncenin kendisi doğru bile olsa, çok çirkin olabilir ve haklı olarak sıkı bir sansüre uğrayabilir. Fakat bu türden suçların başlıcaları öyle olur ki, rastlantı sonucu suçlunun kendi ağzından bir itiraf olmadıkça, mahkûmiyete yol açmaları çoğunlukla olanaksızdır. Bunların en ağır olanları, tartışmayı yarıltmacalı bir şekilde yapmak, olayları ya da kanıtları yoketmek, davanın öğelerini yanlış açıklamak ya da karşı düşünceyi tahrif etmektir. Fakat bütün bunlar, hatta en genel düzeyde, bilgisiz ya da yetersiz sayılmayan, diğer birçok bakımlardan bilgisiz ve yetersiz sayılmaları da uygun olmayan kimseler tarafından o kadar devamlı bir şekilde ve tam bir iyiniyetle yapılmaktadır ki, bu bozmaya vicdanen, uygun nedenlere dayanarak, ahlâken suçluluk damgasını vurmak, seyrek olarak mümkündür; yasa ise tartışmayla ilgili bu çeşit kötü davranışlara karışmaya daha az yüreklilik gösterebilir. Taşkın tartışmadan —yani, hakaret, acı söz, kişiliğe yönelik uygunsuz sözler ve benzerleri gibi şeylerden— genellikle amaçlanan konuya gelince, bari bunların her iki taraf için de aynı şekilde yasaklanması önerilseydi, o zaman bu silahların kötü gözle görülmesi daha hoş karşılanmaya lâyık olurdu; fakat onların yalnız egemen olan düşünceye karşı kullanılmalarının sınırlanması isteniyor: Egemen olma-

yan düşünceye karşıysa salt genel onaysızlığa uğramadan kullanılabilmekle kalmayıp, aynı zamanda, bunları kullanan kimseye, namus ehlidir ve içerlemesinde haklıdır gibi övgüler kazandırması da olasıdır. Yine de, bunların kullanılmasından doğan zararlar içinde asıl en büyüğü görece savunmasız olanlara karşı kullanılmaları halindedir; sonra, herhangi bir düşünceyi savunmanın bu türüsü —o düşünceye sağlayabileceği yarar ne olursa olsun— hemen hemen yalnız doğruluğu kabul edilmiş sayılan düşüncelerin sayısını arttırır. Bir polemğin yaratabileceği bu türden en kötü saldırı, karşıt düşünceyi tutanlara kötü ve ahlâksız adamlar damgasını yapıştırmaktır. Genel tarafından tutulmayan herhangi bir düşünceyi savunanlar bu çeşit iftiraya özellikle uğramaktadırlar, çünkü bunlar genellikle az ve etkisizdirler, bu yüzden onlara âdil davranışta bulunulmasına kendilerinden fazla kimse ilgi göstermez; fakat sorunun niteliği gereği, bu silah, üstünlüğünü kurmuş bulunan bir düşünceye saldıranlara tanınmamaktadır; onlar bunu güvenlikle ne kendileri kullanabilirler ve ne de, eğer kullanabilselerdi, bu silah geri tepip onların kendi davalarını vurmaktan başka bir işe yarardı. Genel olarak, hemen herkesçe doğru sayılan düşüncelere karşıt düşünceler kendilerini, ancak çok ölçülü ve ılımlı bir dil kullanarak ve gereksiz saldırıdan olabildiğince dikkatle kaçınarak dinletebilirler, bundan en küçük bir sapma bile onlara zarar ettirir; oysa egemen düşüncenin taraftarlarınca ölçüsüz şiddette dil kullanılması, insanların karşıt düşünceleri söylemelerine ve söyleyenleri dinlemelerine gerçekten engel olur. Böyle olunca, gerçek ve adalet adına, ötekinden çok bu tarafın şiddetli dil kullanmasına sınır koymak çok daha önemlidir; örneğin, birinden birini seçmek gerekseydi, dinden çok ateistliğe karşı olan saldırıları yıldırıma daha çok gereksinim olacaktı. Böyle olmakla birlikte, açıktır ki, bunların ne birini ve ne de ötekini sınırlamak yasanın ve otoritenin işi değildir; kamuoyu ise, her olayda kararını, tek tek her olayın durum ve koşullarına göre vermelidir; tartışmanın hangi tarafını tutmuş olursa olsun, savunma biçiminde ya yalan, ya kötülük, bağnazlık, ya da hoşgörüsüzlük

görülen her bireyi mahkûm etmeli; fakat bu kusurları, bir kimsenin tuttuğu tarafa bakarak ondan —kaldı ki bu taraf kendininkine karşıt bile olsa— çıkarmamalı; kendisi hangi düşüncede bulunursa bulunsun, hasımlarını ve onların düşüncelerini —aleyhlerindeki hiçbir şeyi abartmadan, onların lehinde etkisi olan ya da olması akla gelebilen hiçbir şeyi saklamadan— dikkate almak ve dosdoğru söylemek rahatlığına sahip bulunan her bireye, lâayık olduğu onuru vermelidir. Gerçek genel tartışma ahlâkı budur: Gerçi bu çoğu kez bozuluyorsa da, buna büyük bir ölçüde uyan bir çok tartışmacı olduğu gibi, bu yönde yürekten çaba sarfeden daha da çok sayıda insan bulunduğunu düşünmek beni mutlu ediyor.

II. BÖLÜM

MUTLULUĞUN ÖGELERİNDEN BİRİ OLARAK BİREYSELLİK

İnsanların düşünmekte ve düşündüklerini çekinmeden söylemekte özgür olmalarını gerekli kılan nedenleri ve yasağa karşın bu özgürlük ya kabul edilmediği ya da sağlamlaştırılmadığı takdirde bundan insanın düşünsel ve dolayısıyla da ah-lâki bünyesine gelecek zararlı sonuçları böylece gördükten sonra; şimdi de aynı nedenlerin, insanların kendi düşüncelerine göre davranmakta —yarar ya da zararı yalnız kendilerine ait kaldığı sürece, bunları, diğer insanlardan gelen mad-dî ya da manevî bir engellemeye uğramaksızın, kendi yaşayışlarında eyleme koymakta— özgür olmalarını da gerektirip gerektirmediğini inceleyelim. Yarar ya da zararı yalnız kendilerine ait kalmak hali, kuşkusuz mutlaka gerekli olan bir koşuldur. Eylemlerinin de düşünceleri kadar özgür olması gerektiğini hiç kimse ileri süremez. Aksine, düşünceler, dile getirilişlerindeki durum ve koşullara göre, söylenmeleri zararlı bir eyleme bir kışkırtma oluşturur nitelikteyse, hoş-görölmelerini yitirirler bile. Tahıl tacirleri yoksulları aklıktan öldüren kimselerdir, ya da özel mülkiyet bir soygunculuktur gibi düşüncelere, salt basında yayınlandıkları sürece dokunulmamalıdır; fakat bunlar bir tahıl tacirinin evinin önünde toplanan galeyana gelmiş bir gruba söylev şeklinde söylenir ya da aynı kalabalık içinde bir pankart halinde dolaştırılırsa haklı olarak cezaya uğrayabilir. Haklı bir neden olmaksızın başkalarına zarar veren eylemler, ne çeşitten olursa olsunlar, bunları desteklemeyen duygular tarafından ve gereğinde insanların aktif müdahalesiyle denetim altına alınabilir ve daha önemli durumlarda ise kesinlikle denetim altına alınmaları gerekir. Bireyin özgürlüğünün bu kadarlık kısılması gereklidir; birey başkalarının başına belâ olma-

malıdır. Fakat başkalarını kendilerine ait işlerde tedirgin etmekten geri durur ve kendine ait şeylerde salt kendi eğilim ve yargılarına göre davranırsa, düşüncenin özgür olması gerektiğini tanıttayan aynı nedenler, yine o bireyin, tedirgin edilmeksizin, kendi düşüncelerini, yarar ve zararı kendisine ait olmak üzere, uygulamaya koymasına izin verilmesi gerektiğini de tanıtlar. İnsanların yanılmaz olmadıkları; onların gerçeklerinin, çoğu kez, yalnızca yarım gerçekler olduğu; karşıt düşüncelerin en tam ve en özgür bir şekilde birbiriyle kıyaslanmasından ileri gelmedikçe, düşünce birliğinin hiç de istenir olmadığı; ve insanlar gerçeğin bütün taraflarını tanımak konusunda şimdikinden çok daha üstün bir yeteneğe erişinceye değin, düşünce çeşitliliğinin bir kötülük değil aksine bir iyilik olduğu, insanların —düşüncelerine olduğundan daha az olmamak üzere— davranış biçimlerine de uygulanabilir ilkelerdir. İnsanlarda olgunluk olmadığı sürece mutlaka başka düşüncelerin var olması nasıl yararlıysa, başka başka yaşama biçimlerinin var olması da öyledir; başkalarına zarar vermemek koşuluyla, türlü mizaçlara özgür faaliyet alanı verilmeli; herhangi bir kimse-nin, çeşitli yaşama biçimlerini denemeyi kendine uygun bulursa bunların değerini fiilen deneyden geçirmesine de olanak tanınmalıdır. Kısaca, birinci derecede olarak başkalarını ilgilendirmeyen konularda, bireysellik, kendini ortaya koymalıdır. Şahsın bizzat kendi karakterinin değil de, başkalarının geleneklerinin ya da âdetlerinin davranış kuralı olduğu bir yerde, insan mutluluğunun bileşimine giren başlıca öğelerden biri, hem de bireysel ve toplumsal ilerlemenin asıl baş ögesi, eksik olur.

Bu ilkeyi savunurken karşılaşılabilecek en büyük güçlük, kabul edilmiş bir amaca ulaştıran araçların beğenilmesi değil. genel olarak insanların o amaca karşı kayıtsızlıklarıdır. Kişiliğin özgür gelişmesinin mutluluğun başta gelen temel koşullarından biri olduğu, bunun uygarlık, eğitim, öğretim, kültür kelimeleriyle ifade edilen bütün şeylerle salt aynı değerde bir öge olmayıp, aslında bütün bu şeylerin zorunlu bir parçası ve koşulu olduğu kavranırsa, özgürlüğe sahip olduğun-

dan daha az kıymet verilme tehlikesi hiç var olmaz ve özgürlükle toplumsal denetim arasındaki sınırların ayarlanması hiçbir olağanüstü güçlük göstermezdi. Fakat kötülük şu ki, bireyin kendiliğinden davranış yeteneğinin özel herhangi bir değeri olduğu, ya da kendi başına herhangi bir saygıya değer bulunduğu, alışılmış düşünce biçimleri tarafından çok güç kabul ediliyor. Çoğunluk, insanlığın şimdiki gidişinden hoşnut olduğundan (çünkü o gidişe bu halini veren çoğunluktur), bu gidişin neden herkes için yeterince hayırlı olmadığını anlayamaz; dahası, kendiliğinden davranış yeteneği, ahlaki ve toplumsal reformcuların çoğunluğunun idealinde hiç yer tutmaz; aksine reformcularca buna daha çok, kendi yargılamalarına göre, insanlık üzerine en hayırlı olacağını düşündükleri şeyin genel tarafından kabul edilmesine güçlük çıkaran ve belki de karşı duran bir engel diye, bunu çekemeyen bir gözle bakılmaktadır. Hem bir bilgin hem de bir politikacı olarak seçkin bir şahsiyet olan Wilhelm von Humboldt'un bir kitabında uzun boylu anlattığı şu öğretinin anlamını bile, Almanya dışında çok az kişi anlıyordur: «İnsanın ereği ya da —belirsiz ve geçici isteklerin telkin ettikleri değil de— aklın ezeli ve değişmez içtepilerinin emrettiği erek, insanın yeteneklerinin tam ve tutarlı bir bütüne doğru en yüksek ve en uyumlu gelişmesidir; bundan dolayı «her insanın çabalarını durmadan ona doğru yöneltmesi gereken ve özellikle hemcinsleri üzerinde etkili olmaya niyetli olanların gözlerini üstünden ayırmamaları gereken hedef, kudret ve gelişmenin bireyselliğidir; bunun da iki koşulu «özgürlük ve durumların çeşitliliği» olup bunların birleşmesinden «bireysel güç ve çok yönlü çeşitlilik» meydana gelir ki, bunlar da birbiriyle kaynaşarak «özgünlük»ü meydana getirirler(*)»

Bununla birlikte, insanlar von Humboldt'un gibi bir öğretiye az alışıktı olduklarından, bireyselliğe bu derece yüksek bir değer verildiğini görmek onlara şaşılacak bir şey gibi

(*) Hükümet Alanı ve Görevleri, Baron Wilhelm von Humboldt; İngilizce çevirisi *The Sphere and Duties of Government*, sayfa 11-13.

gelse de, insan yine de düşünmelidir ki sorun, salt bir derece sorunu olabilir. Hiçbir kimsenin davranış konusundaki mükemmellikten anladığı, insanların birbirlerini taklitten başka hiçbir şey yapmamaları şeklinde değildir. Hiç kimse insanların kendi yaşama biçimlerine ve kendi işlerinin yönetimine kişinin bizzat kendi düşüncesinden ya da kişisel karakterinden ne türlü olursa olsun bir özellik katmaması gerektiğini ileri süremez. Öte yandan, insanların kendileri dünyaya gelmeden önce sözde dünyada bilinen hiçbir şey yokmuş gibi; ya da bir yaşayış ya da davranış biçiminin bir diğerine üstün olduğunu kanıtlama yolunda sanki deney henüz ortaya hiçbir şey koymamış gibi yaşamaları gerektiğini iddia etmek de saçma olur. İnsanların, toplumsal deneyin doğruluğu kesinleşmiş sonuçlarını bilecek ve bunlardan yararlanacak şekilde, gençlikte öğretim görmeleri ve yetiştirilmeleri gerektiğini hiç kimse yadsıyamaz. Fakat yetileri olgunlaşınca, deneyi kendi bildiği gibi kullanmak ve yorumlamak da insanın ayrıcalığı ve ona yakışan haldir. Bizzat kendi koşullarına ve karakterine, öğrenilen deneyin hangi kısmının gereğince uygulanabileceğini bulmak ona aittir. Diğer insanların gelenek ve görenekleri, bir dereceye kadar deneylerinin *onlara* öğretmiş bulunduğu şeyleri gösterir; bu, belirtilere dayanan bir kanıttır ve bu sıfatla, birey tarafından uyulmaya hak iddia eder. Ama, önce, onların deneyleri çok dar olabilir; veya deneylerini doğru yorumlamamış olabilirler. İkinci olarak, onların deneyi yorumlamaları doğru olsa da bireye uygun gelmeyebilir. Töreler alışılmış koşullar ve alışılmış karakterler için yapılmıştır; bireyin koşulları ya da karakteriyse alışılmışın dışında olabilir. Üçüncüsü, töreler hem töre olarak iyi hem de bireye uygun olurlar da, töreye salt *töre olduğu için* uymak, yine de bireye hiçbir şey öğretmez ya da onda bir insanın ayırt edici niteliklerinden hiçbirini geliştirmez. Kavrayış, yargılama, ayırt etme duygusu, beyin çalışması ve hatta ahlâki tercih gibi insana özgü olan yetiler ancak bir tercih yapmakta kullanılırlar. Herhangi bir şeyi töredir diye yapan kimse hiçbir tercih yapmış olmaz. O kimse en iyi olanı ne

ayırt etmekte ne de istemekte hiçbir yeti elde etmez. Adale gücü gibi, zihni ve manevi güçler de salt kullanılmakla geliştirilebilir. Bir şeyi ne salt başkaları yapıyor diye yapmakla, ne de sadece ona başkaları inanıyor diye inanmakla yetiler hiçbir işe koşulmuş olmaz. Eğer bir düşüncenin dayanakları kişinin kendi mantığını inandırmıyorsa, bunu kabul etmekle mantığı güçlenmiş olamaz, ama zayıflaması olasıdır; kişiyi bir davranışa yöneltten nedenler eğer onun bizzat kendi duygularına ve karakterine uygun türden değilse, (sevgiyle ya da başkalarının haklarıyla ilgili olmayan durumlarda), onun duygularını ya da karakterini, faal ve enerjik bir duruma koyacak yerde, tembel ya da uyuşuk bir hale getirmeye epeyce hizmet etmiş olurlar.

Kendi yaşama planını seçmeyi topluma ya da kendi çevresinde bulunanlara bırakan kimsenin, maymun gibi taklit etme yetisinden başka hiçbir yetiye gereksinimi yoktur. Kendi plânını kendi seçen kimse bütün yetilerini kullanır. Bu insanın görmek için gözlemlemesi, ileriye görmek için düşünmesi ve yargılaması, karar için gereç toplamaya çalışması, karar vermek için bu gereçler arasında ayırın yapması ve kararını verince de düşüne taşına verdiği bu karara bağlı kalmak için kararlılık ve öz denetimini kullanması gerekir. Birey, davranışının bizzat kendisi tarafından kendi yargılamasına ve duygularına göre belirlenen kısmı büyüdükçe, yukarıki niteliklere o oranda gereksinim duyar ve onları kullanır. Bunların hiçbirisi olmadan da, bireyin iyi bir yola yöneltilmesi, zarardan korunması olanaklı olabilir. Fakat o zaman onun bir insan olarak, öbür duruma oranla, değeri ne olur? İnsanların yalnız yaptıkları değil, onu yapanların ne biçim insanlar oldukları da gerçekten önemlidir. Mükemmelleştirilmelerine ve güzelleştirilmelerine insan yaşamının tamamıyla harcadığı insan eserleri arasında, önemce en başta geleni, muhakkak ki, insanın kendisidir. Makinelere —insan şeklindeki otomatlara— evler inşa ettirmenin, ekinler yetiştirmenin, savaşlar yaptırmanın, davalar gördürmenin ve hattâ kiliseler yaptırıp dualar ettirmenin olanaklı olduğu hayâl edildiğinde, bu otomatları, bu gün dün-

yanın uygar kısımlarında oturan ve muhakkak ki doğanın yaratabilir ve yataracak olduğu insanlara göre bunların sadece açlık sıkıntısı çeken birer örneğinden başka bir şey olmayan kadını erkekli insanlara bile değişmek, kocaman bir zarar olurdu. İnsan yapısı, bir modele göre yapıp kendisine emredilecek işi harfi harfine görmeye koşulacak bir makine değildir, kendisini canlı bir varlık yapan iç kuvvetlerin eğilimine göre enine boyuna gelişmek ve büyümek isteyen bir ağaçtır.

İnsanların anlayışlarını kullanmalarının arzu edilir olduğu ve töreye akıllıca uymanın ya da hatta töreden ara sıra akıllıca ayrılmanın bile, ona körü körüne ve salt otomatik bir bağlanmadan daha iyi olduğu herhalde kabul edilecektir. Anlayışımızın bizzat kendimizin olması gerektiği bir ölçüye kadar kabul ediliyor; isteklerimizin ve dürtülerimizin de yine öyle kendimizin olmasını; ya da kendimize özgü, hem de ne kuvvette olursa olsun, dürtülere sahip olmamızın hiçbir biçimde bir tehlike ve bir tuzak olmadığını kabul etmeye aynı isteklilik yoktur. Oysa istekler ve dürtüler de, inançlar ve kısıtlamalar kadar, olgun bir insan yapısının parçalarındandır; güçlü dürtüler, ancak gereğince dengelenmediği zaman, birtakım amaç ve eğilimler gelişip güçlendiği halde onlarla bir arada var olması gereken diğerleri zayıf ve hareketsiz kalırsa, tehlikelidir. İnsanlar kötülüğü, istekleri güçlü olduğundan değil, vicdanları zayıf olduğundan yaparlar. Güçlü bir doğal eğilimle zayıf bir vicdan arasında hiçbir doğal bağlantı yoktur. Doğal bağlantı başka türdür. Bir kimsenin arzularının ve duygularının bir diğerinkilerden daha güçlü ve daha çeşitli olması demek, salt, o kişide insan doğasının hammaddesinin daha çok miktarda bulunması ve bundan dolayı onun, belki, daha fazla kötülüğe, fakat muhakkak daha fazla iyiliğe yatkın olması demektir. Güçlü dürtüler enerjinin diğer bir adından başka bir şey değildir. Enerji kötü kullanımlara yöneltilebilir; fakat enerjik bir doğayla, uyuşuk ve heyecansız bir doğadan daima çok daha fazla iyilik yapılabilir. Her doğal duyguya en çok sahip olan kişiler, her zaman, işlenmiş

duyguları en fazla güçlendirilebilir olan kimselerdir. Bireysel dürtüleri canlı ve güçlü kılan bu duygulanma yetenekleri öyle bir kaynaktır ki en tutkulu erdem sevgisiyle en sert özenetim de oradan çıkar. Bunların gelişmesiyledir ki toplum hem görevini yapmış, hem de çıkarlarını korumuş olur; yoksa, nasıl kahraman yaratılacağını bilmediği için, kahramanların yoğurulduğu hamuru bir tarafa atmakla değil. İstekleri ve dürtüleri kendinin olan —kendi kültürünce geliştirilmiş ve değiştirilmiş olduğundan kendi kişiliğinin ifadesi olan— insana karakter sahibi denir. Nasıl buharla işleyen bir makinenin karakteri olmazsa, istekleri ve dürtüleri kendinin olmayan bir kimsenin de karakteri olmaz. Eğer, kişinin dürtüleri hem bizzat kendinin, hem de üstelik güçlü olup da güçlü bir iradenin de güdümü altında bulunuyorsa, o kişinin karakteri enerjik bir karakter olur. İsteklerin ve dürtülerin bireyselliğinin serpilip büyümesi teşvik edilmelidir diye düşünen bir kimsenin toplumun güçlü karakterlere gereksinimi olmadığına —gelişkin karakterli çok sayıda insanın bulunmasıyla daha iyi bir toplum olmayacağına— ve yüksek bir genel enerji ortalamasının arzu edilir olmadığına inanması gerekir.

Toplumun ilk dönemlerinde bu güçler, toplumun bunları disiplin ve denetim altına almak konusunda o zaman sahip olduğu kudretten çok daha ilerde olabilirdi ve olmuştur da. Kendiliğindenlik ve bireysellik ögesinin aşırı halde olduğu, toplumsal ilkenin onunla çetin bir mücadele yapmak zorunda bulunduğu bir dönem olmuştur. O dönemde güçlük, vücutça ya da kafaca güçlü olan insanları, onların dürtülerini denetim altına almalarını isteyen herhangi bir kurala boyun eğmeye inandırmaktaydı. Bu güçlüğü yenmek için yasayla disiplin, imparatorlara karşı mücadele eden papalar gibi, bireyin bütün varlığı üzerinde bir yetki ilân ederek, bireyin karakterini denetim altına almak üzere —ki toplum yeterli herhangi bir başka kısıtlayıcı çare bulamamıştı— onun bütün yaşamını denetlemeye hak iddia etti. Fakat şimdi toplum, bireyselliği adamakıllı alt etmiştir; artık insan bünyesini korkutan tehlike, kişisel dürtülerin ve tercihlerin aşırı-

lığı değil, yetersizliğidir. Konumca ya da doğuştan gelen özelliklerce güçlü olanların tutkularının yasalara ve emirlere karşı alışılmış bir başkaldırı halinde bulunduğu ve bunların etki alanı içinde bulunan insanların herhangi küçük bir güven yüzü görmelerini olanaklı kılmak için o tutkulara sıkıca gem vurulması gerektiği zamanlardan bu yana durum geniş ölçüde değişmiştir. Çağımızda, toplumun en yüksek sınıfından tutun da en alt tabakasına kadar her birey, insana kötü kötü bakan bir sansürün gözetlemesi altında yaşıyor gibidir. Yalnız başkalarını ilgilendiren şeylerde değil, salt kendini ilgilendiren konularda da bireyin ya da ailenin kendi kendine sorduğu sorular —Neyi yeğliyorum ya da, benim karakterime yapıma uyabilecek olan şey nedir ya da, bendeki en iyi ve en yüksek huyları dürüstlük kurallarına bağlı tutabilecek ve onların büyümesini ve serpilmesini olanaklı kılacak şeyler nelerdir?— soruları değildir. Onlar kendilerine şunları soruyorlar: Benim konumuma yakışan nedir? Benim durumumda ve mâli koşullarımda bulunan kimseler alışıldığı üzere ne yapıyorlar? Ya da (daha kötüsü) benimkinden daha üstün bir durumda ve halde bulunan kimseler alışılmış olarak ne yapıyorlar? Bu sözlerimle, insanlar âdet olan şeyi kendi eğilimlerine uyan şeyle ölçtükten sonra yine âdet neyse onu yaparlar demek istemiyorum. Onların, âdet olan şeyden başka bir şeye hiç eğilim duydıkları görülmemiştir. Böylece düşünme yetisinin kendisi boyunduruğa boynunu uzatmış oluyor: İnsanların zevk için yaptıkları şeylerde bile, âdete uygunluk ilk akla gelen şey olur; bunların zevklerinde artık bireysellik yoktur, sürü halinde davranış vardır; sadece, herkes tarafından yapılan şeyler arasından birini seçerler; zevk özelliğinden, herkesten başka türlü davranmaktan tıpkı bir cinayetten kaçır gibi kaçınılır; bizzat kendi doğalarına uymaya uymaya, sonunda kendilerinde uyacak doğa kalmaz; insani kapasiteleri solar, her türlü güçlü isteklere ya da öz zevklerine yetenekleri tükenir; ve genellikle düşünce ve duyguları kalmaz, ya da kalırsa bunlar onların asıl kendi düşünce ve duyguları olmaz. Şimdi, insan doğasının arzu edilir olan durumu bu mudur,

değil midir?

Kalvenizm teorisine göre, böyledir. Ona göre, insanın büyük suçu kişisel iradedir. İnsanlığın elinden gelen tüm iyilik boyun eğmede saklıdır. Sizin hiçbir seçme hakkınız yoktur; başka hiçbir türlüşünü değil, ancak emredilene yapmakla yükümlüsünüz; «Farz olmayan her şey günahtır». İnsan doğası temelinden bozulmuş olduğundan, içindeki insan doğası öldürülmedikçe kimseye kurtuluş yoktur. Bu yaşayış teorisine inanan bir kimse için, insanî yetilerin, yeteneklerin ve özelliklerin herhangi birini kırıp atıvermekte hiç de kötülük yoktur; insanın kendini Allahın iradesine teslim etmekten başka hiçbir yeteneğe gereksinimi yoktur; eğer insan, yetilerinden herhangi birini bu farz kılınmış iradeyi daha etkili bir şekilde yerine getirmekten başka bir amaç için kullanıyorsa, böyle yetileri olmaması daha iyidir. Kalvenizm teorisi budur; ve buna, biraz yumuşatılmış şekliyle, kendilerini Kalvenist saymayan bir çok kimse tarafından da önem verilmektedir; yumuşatma da: Allahın iddia edilen iradesini daha az bağnazcasına bir yorumlamaya tâbi tutmaktan; insanların isteklerinden bazılarını tatmin etmelerinin Allahın iradesi olduğunu söylemekten ibarettir; kuşkusuz, bu tatmin edilmiş insanların kendilerinin yeğledikleri şekilde değil, aksine boyun eğme biçiminde, yani, onlara otorite tarafından emredilen yolda; ve bundan dolayı, durumun zorunlu gereği olarak, herkes için aynı olacaktır.

Hâlâ böyle bir sinsi şekil altında bu dar yaşam teorisine ve onun tarafından korunan güdük ve geri insan karakterine doğru güçlü bir eğilim vardır. Nasıl ki birçok insan ağaçların budanıp kütük haline konunca ya da onlardan hayvan şekilleri yapılnca, doğanın yarattığı ağaçlardan çok daha güzel bir şey olacaklarını düşünmüşlerse; birçok kimse, hiç kuşku yok ki içtenlikle, böyle cendere içine sokulmuş ve cüceleştirilmiş insanların halini, Yaradanın onların öyle olmalarını amaçlamış bulunduğu bir durum diye düşünmektedirler. Fakat insanın iyi bir Varlık tarafından yaratıldığına inanmanın dinde herhangi bir yeri varsa, bu Varlığın, bütün insanî yetileri, sökülüp yok olsunlar diye değil, işlenip

geliştirilebilsinler diye vermiş olduğuna ve yaratıklarının kendilerinde saklı olan ideal insanlık anlayışına her kez biraz daha yaklaşımlarından, onların kavrayış, davranış ya da nimetlerden yararlanma yeteneklerinin herhangi birindeki her artıştan Tanrının hoşnut kaldığına inanmak, o imana daha uygun düşer. Kalvenistlerinkinden başka türlü bir insanî mükemmellik örneği vardır: Bu da insana, insan doğasının salt yadsınmaktan bambaşka amaçlarla bağışlanmış olduğu yolunda bir insanlık anlayışdır. «Hristiyanlıktaki özvarlık yadsınması» kadar «Putperestlikteki özvarlık iddiası» da insanî değerin öğelerinden biridir(*). Bir Eski Yunan kendi kendini geliştirme düşüncesi vardır, Eflatun'un ve Hristiyanlığın kendi kendini yönetme ideali bununla karışır, fakat bunun yerine geçemez. Bir John Knox olmak bir Alkibiades olmaktan daha iyi olabilir ama bir Perikles olmak ikisinden de iyidir; bir Perikles'imiz olsaydı, John Knox'un sahip olduğu iyi şeylersiz zaten olamazdı.

İnsanlar, kendilerindeki bireysel olan her şeyi yıprata yıprata yeknesaklığa düşürmekle değil, ancak onu işleyerek ve başkalarının hak ve çıkarlarının zorunlu kıldığı sınırlar içinde ortaya koyarak, soylu ve güzel bir düşünme konusu olurlar; ve yapıtlar onları yapanların karakterini aldığı gibi, böyle bir insanın yaşayışı da zengin, renkli ve canlandırıcı olur, yüksek düşüncelere ve yüceltici duygulara daha bol gıda sağlar, her bireyi insan ırkına bağlayan bağları sağlamlaştırır ve insanlığı insanların gözünde çok daha onurlu kılar. Kişiliğinin gelişmesi oranında her birey kendisi için daha değerli olmakla başkaları için de daha değerli olmak yeteneğine ulaşır. Onun kendi varlığında daha büyük bir tam canlılık olur ve birimlerde daha çok yaşam olunca da onlardan oluşan kitlede daha fazla canlılık olur. İnsanların daha güçlü olanlarını başkalarının haklarına saldırıdan alıkoymak için gereken ölçüde baskıdan vazgeçmek olanaklı değildir; fakat insan gelişimi bakımından bile, bol bol telâfisi vardır. Bireyin kendi eğilimlerini başkalarının zararına ola-

(*) Sterling'in «Denemeler»i.

rak tatmin etmekten yasaklanmakla yitirdiği gelişme araçları, başlıca, diğeri insanların gelişiminin zararına olarak elde edilenlerdir. İnsan doğasının bençil kısmına konan sınırdaki bireyin kendisi için bile tam bir karşılık vardır ki bu da kendi doğasının toplumsal kısmının daha iyi gelişebilmek olanağına kavuşmasıdır. Başkalarının hatırı için sert adalet kurallarına tâbi tutulma, başkalarının iyiliğini amaçlayan duyguları ve yetenekleri geliştirir. Fakat onların iyiliğini ilgilendirmeyen şeylerde, salt onlar bu şeylerden hoşlanmıyorlar diye öteki insanların özgürlüğünü kısıntılara uğratmak, insanda kısıntıya karşı direnmek şeklinde kendini gösterebilecek türden bir karakter gücünden başka hiçbir şey geliştirmeyiz. Böyle bir kısıntıya boyun eğmek insanın doğasının tümünü uyuşturur ve köreltir. Her bireyin doğasına âdil bir olanak vermek için, çeşitli kişilerin ayrı biçimde yaşamlarına izin verilmesi zorunludur. Bu özgürlük hangi çağda ne kadar uygulanabilmişse o çağ, geleceğin dikkatine o oranda lâayık bir çağ olmuştur. İstibdat bile, egemen bulunduğu yerde bireysellik kalımlı olduğu sürece, en kötü etkilerini meydana getirmeyiz; ve bireyselliğı çökerten, ezen, her şey, istibdattır, adı ne olursa olsun, ister Allahın iradesini yerine getiriyorum desin, isterse insanların emirlerini.

Bireyselliğın gelişmeyle aynı şey olduğunu ve gelişmiş insanı ancak bireyselliğın işlenmesinin meydana getirdiğini ya da getirebileceğini söylemiş olmakla, konuyu burada bitirebilirdim: Çünkü insanla ilgili olan herhangi bir durum hakkında, bu durum bizzat insanları olabilecekleri en iyi şeye en çok yaklaştırır bir haldir dedikten sonra daha fazla ya da daha iyi ne söylenebilir ki? Ya da iyiliğı engelleyen herhangi bir şey üzerine, iyiliğı engel olur demekten daha kötü ne denebilir? Böyle olmakla birlikte, kuşkusuz, bu düşünceler, en çok ikna edilmeye gereksinimi olan kimseleri kandırmaya yetmez; özgürlüğü istemeyenlere ve ondan yararlanmak istemeyenlere, başkalarının onu çekinmeden kullanmalarına izin vermekle bunun karşılığını kendilerinin de görececeklerini anlaşılır bir biçimde göstermek için, bu gelişmiş insanların gelişmemişlere bir yararı olduğunu da kanıt-

lamak gereklidir.

O halde, önce, bunların onlardan bir şey öğrenmeleri olasıdır, ilkin bunu anımsatmak isterim. Özgünlüğün insan ilişkilerinde değerli bir öge olduğunu kimse yadsıyamaz. Yalnız ortaya yeni doğrular çıkaracak ve bir zamanlar doğru olan şeyler artık doğru olmaktan çıkınca bunları bize gösterecek olan kimselere değil, aynı zamanda yeni oluşumlara çıkış açacak ve insan yaşamında daha aydınlık bir hareketin, daha iyi bir zevk ve anlayışın örneğini ortaya koyacak olan kimselere de her zaman gereksinim vardır. Tüm biçim ve oluşumlarında dünyanın artık zaten olgunlaşmış olduğuna inanmayan hiç kimse bunu pek yadsıyamaz. Gerçi bu, herkes tarafından aynı yolda yapılabilecek bir hizmet değildir: Deneylerinin başkalarınca kabulü halinde, kurulu düzende herhangi bir iyileşme yaratabilmesi olasılığı olan kimseler, tüm insanlığa oranla, çok azdır. Fakat sayıları az olan bu insanlar yeryüzünün tuzudur; onlar olmasa insanın yaşamı durgun bir havuz haline gelirdi. Onlar önceden var olmayan iyi şeyleri salt ortaya ilk çıkaranlar değildir, zaten var olanlardaki canlılığı sürdürenler de onlardır. Yapılacak yeni bir şey olmasaydı acaba insan zekâsına artık gerek kalır mıydı? Bu, eski şeyleri yapanların bunların niçin yapıldığını unutmaları ve bunları, insan gibi değil de hayvanlar gibi yapmaları için bir neden oluşturur muydu? En iyi inançlarda ve uygulamalarda mekanikliğe doğru zaten çok büyük bir yozlaşma eğilimi vardır; eğer birbiri ardınca gelen ve özgürlükleriyle o inanç ve uygulamaların dayanaklarını salt geleneksel bir hale gelmekten koruyan o kimseler olmasaydı, böyle cansız bir şey, gerçekten canlı herhangi bir şeyden gelecek en ufak bir darbeye karşı koyamazdı ve uygarlığın, Bizans İmparatorluğu'nda olduğu gibi, mahvolup gitmemesi için hiçbir neden kalmazdı. Deha sahibi kimseler gerçi küçük bir azlıktır ve hemen her zaman da böyle olacaklardır; fakat, bunlara sahip olmak için, onları yetiştiren toprağı korumak gereklidir. Deha ancak bir özgürlük atmosferi içinde rahat nefes alabilir. Deha sahibi insanlar *ex vi termini* bu deyimden kendisinden de anlaşıla-

cağı üzere, herhangi bir başka insandan daha bireydirler —sonuç olarak, bunlar toplumun, üyelerini kendi karakterlerini kendileri oluşturmak zahmetinden kurtarmak üzere sağladığı az sayıdaki kalıplardan herhangi birine— kendilerini, incitici bir zorlama olmadan, uydurmak yeteneğine daha az sahiptirler. Eğer korku yüzünden bu kalıplardan birine zorla sokulmaya ve benliklerinin baskı altında serpilemeyen bütün o kısmının kavruk kalmasına teslimiyet gösterirlerse, dehalarının toplumun düzelmesine yararı çok az dokunur. Karakterce sağlam olurla ve kelepçelerini kırarlarsa, onları sıradan insanlar durumuna indirmeyi başaramamış olan toplumun, «yaban», «kaçık» ve benzeri ciddi uyarımlarla üzerlerine herkesin dikkatini çektiği birer insan haline gelirler: Bu tıpkı insanın, Niyagara nehri neden bir Hollanda kanalı gibi yatağında uslu uslu akıyor, diye yakınmasına benzer.

Durumu teoride kimsenin yadsımayacağı gayet iyi bilmekle birlikte aynı zamanda gerçekte hemen hemen herkesin buna karşı bütünüyle ilgisiz olduğunu da bildiğimden, dehanın önemi ve ona hem düşüncede hem uygulamada özgürce gelişme olanağının verilmesi üzerinde böyle fazla ısrar ediyorum. İnsanlar dehayı, bir adama coşturucu bir şiir yazmak ya da bir yağlı boya resim yapmak gücünü verirse güzel bir şey sayıyorlar. Fakat, gerçek anlamında dehaya, düşünce ve eylemde özgünlük dehasına gelince, her ne kadar hiç kimse bunun hayranı olunacak bir şey olmadığını söylemiyorsa da, hemen hemen hepsi, içlerinden, pekâlâ onusuz yapabiliriz diye düşünüyorlar. Ne yazık ki bu, şaşılacak kadar doğaldır. Özgünlük, özgün olamayan kafaların, yararını anlayamayacakları bir şeydir. Onlar bunun kendilerinin nesine yarayacağını göremezler: Nasıl görsünler? Eğer onun kendilerine yararını görebilselerdi, o özgünlük olmazdı ki. Özgünlüğün onlara yapacağı ilk hizmet, onların gözlerini açmasıdır ki, bu bir kez tam yapıldı mı, bizzat kendileri de özgün olmak fırsatını elde etmiş olacaklardır. Bu oluncaya kadar da, henüz hiçbir şeyin hiçbir zaman, biri çıkıp önyak olmadan yapılmamış olduğunu ve var olan bütün iyi şeylerin özgürlüğün ürünü bulunduğunu anımsayarak, hâlâ

özgünlüğün yapacağı bir şey kalmış olduğuna inanacak kadar azıcık alçak gönüllü olsunlar ve özgünlüğe kendileri bu gereksinimin ne kadar az farkındaysalar o oranda çok muhtaç olduklarına emin olsunlar.

Duygulardan arınmış gerçek şudur ki, gerçek veya sözde beyin üstünlüğüne karşı sözle ve hatta fiilen, gösterilen saygı ne olursa olsun, bütün dünyada eşyanın genel eğilimi, insanlar arasında sıradanlığı üstün güç kılmaya doğrudur. Eski çağlarda, Ortaçağda ve gittikçe azalan bir ölçüde olmak üzere derebeylikten şimdiki zamana dek süren uzun geçiş sırasında, birey başlı başına bir güçtü; hele ya büyük yeteneklere ya da yüksek bir toplumsal konuma sahipse, koskocaman bir güçtü. Şimdi bireyler kalabalık içinde kaybolmuşlardır. Siyasette şimdi dünyayı kamuoyunun yönetmekte olduğunu söylemek hemen hemen bir saçmalıktır. Güç denmeye lâyık biricik güç, kitlelerin gücüdür ve kendilerini o yığınların eğilimlerinin ve içgüdülerinin icra aracı kıldıkları sürece de, hükümetlerin gücüdür. Bu hal kamu işlemlerinde olduğu kadar özel yaşamın ahlâki ve toplumsal ilişkilerinde de geçerlidir. Düşünceleri halkoyu diye anılan kimseler her zaman aynı çeşit halk değildir; Amerika'da tüm beyazlardır; İngiltere'de başlıca orta sınıftır. Fakat her zaman bir kitledir, yani kolektif sıradanlıktır. Hem, işin daha da büyük bir yenilik olan yanı şudur ki, şimdi kitle, düşüncelerini, Kilisenin ya da Devletin seçkin kişilerinden, seçkin önderlerinden ya da kitaplardan da almıyor. Onların düşüncesini onların yerine yine onlara çok benzeyen adamlar, o anın güdülerine göre, gazeteler aracılığıyla, onlara seslenerek ya da onlar adına konuşarak oluşturuyorlar. Bütün bunlardan yakındığım yok. İnsan düşüncesinin şimdiki geri durumunda, genel olarak, bundan daha iyi herhangi bir şeyin uygun olabileceğini iddia etmiyorum. Fakat bu, sıradanlık hükümetinin sıradan hükümet olmasını önlemez. Hiçbir demokrasi ya da kalabalık bir aristokrasi hükümeti hükümdarlar dışında gerek siyasî davranışlarında olsun ve gerekse beslediği düşüncelerde, niteliklerinde ve düşünce tonunda olsun, sıradanlığın üstüne çıkmamıştır ya da çıkama-

mıştır. Birçoğu (en parlak çağlarında daima yapmış olduğu üzere) kendilerinden daha yüksek yaradılışlı ve daha kültürlü olan bir Tek Adamın ya da bir Azlığın öğütlerinin ve etkinliklerinin kendilerine yol göstermesini kabul etmiştir. Bilgece-ya da soylu olan herşeyde ilk adım bireylerden —genellikle de, en başta bir telkinden— gelir ve onlardan gelmelidir. Ortalama insanın onuru ve övülmeye değer yanı onun bu ilk girişimin arkasından gidebilmek yeteneğinde olmasında akıllıca ve soylu şeylere ruhen uyabilmesinde, gözleri açık olarak bunlara doğru yönlendirilebilmesindedir. Deha sahibi güçlü bir adamın kamunun yönetimini zorla eline almasını ve onun tersine olarak kendi emirlerini ona yaptırmasını alkışlayan soydan bir «kahramana tapma»yı destekliyor değilim. O güçlü adamın hak iddia edebileceği tek şey yol göstermekte özgür olmaktan ibarettir. Başkalarını o yola zorla götürmek yetkisi, yalnız bütün diğer insanların özgürlüğüne ve gelişmesine aykırı değil, aynı zamanda bizzat o güçlü adam için de ahlâk bozucudur. Bununla birlikte öyle görülüyor ki, her yerde salt ortalama insanlardan oluşan kitlelerin düşüncelerinin egemen güç haline geldiği ya da gelmekte olduğu zaman, bu eğilime karşı bir denge ve düzeltme etkeni ancak, düşüncenin daha yüksek zirvelerinde yer alanların gitgide daha açık bir biçim alan bireyselliği olabilir. En çok özellikle bu durum ve koşullar içindedir ki üstün kişiler, kitleden başka türlü davranmaktan yasaklanacak yerde, buna özendirilmelidirler. Zamanımızdan çok önceki çağlarda onların başka türlü davranmalarında, yalnız başka türlü değil aynı zamanda daha iyi davranmadıkları sürece, hiçbir yarar olamazdı. Zamanımızda ise, sadece «herkese uymamak» konusunda bir örnek oluşturmak, sadece töre önünde diz çökmemek, kendi başına yararlı bir iştir. İşte, asıl, bir düşünce zorbalığının, sıradışılığı bir ayıp haline sokar nitelikte olmasından dolayıdır ki, bu zorbalığı kırıp geçmek için, insanların sıradışı olmaları arzu edilir. Ne zaman ve nerede karakter gücü çokluğu olmuşsa sıradışılık da her zaman çok olmuştur; ve bir toplumda sıradışılık miktarı, genellikle, o toplumdaki deha, düşünce gücü ve ahlakî yü-

reklilik miktarıyla orantılıdır. Bugün çok az kimsenin sıradışı olmaya cesaret etmesi, zamanımızın başlıca tehlikesini oluşturmaktadır.

Alışılmış olmayan şeylere, zamanla bunların hangilerinin birer töre haline dönüşmeye elverişli bulunduklarının belli olabilmesi için, mümkün olan en serbest alanın verilmesinin önemli olduğunu söyledim. Fakat davranış özgürlüğünün ve töreye uymamanın desteklenmeye değer olmaları, salt daha iyi davranış biçimlerinin ve toplumun kabul edebileceği törelerin kök tutmalarına olanak verdiklerinden dolayı değildir; kaldı ki kendi beğendikleri yolda yaşamayı istemekte haklı olanlar da salt düşünsel üstünlükleri kuşku götürmeyen kimseler değildirler. Tüm insan varlığının yapıca mutlaka herhangi bir örneğe ya da daha az sayıda örneklerle oluşturulması için hiçbir neden yoktur. Bir kimsenin, kabul edilebilir bir miktarda sağduyusu ve tecrübesi bulunmak koşuluyla, kendi yaşayışını kendi bildiği gibi düzenlemesi, en iyi düzenleme olduğundan dolayı değil fakat onun kendi yolu olduğu için en iyisidir. İnsanlar koyun gibi değildir; üstelik koyunlar bile ayırt edilmez şekilde birbirinin tıpkısı değildirler. Bir adamın kendisine uyar bir palto ya da bir çift kundura edinebilmesi için bile ya bunlar onun ölçülerine göre yapılmış olmalı, ya da içinden kendine uyanı seçmek üzere, onun elinde bunlardan bir depo dolusu bulunmalıdır; acaba ona bir yaşamı uydurmak bir paltoyu uydurmaktan daha mı kolaydır, yoksa insanlar tüm bedensel ve ruhsal uygunluklarında ayaklarının biçiminde olduğundan daha fazla mı birbirlerine benzerler? İnsanların yalnız ayrı ayrı zevklerde olmaları bile, onların hepsine bir tek modele göre şekil vermeye kalkışmamak için yeterli bir nedendir. Oysa başka başka kimseler ruhsal gelişmeleri için yine başka başka koşullara gereksinim duyarlar ve nasıl bütün bitki çeşitleri aynı fiziksel ortam ve iklim içinde yaşayamazlarsa, onlar da aynı manevî ortam ve iklim içinde sağlam bir biçimde yaşayamazlar. Bir kimsenin doğasının yüksek yönlerinin geliştirilmesine destek olan şeyler bir başkası için buna engel oluştururlar. Aynı yaşam biçimi biri için sağlam

bir yaşayış olur, onun tüm çalışma ve zevk alma özelliklerini en mükemmel bir halde tutar; oysa bir diğerine, bütün iç yaşamı sekteye uğratan ya da ezen, rahatsız edici bir yük olur. İnsanlar arasında, zevklerinin kaynakları, elem duyma yetenekleri ve çeşitli maddî ve manevî etkenlerin onlara etki edişi bakımlarından, var olan farklar öyledir ki, yaşam biçimlerinde bunu karşılayan bir çeşitlilik olmadıkça, ne mutluluktan tam paylarını alırlar, ne de doğalarının yetenekli bulunduğu çapta bir düşünsel, ahlakî ve estetik boyuta erişebilirler. O halde, kamunun duyguları söz konusu olduğunda, hoşgörü, niçin yalnız benimseyenlerin çokluğu sayesinde kendini herkese zorla kabul ettiren zevkler ve yaşama biçimlerine gösterilsin? (Bazı manastır kurumları dışında) hiçbir yerde zevk çeşitliliği reddedilmez; bir kimse kürek çekmeyi ya da sigara içmeyi veya müziği ya da atletik sporları veya satranç, iskambil oyunları ya da okumayı, suç sayılmaksızın sevebilir ya da sevmeyebilir; çünkü bunların herhangi birini sevenler olsun, sevmeyenler olsun, baskı altına alınamayacak kadar çokturlar. Fakat «hiç kimsenin yapmadığı şeyler»i yapmakla ya da «herkesin yaptığı»nı yapmamakla suçlanabilen bir adam, hele bir kadın, sanki ağır bir ahlâkî suç işlemişcesine, çevreden bir çok aşağılayıcı sözle karşılaşır. İnsanların kendi saygınlıklarına zararı dokunmadan diledikleri gibi davranma lüksünden biraz yararlanabilmeleri için ya bir unvanları, ya derece gösteren başka bir belirtileri olmalıdır, ya da ileri gelenlerin gözüne girmiş olmaları gerekir. Biraz yararlanmak sözünü yineliyorum; çünkü bu yararlanmada çok ileri gidenler kötuleyici sözlerden daha kötü bir şeye uğramak tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar —bunlar, haklarında delilik ilâmı çıkarılmak ve malları ellerinden alınıp akrabalarına verilmek tehlikesi altındadırlar(*)).

(*) Son yıllarda, bazı kanıtlar üzerine, herhangi bir kimse, adli yoldan, kendi işlerini yönetmeye yetersiz ilân ediliyor; ve ölümünden sonra, onun kendi mülkündeki sahipliği ortadan kaldırılabilir, yeter ki bu konudaki dava masraflarını ödemeye

Kamuoyunun şimdiki doğrultusunda, onu garip bir şekilde, bireyselliğin her açıkça ortaya çıkışına karşı hoşgörüsüz olmaya yöneltmek gibi bir ayırt edici nitelik var. İnsanların genel ortalaması yalnız düşünsel olarak ılımlı değil, aynı zamanda eğilimlerde de ılımlıdır: Onlarla kendilerini alışılmışın dışında herhangi bir şeyi yapmaya yöneltmeye yetecek kadar güçlü zevkler ve istekler asla yoktur; bu yüzden de böyle zevkleri ve istekleri olanları anlamıyorlar, bu gibi kimselerin hepsini, tepeden bakmaya alışık oldukları yabancılar ve taşkınlılar sınıfına sokuyorlar. Şimdi, genel olan bu olguya ek olarak, bir de ahlâkın düzeltilmesi için güçlü

yeterli mal bulunsun —masraflar da mülke yükleniyor. Bu kanıt biçiminde hem rezilce hem korkunç bir şey vardır. O kişinin günlük yaşamının bütün en küçük ayrıntısı merakla gözetlenir; ve aşağısının aşağısı bir düşünce düzeyinde bulunan insanların anlayış ve anlatış özelliklerinin gözlüğüyle bakıldığında mutlak basmakalıp örneklerle benzemez görünüşlü ne bulunursa, deliliğin kanıtı olarak ve çoğunlukla başarıyla jürinin önüne konur; çünkü jüri üyeleri, eğer tanıklardan daha alelade ve daha cahil değillerse bile küçük insanlardır; hakimlere gelince bunlar da, İngiliz hukukçularından bizi her zaman şaşkınlığa düşüren o insan doğası ve yaşamı hakkındaki şaşılacak bilgi kıtlığıyla, jürileri yanlış yola yöneltmeye devam ederler. Bu davalar, bu gibi gelişigüzel insanlar arasında insan özgürlüğü üzerine beslenen düşünce ve duygunun ne durumda olduğu hakkında, ciltlerle kitap dolduracak kadar, çok anlamlıdır. Hakimlerle jüriler kişiselliğe herhangi bir değer vermek şöyle dursun, —her bireyin önemsiz şeylerde, kendi yargılamasına ve eğilimlerine göre beğendiği gibi davranma hakkına saygı göstermek şöyle dursun— akli henüz başında olan bir kimsenin böyle bir özgürlük isteyebileceğini bile kabul edemezler. Eskiden, dinsizlerin yakılmaları önerildiği zaman, acıma sahibi kimseler onları yakacak yerde tımarhaneye koymak düşüncesini telkin ederlerdi: Bugün aynı şeyin yapıldığını; ve yapanların da, din adına zulmetmek yerine, bu talihsizlere, bu kadar insani ve Hristiyanlığa yaraşır bir yol uygulamalarından dolayı kendilerini alkışladıklarını; ve bu işlemle onların lâyıklarını bulduklarına içlerinden sevindiklerini görürsek hiç de şaşmamalıdır.

bir hareketin başladığını düşleyelim yeter; neyle karşılaşacağımız besbellidir. Bu günlerde böyle bir akım başlamıştır bile; düzenli davranışları çoğaltıp aşırıları bezdirmek konusunda fiilen çok şey yapılmıştır; yabancı ülkelerdeyse öyle bir insanlıkseverlik ruhu esmektedir ki bunun uygulamaya konması için hemcinslerimizin ahlâk ve sağduyuca düzeltilmesinden daha cazip bir alan bulunmaz. Çağın bu eğilimleri, halkı, genel davranış kuralları koymak ve her bireyi benimsenen standarda uydurmaya teşebbüs etmek için önceki dönemlerin çoğundakinden daha eğilimli kılıyor. Bu standart ise, açık veya dolaylı, hiçbir şeyi şiddetle arzulamamaktır. Karakter ideal, belirgin hiçbir karaktere sahip olmamaktır; insan doğasının belirli bir şekilde göze çarpan ve kişiye sıradan insanlıktan belirgin bir başkalık vermek eğiliminde olan yanını, tıpkı bir Çinli kadının ayağı gibi, cendereye sokup sakat etmektir.

Arzulananın yarısını dışlayan ideallerde çoğu kez olduğu gibi varolan geçerlilik ölçüsü de öteki yarımın yalnızca kötü bir taklidini üretir. Bu ölçünün vereceği sonuçlar, güçlü bir aklın yol gösterdiği büyük enerjiler ve vicdanlı bir iradenin dizginlerini sımsıkı elinde tuttuğu güçlü duygular değil güçsüz duygular ve enerjiler olur; ki bunlar da böylece ne irade ne akıl gücü olmaksızın, kurala görünürde uygunluk halinde tutulabilir. Bolca miktardaki enerjik insanlar daha şimdiden geçmişe karışmaktadır. İş alanı dışında, bugün bu ülkede enerji için açık bir kapı hemen hemen yoktur. Bunda harcanan enerji yine çok büyük sayılabilir. Bu kullanıştan artan azıcığı da herhangi bir meraka harcanır ki bu da yararlı, hatta hayır işleriyle ilgili bir merak olabilirse de, her zaman herhangi bir tek şey ve genellikle, küçük çapta bir şeydir. Bugün İngiltere'nin büyüklüğü artık hep kolektiftir: Birey olarak küçük olan bizler herhangi bir şeye ancak bir araya gelmek geleneğimiz sayesinde yetenekli görünüyoruzdur; bundan da ahlâkçı ve dinci insanlıkseverlerimiz hoşnut mu hoşnutturlar. Fakat İngiltere'yi bugün İngiltere yapmış olanlar bundan başka türden adamlardı; onun gerilemesini önlemek için de yine başka tür insanlara gerek-

sınım olacaktır.

Törenin zorbalığı her yerde insanlığın ilerlemesinin karşısına dikilen bir engeldir; çünkü töreden daha iyi olan ve yere, zamana göre kâh özgürlük ruhu kâh ilerleme veya reform ruhu denen bir şeyi hedeflemekle durup dinlenmeyen bir düşmanlık halindedir. Gelişme ruhu her zaman bir özgürlük ruhu olmaz, çünkü gelişme, isteksiz bir halka, zorla kabul ettirmek amacını güdebilir; özgürlük ruhu da, böyle girişimlere karşı koyduğu oranda, gelişme karşıtlarıyla yer yer ve geçici bir şekilde uyusabilir; fakat gelişmenin tek şaşmaz ve sürekli kaynağı özgürlüktür, çünkü özgürlük sayesinde, ne kadar birey varsa o oranda alabildiğine çok sayıda bağımsız gelişme merkezleri oluşur. Bununla birlikte, ilerici ilke ister özgürlük sevgisi ister gelişme sevgisi olarak, her iki şekilde de, hiç olmazsa bu boyunduruktan kurtulmayı içerdiğinden, törenin etkinliğine düşmandır; ve bu ikisi arasındaki savaşım insanlık tarihinin başlıca ilgi konusunu oluşturur. Aslını söylemek gerekirse, dünyanın büyük kısmının tarihi yoktur, çünkü törenin zorbalığı tamdır. Bütün Doğu'da durum böyledir. Orada töre, her şeyde, en son başvurulacak yerdir; adalet ve hak töreye uygunluk anlamını taşır; iktidar sarhoşu olmuş bir zorba dışında hiç kimse törenin savına karşı durmayı aklından geçirmez. Sonucunu da görüyoruz. Bu uluslarda bir zamanlar özgürlük var olmuş olmalıdır; onlar kalabalık nüfuslu, ilim, anlayış sahibi ve yaşama sanatlarının bir çoğunda pay sahibi olarak yerden bitivermemişlerdir; bütün bunları kendileri yapmışlardır ve o zaman dünyanın en büyük ve en güçlü uluslarıydılar. Şimdi nedirler? Kendi ataları görkemli saraylara ve göz kamaştırıcı mabetlere sahipken ataları ormanlarda dolaşmakta olan ama üzerinde törenin mutlak etkisi olmayan, salt, özgürlük ve ilerlemeyle paylaştığı bir etkisi bulunan kabilelerin uyuğu veya bağımlısıdır. Görünüşe göre, bir ulus belli bir süre için ileri bir ulus olabilir ve sonra durur: Ne zaman durur? Bireyselliğe sahip olmaktan çıktığı zaman. Eğer buna benzer bir değişiklik Avrupa uluslarının başına gelirse, bu tastamam aynı şekilde olmayacaktır: Bu ulusları zorbalı-

ğı ile tehdit eden töre, duraklama değildir. O, sivrilmeyi yasaklar ama değişikliği ortadan kaldırmaz, yeter ki hepsi birden değişsinler. Atalarımızın değişmez giysilerini bir kenara attık: Hâlâ herkes öbürlerinin giyindiği gibi giyinmek zorundadır, ama moda yılda bir ya da iki kez değişebilir. Böylece biz, bir değişiklik olduğu zaman, bunun herhangi bir güzellik veya elverişlilik düşüncesinden ileri gelmesine değil de salt değişiklik için değişiklik olmasına dikkat ediyoruz; çünkü aynı güzellik ya da uygunluk düşüncesi herkese birden aynı anda gelemes, bir başka anda da yine öylece bir kenara atılamaz. Ama biz, değişebilir olduğumuz kadar ilericiyiz de: Makine türü şeylerde durmadan yeni buluşlar yapıyoruz ve yerlerine daha iyileri geçinceye kadar onları koruyoruz; her ne kadar ahlâktaki başlıca reform düşüncemiz başkalarını kendimiz kadar iyi olmaya kandırmaktan ya da zorlamaktan ibaret kalıyorsa da, siyasette, eğitimde hatta ahlâkta bile yenilik için can atıyoruz. Karşı çıktığımız şey ilerleme değildir; tam tersine dünyaya gelen insanların en ilerileri olmakla övünüyoruz. Savaş açtığımız şey bireyselliktir: Eğer hepimizi birbirimizin tıpkısı haline getirebilsek bununla harikalar yarattık sanacağız; oysa unutuyoruz ki bir kimsenin bir diğerine benzememesi, genellikle bunların birinden birinin kendi örneğinde bir eksiklik ve ötekininkinde bir üstünlük var olduğuna, ya da her ikisinin iyi tarafları birbirine karıştırılırsa ortaya daha iyi bir şey çıkması olasılığı bulunduğu onların dikkatini çeken ilk şeydir. Uyarıcı bir örneği de Çin'de görüyoruz —Çinliler çok yetenekli ve hatta bazı bakımlardan, çok akıllı bir ulustur, bunun nedeni onların çok eski bir çağda özellikle iyi olan birtakım törelere sahip olmuş bulunmaları gibi bir mutluluktur ki bu da, en aydın Avrupalıların bile, bazı sınırlamalarla, bilge ve filozof unvanını tanımaları gereken birtakım insanların eseridir. Onlar, aynı zamanda, sahip oldukları en üstün bilgeliği topluluğun içinde her beyne, olanak oranında, nakşetmek; onur ve iktidar konumlarına bu akıllı en çok elde edenlerin gelmelerini sağlamak konularında kullandıkları araçların mükemmelliğiyle de dikkate değerdirler. Elbette ki bunu başaran insanlar, insan ilericiğinin

gizemini keşfetmiş ve hep dünya hareketinin başında kalmış olmalıydılar. Oysa tam tersine, Çinliler duraklamaya girmişler —binlerce yıl böyle yerlerinde saymışlardır— eğer günün birinde daha iyi bir duruma gelecekleri varsa bile, bu, yabancılar eliyle olsa gerektir. Bugün İngiliz filantropistlerinin harıl harıl başarmaya çalıştıkları şeyi —tüm bir ulusun hepsini birbirinin aynı yapmayı ve hepsinin, düşüncelerini ve davranışlarını aynı esaslar ve kurallarla yönetmelerini— Çinliler her türlü umudun üzerinde başarmışlardır; sonuç da ortadadır. Modern kamuoyu sistemi, zamanıyla Çin eğitimi ve siyaset sistemlerinin örgütlü şeklinin bir örgütsüzlüğünden ibarettir; ve ileride bireysellik bu boyunduruğa karşı varlığını başarılı bir biçimde korumasını bilemezse, Avrupa, soylu öncülerine ve iman ettiği Hristiyanlığına karşı, ikinci bir Çin olmaya doğru gidecektir.

Şimdiye değin Avrupa'yı böyle bir yazgıdan korumuş olan şey nedir? Avrupa uluslar ailesini insanlığın, duraklayan bir parçası olmak yerine, iyileşmeye doğru giden bir parçası yapmış olan şey nedir? Bunu yapan şey, onlardaki herhangi bir üstün mükemmellik değildir (böyle bir mükemmellik, eğer varsa, neden olarak değil sonuç olarak var olur), onların dikkate değer olan karakter ve kültür çeşitliliğidir. Bireyler, sınıflar, uluslar, birbirlerine son derece benzemez olagelmışlerdir; her biri değerli bir şeye götüren çeşit çeşit yollar açmışlardır; her ne kadar her çağda ayrı ayrı yollarından gidenler birbirlerine karşı hoşgörüsüz olmuşlar ve her biri, eğer bütün ötekiler de kendisinin yolundan yürümeye zorlanabilseler ne nefis bir şey olurdu diye düşünmüşse de, bunların birbirlerinin gelişmelerini baltalama girişimleri ender olarak sürekli bir başarı sağlamıştır; zamanla, herbiri, ötekilerin önermiş olduğu iyi şeyleri kabul etmek zorunda kalmışlardır. Avrupa, düşünceme göre, ilerici ve çok yönlü gelişmesini tamamen yolların bu çokluğuna borçludur. Fakat eskisine göre Avrupa daha şimdiden bu yararı epeyce yitirmiştir. Çinlilerin o herkesi birbirinin aynı yapmak idealine doğru, kararlı bir şekilde ilerlemektedir. M. de Tocqueville, son önemli yapıtında, bugünkü Fransızların birbirlerine

yaratmakta bütün bunlardan bile daha güçlü olan bir etken, bu ülkede ve diğer özgür ülkelerde, kamuoyunun etkinliğinin devlet içinde tam yerleşmesidir. Buralarda mevzilenen kimselere eskiden kalabalığın düşüncesine kulak asmamak olanağını veren çeşitli toplumsal yüksek mevkiler dereceli olarak düzeltildikçe; halkın iradesi bir konuda varlığını olumlu bir şekilde belli ettiği zaman hâlâ onun iradesine karşı durmak düşüncesi siyasetle etkin olarak uğraşanların kafalarından gitgide silindikçe, düşüncede genelden ayrılmanın dayanabileceği hiçbir toplumsal destek kalmıyor —toplumun içinde sayıca çok olanların etkisine karşı duracak, kamunun düşünce ve eğilimlerine uymayan düşünce ve eğilimleri koruması altına almaya ilgi gösterecek hiçbir dişe dokunur güç, kalmıyor.

Tüm bu nedenlerin bir araya gelmesi bireyselliğe düşman büyük bir etki yığını oluşturuyor ki bunun karşısında bireyselliğin nasıl dikiş tutturabileceğini kestirmek kolay değildir. Halkın kafası çalışan kısmına bunun değeri anlatılmadıkça —düşünceler arasında ayrılıklar bulunmasının, isterse bunlar daha iyi için olmasın ve hatta bu ayrılıkların bir kısmı onların kendi düşüncelerine göre daha kötünün belirtisi olsun yine de hayırlı olduğu gösterilemedikçe— bireysellik komunu korumada gittikçe artan bir güçlük çekecektir. Eğer bireysellik hakları bir dava olarak savunulacaksa bunun zamanı, hazır henüz insanları zorla birbirine benzetmenin tamamlanmasına daha çok varken, hemen şimdidir. Saldırıya karşı herhangi bir savunmanın başarıyla gerçekleştirilebilmesi ancak ilk aşamalarda olur. Bütün başka kimselerin hepsinin bize benzemeleri gerektiği iddiası, beslendiği şeyle büyür. Eğer insanlar buna zamanında karşı koymayıp da, ta yaşamın *hemen hemen* tekdüze bir tipe indirgenmesine kadar elleri böğürlerinde beklerlerse bir zaman gelir ki, bu tipten ayrılmaların hepsi düşmanca, ah-lâksızca, hatta canavarca ve doğaya karşı bir şey sayılır. İnsanoğulları bir süre çeşitlilik görmemeye alıştılar mı, çarçabuk, artık onu bir daha akıl bile edemez olurlar.

IV. BÖLÜM

TOPLUMUN BİREY ÜZERİNDEKİ OTORİTESİNİN SINIRLARINA DAİR

Öyleyse, bireyin kendi üzerindeki egemenliğinin haklı sınırı neresidir? Toplumun otoritesi nerede başlar? İnsan yaşamından ne kadar kısmı bireyselliğe ve ne kadarı topluma ayrılmalıdır?

Eğer birey ve toplumdan her biri kendini özellikle daha çok ilgilendiren kısma sahip olursa, her biri kendine düşen hak payını almış olur. Yaşamın başlıca bireyi ilgilendiren kısmı bireye ait olmalıdır, toplumu ilgilendiren kısmı da topluma.

Toplum bir sözleşme üzerine kurulmamıştır ve toplumsal ödevleri belirlemek üzere bir sözleşme icat etmekle de hiç bir hayırlı amaç elde edilmiş olamaz ama, toplumun koruması altında olan her birey bu yararın karşılığında bir şey borçludur ve toplum halinde yaşama olayı, her bireyin o toplumdaki diğer bireylere karşı belirli bir davranış çizgisine uymakla sorumlu olmasını çok gerekli kılar. Bu davranış, önce, birbirinin çıkarlarına, daha doğrusu ya açık yasa hükümleriyle ya da zımnî anlaşmayla birer hak sayılması gereken bazı çıkarlarına zarar vermemekten; ikincisi, toplumu ve üyelerini zarardan ve hırpalanmaktan korumak için katlanılan çalışmalardan ve fedakârlıklardan her bireyin kendi payına (hak ve adalete uygun bir esasa göre saptanacak payına) düşene katlanmasından ibarettir. Bu koşulları tamamen yerine getirmekten kaçınmaya kalkışanlara toplum ne pahasına olursa olsun bunları zorla yaptırmakta haklıdır. Kaldı ki toplumun tüm yapabileceği bundan ibaret de değildir. Bir bireyin eylemleri, başkalarının yasal haklarından herhangi birini ortadan kaldırmaya kadar varmaksızın da,

o kişilere gene zarar verici olabilir, ya da onların mutluluğunu gerektiği gibi gözetmeyebilir. Bu takdirde zararı dokunan kimse, yasa tarafından değilse bile, kamuoyu tarafından hakkıyla cezalandırılabilir. Bir kimsenin davranışının herhangi bir kısmının, başkalarının çıkarlarına zararı dokunduğu anda, toplumun buna karışmaya yetkisi vardır; o buna karışmakla kamunun mutluluğu korunmuş olur mu olmaz mı sorunu ise tartışmaya açık hale girer. Fakat bireyin davranışı kendinden başka hiç kimsenin çıkarlarına dokunmadığı ya da başkaları bunu arzu etmeden dokunması gerekmediği takdirde (ilgili kişilerin hepsi ergin ve normal bir bilinç düzeyine sahip bulunmaları koşuluyla), böyle bir sorunla uğraşmaya asla gerek yoktur. Bütün bu gibi durumlarda o davranışı yapmak ve sonuçlarına katlanmak konusunda, yasal ve toplumsal, tam özgürlük olmalıdır.

Bu öğretinin bencil bir umursamazlık öğretisi olduğunu sanmak ve bunun insanoğullarının, bizzat kendi çıkarları için içine girmedikçe, yaşamda birbirlerinin davranışlarına hiç karışmamaları ve birbirinin iyiliği ya da mutluluğuyla ilgilenmemeleri gerektiğini ileri süren bir öğreti olduğunu sanmak, onu yanlış anlamak olur. Başkalarının iyiliğini korumak için, özverili yardımın, herhangi bir biçimde azalacak yerde, çok artmasına gereksinim vardır. Fakat bu özverili yardımseverlik, insanları kendi iyiliklerine inandırmak için, kamçı ile kırbacın gerek gerçeğinden gerekse mecazisinden başka araçlar bulabilir. Herkesin kendine ait olan erdemlerin değerini küçümsemekte en son gelecek biri varsa o da benim: Bunlar önemce toplumsal erdemlerden sonra gelseler bile, hemen sonra gelirler. Bunların her ikisini de geliştirmek aynı derecede eğitim işidir. Fakat eğitim bile zor ile olduğu kadar kanaat ve ikna ile iş görür ve, eğitim çağı geçince, herkesin kendine ait erdemler ancak kanaat ve ikna yoluyla kafalara sokulmalıdır. İnsanlar iyiyi kötünden ayırt etmek için birbirlerine yardım etmekle ve iyiyi yeğleyip kötünden kaçınmaya birbirlerini teşvik etmekle sorumludurlar. Birbirlerini, iyi huylarını gittikçe daha çok kullanmaya ve duygularıyla amaçlarını, akılsızca ve aşağılatıcı konular ye-

rine, bunların akıllıca ve yükseltici olanlarına gittikçe daha fazla yöneltmeye teşvik etmelidirler. Fakat ne bir kişinin ve ne de herhangi sayıda kişilerin, yetişkin bir başka kimseye, yaşamını— iyiliği kötülüğü kendine ait olmak üzere— beğendiği gibi düzenlemeyeceğini söyleme yetkisi yoktur. Kendi mutluluğuyla en çok ilgili olan, o şahsın kendisidir; güçlü kişisel sevgi durumları dışında, herhangi bir başka kimsenin onun mutluluğuna duyabileceği ilgi, onun kendi ilgisiyle ölçüldüğünde, hiç değerinde kalır; toplumun bir birey olarak ona beslediği ilgi (onun başkalarına karşı olan davranışı dışında) kısmidir ve tamamıyla dolaylıdır; oysa bizzat kendi duygularını, kendi durum ve koşullarını bilmek konusunda en sıradan adam ya da kadın, başka herhangi bir kimsenin bu konuda sahip olabileceği olanakları ölçü kabul etmez derecede aşan olanaklara sahiptir. Bireyin yalnız kendisini ilgilendiren konularda, toplumun, o şahsın yargı ve amaçlarını geçersiz kılmak üzere işe karışması, genel varsayımlara dayansa gerektir: Bunlar ise tamamen yanlış olabilir; doğru olsalar bile, bunların tek tek hallere, bu hallerin salt dış yüzünü görüp iç yüzünü hiç bilmeyen kimseler tarafından, yanlış uygulanmaları da uygulanmamaları kadar olasıdır. Bundan dolayı bireyselliğin haklı eylem alanı, insan ilişkilerinin işte bu kısmıdır. İnsanların birbirlerine karşı olan davranışlarında, herkesin ilerde neyle karşılaşacağını bilmesi için, genel kurallara çoğu kez uyulması zorunludur; fakat her şahsın yalnız kendisini ilgilendiren işlere gelince, bunlarda bireyin dilediği gibi davranmaya hakkı vardır. Kişinin bir şeyi uslamasına yardım olsun diye ona salt öneri niteliğinde bazı düşünceler söylenebilir; fakat son karar verecek olan bizzat kendisidir. Onun bu öğüt ve uyarmalara karşın işlemesi olasılığı bulunan tüm yanılgılar, başkalarının, kendi kafalarınınca onun iyiliğine olduğuna karar verdikleri şeye onu zorlamalarına izin vermekten gelecek kötülüğün yanında çok hafif kalır.

Başkaları bir kimse üzerinde dururken, ona ne gözle ve hangi duygularla bakacaklarsa, bunda o şahsın kendine ait iyi huy ve kusurların hiçbir biçimde etkisi olmamalıdır de-

mek istemiyorum. Bu, ne olanaklıdır ne de istenir. Eğer o kimsenin kendi iyiliğini gerektirir üstün huyların herhangi birinde seçkinliği varsa, kendisi, bir hayranlık konusu olur. İnsan doğasının ideal olgunluğuna o kadar daha yaklaşmış olur. Fakat bir de onun bu iyi huylarda büyük ölçüde eksikliklerinin var olduğunu düşünelim, bu durumda hayranlığın karşıtı bir duygu oluşur. Ahmaklığın ve (deyim kusursuz olmamakla birlikte) zevk aşağılığı ya da bozukluğu denebilecek olan şeyin bir derecesi vardır ki, bunu ortaya koyan kimseye kötülük etmeyi haklı göstermezse de, o kimsenin zorunlu olarak ve haklı olarak hoşlanılmamasına ve hattâ aşırı durumlarda hor görülmesine neden olur: Bir kimsenin kendi üzerine bu duyguları çekmeden bunlara karşıt özelliklere, gerektiği kadar güçlü bir biçimde, sahip olabilmesi olanaksızdır. Kimseye zarar vermemekle birlikte, bir kimse öyle davranabilir ki, bizi, kendisini bir ahmak ya da aşağı türden bir insan olarak yargılamaya ya da kendisine karşı böyle bir duygu beslemeye mecbur eder: Bu yargılama ve duygu kendisinin sakınmayı yeğleyebileceği bir olay olduğuna göre de, buna karşı onu önceden uyarmak, ona, kendisini maruz bıraktığı diğer herhangi hoş olmayan bir sonucu haber vermek kadar, hizmette bulunmak olur. Eğer bu iyilik düşünme bugünkü alışılmış nezaket anlayışlarının uygun bulunduğundan çok daha fazla bir rahatlıkla yapılabilse; ve bir kimse, kaba ya da kendini bilmez sayılmadan, bir diğerine onun yanlış yolda olduğunu açıkça söyleyebilse, gerçekten iyi olurdu. Yine bizim, çeşitli yollarla, bir kimse hakkındaki olumsuz düşüncemize uygun gelen yolda davranmaya da, onun bireyselliğine baskı yapmak için değil fakat kendi bireyselliğimizi kullanmak için, hakkımız vardır. Örneğin, onun dostluğunu kazanmak zorunda değiliz: Bundan geri durmak (bu kaçınmaya bir gösteri şeklini vermemek koşuluyla) hakkımızdır, çünkü bize en uygun gelen arkadaş çevresini seçmek hakkımızdır. Onun tavrının ve konuşmasının arkadaşlık ettiği kimselere zararlı bir etki yapması olasılığı bulunduğu inanırsak, başkalarını ona karşı dikkatli olmaya çağırarak hakkımızdır, görevimiz bile olabilir. Onun

düzeltilmesine yönelik olanları dışında, yapıp yapmamak bizim elimizde olan iyilik düşünmede başkalarını ona yeğleyebiliriz. Bu çeşitli yollarla bir insan doğrudan doğruya yalnız kendini ilgilendiren konulardan dolayı başkalarının elinden çok şiddetli cezalar çekebilir; fakat o bu cezaları, bunlara kasten ve ceza olsun diye çarptırıldığı için değil de, salt, kusurlarının doğal ve kendiliğinden ortaya çıkan sonuçları olduklarından dolayı çeker. Hırçınlık, dikkafahlık ve kendini beğenmişlik eden —ılımlılık sınırları içinde kalamayan— zararlı alışkanlıklardan kendini alamayan —duygulu ve düşünceli insanların zararına olarak hayvanca zevkler peşinde koşan— bir kimse, başkalarının katında aşağılanmayı ve onların olumlu duygularından daha az pay almayı beklemelidir; onun bundan yakınmaya hiç hakkı yoktur, meğer ki toplumsal ilişkilerinde özel bir mükemmellikle onların yakınlıklarını hak etmiş olsun ve böylece onların yardımlarına lâyık olduğunu tanıtsın; o kimsenin kendine karşı olan kusurları buna zarar vermez.

İleri sürdüğüm şey şudur ki, başkalarının bir kimse hakkındaki olumsuz yargılarından tamamen ayrılması mümkün olmayan bu gibi soğuk davranışlara, bir insan daima, ancak kendi davranış ve doğasının yalnız kendi çıkarını ilgilendiren ve başkalarının kendisiyle olan ilişkilerindeki çıkarlarına dokunmayan kısmı için tâbi tutulmalıdır. Başkalarına zarar verici eylemler ise tamamen başka türlü bir davranışı gerektirir. Başkalarının haklarına saldırı; bir kimsenin kendi haklarının haklı göstermediği şekilde başkalarını bir kayba veya zarara sokması; onlarla olan ilişkilerinde yalana dolana başvurma; üstünlüklerin onlar üzerinde haksız ve pintice kullanılması; hattâ onları zarardan korumaktan bencil bir kaçınma —bunlar reddedilmeye ve önemli durumlarda ahlâki yargılanma ve cezaya elverişli konulardır. Yalnız eylemler değil, sonu bunlara varan eğilimler bile, tam anlamıyla ahlak dışıdırlar ve onaylanmamaya lâyık şeylerdir, hattâ bu onaylamayış nefrete kadar gidebilir. Davranış barbarlığı; kötü yüreklilik ve kötü huyluluk; tutkuların o en antisosyali ve iğrenç olanı, kıskançlık; ikiyüzlülük ve samimiyetsizlik;

yeterli neden yokken hemen parlayıp öfkeleniverme ve kıskırtma ile orantılı olmayan bir öfkeye kapılma, başkalarına zorbalık yapmayı sevme; nimetlerden kendi payına düşenden fazlasını kapmak isteme Yunanca deyiimiyle *poleoneyia* (*); başkalarını aşağılamaktan zevk duyan kendini beğenmişlik; kendini ve kendisinin ilgili olduğu şeyleri başka herşeyden daha önemli sayan ve kuşkulu olan bütün sorunlarda hep kendine yontarak karar veren bencillik —bunlar birer ahlâki karakter oluşturlar: Bunlar önceden sözedilmiş olup aslında ahlâksızlık olmayan ve ne sınıra vardırılırsa vardırılısın, kötülük oluşturmayan ve her bireyin kendine ait bulunan kusurlara benzemezler. Bunlar az ya da çok bir ahmaklığın da kişisel gurur ve onur yoksunluğunun kanıtları olabilir; ama ancak çıkarları için kendine dikkat etmekle yükümlü olduğu başkalarına karşı bir görevini kötüye kullanma niteliğini aldıkları zaman bir ahlâki onaysızlığa hedef olurlar. Kendimize karşı görevlerimiz denen şeyler, durum ve koşullar bunları aynı zamanda başkalarına karşı da birer görev haline koymadıkça, toplumsal bakımdan zorunlu değildirler. Bir kimsenin kendisine karşı olan görevi deyiimi, sağduyudan fazla bir şey ifade ettiği zaman, kişinin kendine saygısı veya kendini geliştirmesi demektir; hiçbir kimse bunların hiçbirisi için yurttaşlarına hesap vermekle yükümlü değildir. çünkü bunların hiçbirisi için onun başkalarına hesap vermeye zorunlu tutulması insanlığın yararına değildir.

Sağduyu ya da kişisel onurdaki kusurundan dolayı bir kimsenin haklı olarak uğrayabileceği saygınlık kaybı ile başkalarının haklarına bir saldırıdan dolayı hak etmiş olduğu lânet arasındaki fark salt sözden ibaret bir fark değildir. O kişiye karşı hem duygularımızda hem davranışlarımızda büyük bir fark yaratır, o şahıs ister bizim kendisini denetlemeye hakkımız olduğu düşüncesinde bulunduğunuz şeylerde bizim hoşumuza gitmesin, isterse denetlemeye hakkımız olmadığını bildiğimiz şeylerde. Eğer hoşumuza gitmiyorsa, hoş-

(*) Poleoneyia; servet kazanmak konusunda hırs ve aç gözlülük (y.n.)

lanmayışımızı açığa vurabiliriz ve hoşumuza gitmeyen bir şeyden olduğu kadar hoşumuza gitmeyen bir kimseden de uzak durabiliriz; ama, bundan ötürü kendimizi ona yaşamını zehir etmekle görevli da saymamalıyız. Düşünmeliyiz ki, o, yanlışlığının cezasını zaten çekmektedir, ya da çekecektir; o, yaşamını kötü kullanarak boşuna harcıyorsa, biz de o yaşamı daha fazla ziyan etmek sevdasına düşmemeliyiz; onu cezalandırmak isteyecek yerde, daha çok, kendisinin davranışının onun başına getirmek eğiliminde olduğu kötülüklerden nasıl sakınabileceğini veya kurtulabileceğini göstererek, onun cezasını hafifletmeye gayret edelim. Bizim için bir acıma konusu, belki de bir hoşnutsuzluk konusu olabilir, fakat bir kırgınlık ya da hınç konusu değil; biz ona toplumun bir düşmanı gibi davranmayacağız: Eğer onunla ilgilenmek ya da uğraşmak yoluyla iyilikçi bir müdahalede bulunmuyorsak, kendimizi yapmakta haklı göreceğimiz en kötü şey sonunda onu kendi haline terketmektir. Fakat o, hemcinslerini, birey birey ya da toplu olarak, koruma için zorunlu olan kuralları bozmuşsa iş çok başka türdür. Bu takdirde onun eylemlerinin kötü sonuçları bizzat kendine değil, başkalarına dokunur; ve toplum, bütün kendi üyelerinin koruyucusu sıfatıyla, ona misillemede bulunmalı; ona açıkça ceza amacıyla acı vermeli, bunun yeterli derecede şiddetli olmasına özen gösterilmelidir. Böyle bir durumda, söz konusu olan kimse, mahkememiz önünde bir suçludur ve biz onu yalnız yargılamakla değil, aynı zamanda, verdiğimiz cezayı şu ya da bu şekilde çektirmekle de görevliyiz; öteki durumda ise, o kimseye herhangi bir acı çektirmek bizim işimiz değildir; ona kendi ilişkilerinde izin verdiğimiz aynı serbestliği bizim de kendimizinkileri düzenlemede kullanırken ona geçici olarak verebileceğimiz acı dışında.

Bir kimsenin yaşamının yalnız kendisini ilgilendiren kısmıyla başkalarıyla ilintili olan kısmı arasında burada işaret edilen ayrımı bir çok kimse kabul etmeyecektir. Bir toplum üyesinin davranışının herhangi bir kısmı diğer üyeler için nasıl önemsiz bir sorun olabilir diye bir soru akla gelebilir. Hiç kimse tümüyle yalnız bir yaratık değildir; zararı hiç

değilse yakın akrabalarına ve çoğu kez de onların çok daha ötesine, bulaşmaksızın bir kimsenin kendine ciddi ve sürekli bir biçimde zararlı herhangi bir şey yapmasına olanak yoktur. Eğer malına zarar verirse, bu maldan doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak yararlanan kimseleri zarara sokar ve hemen her zaman, toplumun genel kaynaklarını, az ya da çok, o oranda azaltır. Eğer kendi bedensel ya da düşünsel yeteneklerini bozarsa, yalnız kendi mutluluklarının herhangi bir kısmı için onun eline bakan bütün kimselerin başlarına kötülük getirmez, aynı zamanda, kendisini genellikle yurttaşlarına borçlu olduğu görevleri yapamayacak duruma koyar; belki de onların dostluk ve sevgilerine bir yük olur; ve, eğer bu biçim davranış çok sık olsaydı, işlenen suçlar içinde genel mutluluk toplamını bundan daha çok azaltanı hemen hemen olmazdı. Nihayet, denebilir ki, bir kimse, kötülükleri ve ahlâklıklarıyla başkalarına doğrudan doğruya bir zararı dokunmasa bile, onlara kötü örnek olur, yine zarar vericidir —onun davranışını görmek ya da öğrenmekle ahlâklarının bozulması ya da yanlış yola sapmaları olasılığı olanlar için de o şahsın kendisini denetlemeye zorunlu tutulması gerekir.

Ve hatta (yine denecektir ki) eğer kötü davranışın sonuçlarının o kötü ya da düşüncesiz bireye özgü kalması mümkün olsaydı bile, toplum buna açıkça uygun olmayanları kendi kendilerini yönetmede serbest bırakmalı mıdır? Çocuklarla ergin olmayan kimseleri kendilerine karşı koruma gereği ortada olunca, toplum, aynı nedenle kendi kendilerini yönetmeden aciz bulunan erginlik çağındaki kimselere de yine bu korumayı sağlamakla sorumlu olmaz mı? Kumarbazlık, sarhoşluk, şerefsizlik, tembellik ve pislik yasa tarafından yasaklanmış bir çok eylem kadar, ya da bu eylemlerin çoğu kadar mutluluğa zararlı ve insanların daha iyi bir hale gelmesine büyük birer engel olduklarına göre, (sorulabilir ki) niçin yasa, uygulama yeteneği var oldukça ve toplumsal bakımdan da uygun bulundukça, bunları da yasaklamaya teşebbüs etmesin? Yasanın kaçınılmaz yetersizliklerini doldurmak için de, kamuoyu hiç değilse bu kötülüklere karşı güç-

l  pol s kurmamalı mı ve bu kötülükleri yaptıkları bilinenlere sert toplumsal cezalar vermemeli mi? Burada (denebilir ki) bireyselliği baskı altına alma ya da yaşıyışta yeni ve özgün denemeleri  nleme sorunu asla söz konusu değildir.  n ne geçilmeye çalışılan şeyler yalnız, dünyanın kuruluşundan bugüne dek denenip de mahkûm edilmiş bulunan; ve deneyin hiçbir kimsenin bireyselliğine yararlı ya da uygun olmadığını göstermiş olduğu şeylerdir. Belirli bir zaman ve deney miktarı sınırı olmalı ki artık ondan sonra ahlâk ya da sağduyuyla ilgili bir gerçek yerleşmiş sayılabilir; istenen şey, salt, birbiri ardınca kuşakların, kendilerinden öncekilerin düşüp öldükleri aynı uçuruma yuvarlanmalarını önlemektedir.

Bütünüyle kabul ederim ki, bir kimsenin kendine yaptığı zarar ciddi bir şekilde, onların hem sempatileri hem çıkarları yoluyla, o kişiyle aralarında yakınlık bulunanlara ve daha az bir  l de olmak üzere de, tüm topluma etki eder. Bu türden bir davranışla, bir kimse herhangi bir başka kişiye ya da kişilere karşı ayrı ve belirlenmesi mümkün bir  devi bozmaya gitti mi, bu durum artık her bireyin kendine ait olan işler bölümünden çıkar ve kelimenin tam anlamıyla ahlâki onaysızlığa tâbi olabilir. Eğer,  rneğin, bir kimse  l s zl ğ  ya da savurganlığı yüzünden borçlarını ödeyemez duruma gelir, ya da bir ailenin manevî sorumluluğunu omuzlarına almış olup da aynı nedenlerden dolayı onları geçindirmek veya eğitmekten aciz duruma düşerse, kınamayı hakeder ve haklı olarak cezalandırılabilir de; fakat bu onun ailesine ya da alacaklılarına karşı görevini sakatlamasından dolayıdır, yoksa savurganlığından dolayı değil. Eğer onlara ayrılması gereken kaynaklar, en akılcıca bir yatırım için onlardan başka tarafa kaydırılmış bulunsaydı, ahlâki suç yine aynı olurdu. George Barnwell metresine para sağlamak için amcasını öldürmüştür; fakat bunu kendine bir iş kurmak için yapmış olsaydı, yine asılırdı. Yine, sık sık karşılaşılan bir durum olarak, kötü alışkanlıklara dadanması yüzünden ailesine ıştırıp çektiren bir adam, kabalığından ya da nank rl ğ nden ötürü kınanmaya l yıktır; fakat o aslında kötü olmayan

alışkanlıklar beslediğinden dolayı da —eğer bu alışkanlıklar onun birlikte yaşam sürdüğü ya da kişisel bağlardan dolayı huzurlarını ondan bekleyen kimselere elem vericiyse— gene kınanabilir. Kim, daha kaçınılmaz bir görev gereğince zorunlu olmadan, ya da, göz yumulabilecek bir bencilliğin haklı göstermediği şekilde, başkalarının çıkarlarına ve duygularına genel olarak gereken saygıda kusur ederse, bu kusurdan dolayı ahlâken iyi karşılanmaz, fakat ne o kusurdan dolayı, ve ne de, salt kendi şahsına ait olup da onu o kusura uzaktan uzağa yöneltmiş olabilen yanlışlıklardan dolayı böyle bir şeye uğramaz. Aynı şekilde, bir kimse, o salt kendine ait olan davranışından dolayı, kendisine düşen belli bir kamu görevini yerine getiremez olursa, toplumsal bir suç işlemiş olur. Hiç kimsenin sadece sarhoş olduğundan dolayı cezalandırılması gerekmez; fakat bir asker ya da polis memuru görev sırasında sarhoş olduğundan ötürü cezalandırılmalıdır. Kısaca, ne zaman ya bir kimseye ya kamuya belli bir zarar gelirse ya da belli bir zarar tehlikesi var olursa, bu durum özgürlük alanından çıkar, ahlâk ve yasa alanına girer.

Fakat bir kimsenin, ne kamuya karşı herhangi belirli bir görevi sakatlayan ve ne de kendisinden başka hiçbir belirli kimseye göze görünür bir zararı dokunan davranışla topluma, salt sonradan olan, ya da başka bir deyimle, dolaylı bir zarar vermesine gelince, bundan doğan sakınca, toplumun, insan özgürlüğünün daha büyük iyiliği için katlanabileceği bir sakıncadır. Eğer ergin kişiler kendilerine gereğince dikkat etmediklerinden dolayı bir cezaya çarptırılacaklarsa bu cezanın onlara, toplumsal bir zararı önlemek bahanesi altında verilmektense, doğrudan doğruya bizzat kendilerinin iyiliği için verilmesini yeğlerim; bu cezaya, bireylerin topluluğa karşı yükümlü bulundukları faydaları vermek yeteneklerini kendi eylemleriyle eksiltmelerine engel olmak gibi bir toplumsal kulp takmaya olanak yoktur, çünkü toplumun esasen bireyden zorla almaya hak iddia edemediği yararlar söz konusudur. Buna karşılık sorunu, sözde, toplumun, zayıf üyelerini kendi sıradan akla uygun davranış ölçüsüne

göre yetiştirmek için, ta onlar akla aykırı birşey yapıncaya kadar beklemekten ve sonra bundan dolayı onları yasal olarak veya ahlâken cezalandırmaktan başka elinde hiçbir çaresi yokmuş gibi tartışmaya da razı olamam. Toplum, insanlar üzerinde yaşamlarının bütün ilk yılları boyunca kesin bir etkiye sahip olmuştur; onların geçirdikleri tüm bir çocukluk ve erginlik öncesi dönemi vardır ki bu süre boyunca toplum hep, onları acaba yaşamda akla uygun davranışa yetenekli kılabilir miyim diye uğraşmıştır. Şimdiki kuşak gelecek kuşağın hem yetişmesine öğretmenlik eder, hem de onun bütün durum ve koşullarına egemendir; gerçi onları mükemmel bir biçimde anlayışlı ve iyi kılamaz, çünkü kendisi iyilikte ve bilgelikte acınacak kadar eksiklidir; yine, onun en iyi çabalarının, bireyler üzerindeki etkilerine bakılınca, her zaman en başarılı sonuçları verdiği de söylenemez; fakat pekâlâ şimdi yetişmekte olan kuşağı, bir bütün olarak, kendisi kadar, hatta kendisinden biraz daha iyi, yapabilir. Eğer toplum, üyelerinin önemli bir miktarının, her işte o işin uzak dürtülerini de göz önünde bulundurarak davranmaktan aciz, saf çocuklar gibi büyümelerine izin verecek olursa bunun sonuçlarından yine toplum sorumludur. Yalnız bütün eğitim yetkileriyle değil, aynı zamanda, benimsenmiş bir düşüncenin otoritesinin kendiliklerinden uslamlamaya en az yetenekli olanların beyinleri üzerinde her zaman sürdürdüğü etkiyle de donanmış bulunan; ve kendilerini tanıyanların hoşnutsuzluklarına ya da hor görmelerine uğrayanların üzerlerine çökmesini önlemek mümkün olmayan doğal cezalardan da yardım gören toplum, artık bütün bunlardan ayrıca, bir de bireylerin, adalet ve siyaset ilkelerince, kararın onun sonuçlarına katlanacak olanlara ait olması gereken kişisel işleri hakkında da emirler çıkarmak ve bunlara zorla boyun eğdirmek yetkisine gereksinimi olduğunu iddia etmesin. İnsanın davranışına etki etmenin iyi araçlarını, daha kötü araçlara başvurmaktan daha fazla saygınlıktan düşürmeye ve etkisizleştirmeye yarayan bir şey de yoktur. Eğer zorla sağduyu ya da ılımlılığa yöneltilmeye kalkışılan kimseler arasında, sağlam ve bağımsız karakterlerin yoğurulduğu hamur-

dan yapılmış kimseler varsa, bunlar boyunduruğa karşı kesinlikle isyan edeceklerdir. Böyle bir kimse, başkalarının onu kendi işlerinde denetlemeye —başkalarını ilgilendiren işlerde onu başkalarına zarar vermekten yasaklamak konusunda sahip oldukları gibi— bir hakları bulunduğuna asla razı olmayacaktır; böyle zorla elde edilmiş bir otoritenin sözünü dinlememek ve onun emrettiği şeyin gösteriyle tam tersini yapmak, kolaylıkla, bir yiğitlik ve yüreklilik belirtisi sayılmaya başlar; tıpkı, II. Charles zamanında, Püritenlerin bağınaz ahlâki hoşgörüsüzlüğünden sonra çıkan kabalık modasında olduğu gibi. Kötülerin ya da kendini özvarlığını isteklerine kaptırmış kimselerin başkalarının gözlerinin önüne koydukları kötü örneklerden toplumu koruma gereği üzerine söylenenler konusunda; kötü örneğin, özellikle kötülük yapmanın ceza görmeksizin başkalarına kötülük yapması örneğinin, zararlı bir etkisi olabileceği doğrudur. Fakat bizim şimdi sözetmekte olduğumuz şey, başkalarına hiç zararı olmadan bizzat failin kendisine büyük zarar verdiği varsayılan davranıştır; ve ben buna inananların, bu kötü örneğin, bütünü bakımından, zararlı olmaktan çok yararlı olması gerektiğinden başka türlü sünnü nasıl düşünebileceklerini anlamıyorum; çünkü kötü örnek salt kötü davranışı değil aynı zamanda onun ıstırap verici ya da rezil edici sonuçlarını da göz önüne serer ki, eğer davranış haklı olarak sansür edilirse, bütün durumlarda ya da durumların en çoğunda, o davranışın yanısıra bu sonuçların varlığı da onunla birlikte sansür edilmiş olur.

Fakat katıksız bireysel davranış alanına kamunun müdahalesi aleyhinde tüm savların en güçlüsü, kamunun müdahale ettiği zaman, büyük bir olasılıkla, yanlış bir biçimde ve yerinde olmayarak müdahale emekte olması halidir. Toplumsal ahlâk ve başkalarına karşı görev sorunlarında, kamunun —yani, etkin bir çoğunluğun— düşüncesinin çoğu kez yanlış olsa da, yine çoğunda doğru olması olasıdır, çünkü böyle sorunlarda onlardan salt kendi çıkarları hakkında; herhangi bir davranış biçiminin, alışkanlık haline gelmesine izin verildiği takdirde, kendilerine ne yolda etkisi dokunabileceği

üzerine, karar vermeleri istenir. Fakat, bireyin kendine ait olan davranış sorunlarında böyle bir çoğunluk tarafından azınlığa dayatılan düşüncenin doğru olması kadar yanlış olması da olasıdır; çünkü bu durumlarda kamuoyu demek, en iyi olasılıkla, bazı kimselerin başkaları için iyi ya da kötü olan şey üzerindeki düşüncesi demektir; oysa pek çok kez bu bile demek değildir; bu konuda halk en büyük bir ilgisizlikle davranır, davranışlarını eleştirmekte oldukları kimsele-
rin zevkini ya da bir şeyin onlar için uygun olup olmadığını hiç dikkate almaz, salt kendi beğenilerini dikkate alır. Hoşlanmadıkları herhangi bir davranışı kendilerine bir zarar gibi kabul eden ve ona kendi duygularına bir saygısızlık diye kızan bir çok insan vardır; örneğin bağınaz bir dindarın, başkalarının dinî duygularına saygısızlıkla suçlandığında: «Asıl onlar o iğrenç ibadet ve inançlarında ısrar ederek benim dinî duygularıma saygısızlık ediyorlar» diye karşılık vermiş olduğu bilinir. Fakat bir kimsenin kendi düşüncesi üzerindeki duygusuyla onun bu düşünceyi taşımasına kızan bir başkasının duygusu arasında denklik yoktur; bir hırsızın bir para kesesini aşırarak isteğiyle kesenin sahibinin onu elinde bulundurma isteği arasında da eşitlik olmadığı gibi. Bir kimsenin zevki de, kendi düşüncesi ve kesesi kadar kendi özel işidir. Bütün kesin olmayan sorunlarda bireylerin tercih ve özgürlüğünü rahat bırakan ve onlardan salt evrensel deneyin mahkûm etmiş olduğu davranış biçimlerinden kaçınmalarını isteyen ideal bir halk düşlemek herkes için kolaydır. Ama kendi müdahalesine böyle bir sınır koymuş bir halk nerede görülmüştür? Ya da evrensel deneyi halkın hiç umursadığı var mıdır? Kişisel davranışa müdahalelerinde, onun, kendisinden başka türlü davranmanın ya da duymanın büyük suç oluşundan başka bir şey düşündüğü enderdir ve bu yargılama ölçüsü, iyice gizlenemeyen başka bir kılık altında bütün ahlâkçılarla kuramcı yazarların onda dokuzu tarafından insanlığa, dinin ve felsefenin emri budur diye sunulmaktadır. Bunlar yol gösterirken sebep göstermiyorlar; bunlar doğrudur, çünkü doğrudurlar. diyor ve bizim o şeylerin doğru olduklarını hissettiğimiz için doğru olduklarını söylüyorlar.

Kendimizi ve herkesi bağlayan davranış yasalarını kendi aklımızda ve kalbimizde aramamızı söylüyorlar. Zavallı halk kendisine verilen bu emri uygulamaktan ve iyiyle kötü hakkındaki kendi kişisel duygularını, hele bunlarda oldukça da birleşikseler, bütün herkes için zorunlu kılmaktan başka ne yapabilir?

Burada işaret edilen kötülük yalnız kuramda var olan bir kötülük değildir; belki de benden, bu zamanda bu ülkenin halkının bizzat kendi eğilimlerine, uygunsuz bir biçimde, ahlâk kuralları niteliğini verdikleri olayları birer birer belirtmem beklenir. Ama ahlâk duygusunun sapkınlıkları üzerine bir deneme yazmıyorum. Bu, böyle lakırdı arasında açıklayıvermek şeklinde tartışlamayacak kadar ağır bir konudur. Böyle olmakla birlikte, benim hayâl edilen kötülüklere karşı setler kurmakla uğraşmadığımı ve savunduğum ilkenin ciddi ve pratik önemi olduğunu göstermek için, örnekler de gerekli. Ahlâkî zabıta denebilecek olan şeyin sınırlarını, ta bireyin en tartışma götürmez bir biçimde meşru olan özgürlüğüne saldırıncaya kadar genişletmenin, bütün insanî eğilimlerin en evrensellerinden biri olduğunu, pek çok örnekle kanıtlamak güç değildir.

İlk bir örnek olarak, insanların dince yaptıkları ve özellikle dince kaçındıkları şeyleri, salt dinî düşünceleri kendilerinininkinden ayrı olan kimseler aynen yapmadıklarından ya da bunlardan kaçınmadıklarından ve bu kadarcık bir nedenle onlara besledikleri antipatileri bir düşününüz. Oldukça basit bir örnek olmak üzere, Hristiyanların inanç ve edimlerinde, onların domuz eti yemeleri durumundan daha fazla Müslümanların nefretine zehir katan hiçbir şey olmadığından söz edelim. Avrupalılarla Hristiyanların, karın doyurmanın bu özel şekline Müslümanların yapmacık olmayan bir nefretle bakışlarından daha içten bir nefretle baktıkları az davranış vardır. Bu, ilk bakışta onların dinlerine aykırı olan bir suçtur; fakat bu durum hiçbir şekilde onların tiksintilerinin ne derecesini ne de türünü açıklayamaz; çünkü onların dinince şarap da haramdır, onu içmek bütün Müslümanlarca günah sayılır ama iğrenç sayılmaz. Onların «kirli hayvan» etinden

iğrenmeleri lehine, pislik kavramına karşı içgüdüsel bir antipatiye benzeyen öyle özel niteliktedir ki, bir kez duygulara bütünüyle sindi mi, kişisel alışkanlıkları bakımından titizcesine temizlikle hiçbir ilgileri olmayan kimselerde bile her zaman kışkırtıcı görünür; Hindularda o kadar yoğun olan dinî karışıklık duygusu bunun dikkate değer bir örneğidir. Şimdi, çoğunluğunu Müslümanların oluşturdukları bir ulusta, bu çoğunluğun, ülke sınırları içinde domuz eti yenmesine izin vermemekte ayak dirediklerini varsayalım. Bu, Müslüman ülkelerinde hiç de yeni bir şey olmaz.

Bu, kamuoyunun ahlâkî otoritesinin meşru bir kullanılması mı olur? Değilse, neden? Domuz eti yeme alışkanlığı böyle bir halk için gerçekten isyan ettirici bir şeydir. Onlar aynı zamanda bunun Allahın sevmediği ve yasak ettiği bir şey olduğuna da içtenlikle inanmaktadırlar. Yine bu yasağın dinî bir haksızlık diye kınanmasına da olanak yoktur. Başlangıcı dinî nitelik taşıyabilir, fakat din için zulüm oluşturmaz; çünkü kimsenin dinî domuz eti yemeyi farz kılmamıştır. Bu yasağı mahkûm etmek için savunulması olanaklı tek dayanak, bireylerin zevkleriyle kendilerine ait olan işlerine karışmanın kesinlikle kamunun işi olmadığıdır.

Bize doğru, biraz daha yakınlara geelim: İspanyolların çoğunluğu, Allaha Romen Kilisesininkinden başka herhangi bir biçimde tapınmayı, Yüce Tanrıya karşı en büyük günah ve küfür sayar; ve İspanya topraklarında başka hiçbir alenî ibadet yasal değildir. Bütün Güney Avrupa halkı evli bir keşişe salt dine aykırı davranan değil aynı zamanda namussuz, edepsiz, kaba ve iğrenç bir adam gözüyle bakarlar. Bütünüyle içten olan bu duygular ve bunları Katolik olmayan insanlara zorla kabul ettirme girişimi üzerine Protestanlar ne düşünürler? Hem, eğer insanlar başkalarının çıkarlarıyla ilintili olmayan işlerde birbirlerinin özgürlüklerine karışmakta haklı iseler, bu durumları hangi ilkeye göre uygun bir şekilde bertaraf etmek mümkün olur? Ya da Allah veya insanoğlunun gözünde bir rezalet saydıkları şeyleri ortadan kaldırmak istemelerinden dolayı insanlara kim kabahat bulabilir? Kişisel bir ahlâksızlık sayılan herhangi bir

şeyi yasak etmek konusunda, bunun, bu âdetleri onlara birer dinsizlik gözüyle bakanların gözlerinin önünden kaldırmak için yapılması durumundan daha güçlü bir kanıt gösterilemez; din adına işkence yapanların mantığını kabul etmeye razı olarak, «biz başkalarına işkence yapabiliriz, çünkü hak yolundayız, onlar bize zulmetmemelidirler çünkü bâtil yoldadırlar» demedikçe, bize uygulanmasına kaba bir haksızlık diye kızacağımız bir ilkeyi benimsemekten sakınmalıyız.

Yukarıki örneklerle, gerçi akıl dışı olarak, bizim aramızda olanaksız olaylardan alınmışlardır diyerek itiraz edilebilir: Bu ülkede kamuoyunun et yasakları koyması ya da ibâdet konusunda insanlara müdahale etmesi veya onların inanç ya da eğilimlerine göre evlenmelerine ya da evlenmemelerine karışması olasılık içerisinde değildir denebilir. Bununla birlikte bundan sonraki örnek, tehlikesini hiçbir şekilde büsbütün atlatmamış olduğumuz bir özgürlüğe müdahaleden alınacaktır.

Her nerede Püritenler, New England'da veya Commonwealth zamanında Büyük Britanya'da olduğu gibi, yeterince güçlü olmuşlarsa, tüm genel ve hemen hemen tüm özel eğlenceleri; özellikle müziği, dansı, toplu yarışma ve oyunları veya diğer eğlence toplantılarını ve tiyatroyu yasaklamaya girişmişler, bunda çok başarılı da olmuşlardır. Bu ülkede hâlâ, kendi ahlâk ve din anlayışlarına göre bu eğlenceleri ayıp sayan büyük insan kitleleri vardır; ve bu kişiler, başlıca, İngiltere Krallığı'nın şimdiki toplumsal ve siyasi durumunda etkili bir güç olan orta sınıfa mensup olduklarından, bu duyguda olan kimselerin bir gün parlamentoda çoğunluğa egemen olmaları hiç de olanaksız değildir. Toplumun geri kalan kısmı, kendilerine izin verilecek eğlencelerin kendilerinden daha bağınaz olan Kalvenistlerle Metodistlerin dini ve ahlâki duygularına göre düzenlenmesini nasıl karşılayacaktır? Büyük bir kesinlikle, toplumun saldırgan bağınaz üyelerinin yalnız kendi işlerine bakmalarını istemeyecek midir? Kendilerinin yanılı saydıkları hiçbir zevki hiç kimse nin tatmaması iddiasında bulunan her hükümete ve her halka söylenmesi gereken şey de işte budur. Fakat iddianın esası

kabul edilirse, çoğunluğun ya da ülkede daha ağır basan kuvvetin anlayışı içinde uygulanmasına hiç kimse akla uygun bir şekilde karşı çıkamaz; ve, eğer düşüş halinde sayılan dinlerin pek sık yaptıkları üzere, New England'a ilk kez göçedip yerleşmiş olan kimselerinkine benzer dini bir mezbep yitirdiği etkinliği tekrar kazanmayı başaracak olursa, herkes, o ilk New England göçmenlerinin anladıkları şekilde bir Hristiyan milletler topluluğu düşüncesine uymaya şimdiden hazır olsun.

Son belirttiğimden daha olağan bir olayı göz önüne getirmek için şunu da söyleyeceğim. Bugünkü dünyada, siyasi halk kurumlarıyla bir arada ya da ayrı bir şekilde olmak üzere, toplumun demokratik bir şekilde kurulmasına doğru açıktan açığa güçlü bir eğilim vardır. Hem toplumun hem hükümetin en demokratik oldukları ve bu eğilimin en tam bir şekilde gerçekleşmiş olduğu bir ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'nde, kendilerince keselerinin elverdiğinden daha masraflı ya da gösterişli görülen hiçbir yaşama biçimini hoş karşılamayan çoğunluğun duygularının oldukça etkili bir savurganlık yasağı kanunu gibi işlediği ve Birliğin bir çok bölgesinde, çok büyük gelir sahibi olan biri için, bu gelire, halk tarafından kötü görülmeyecek bir harcama yolu bulmanın gerçekten güç olduğu söyleniyor. Gerçi bu gibi sözler gerçek olayları gösterme bakımından kuşkusuz çok abartmalı iseler de, bunların betimlediği şeyler, demokratik duygunun —hele bu duygu, bireylerin gelirlerini harcama biçimi üzerinde kamunun bir veto hakkı bulunduğu anlayışıyla bir araya gelince— yalnız akıl alır ve olası değil, aynı zamanda, umulur bir sonucudur. Sosyalist düşüncelerin çok daha geniş ölçüde yayılmasının sadece daha fazlalaştığını tasarlamamız yeterlidir; o zaman çok küçük bir miktardan fazla mala ya da el emeğiyle kazanılmış olmayan herhangi bir gelire sahip olmak, çoğunluğun gözünde ayıp bir şey halini alabilir. İlkede buna benzer düşünceler daha şimdiden işçi sınıfı arasında geniş bir biçimde etkili olmakta ve başlıca bu sınıfın düşüncesine yakın olanların özellikle sınıfın kendi mensuplarının üzerinde ağır bir şekilde baskın olmak-

tadır. Bilinmektedir ki niteliksiz işçiler, ki sanayiın bir çok koiunda işçilerin çoğunluğunu oluşturlar, kendilerinin de nitelikli işçiler kadar ücret almaları gerektiğini ve hiçbir işçinin, parça başına ya da diğer yollarla ve daha üstün beceri ve çalışkanlıkla, becerikli ve çalışkan olmayan başkalarının kazanabileceklerinden daha çok kazanmasına izin verilmesi gerektiğini iyice kafalarına yerleştirmişlerdir. Onlar, daha yararlı bir hizmet karşılığında nitelikli işçileri daha büyük bir ücret almaktan ve işverenleri de böyle bir ücreti ödemekten menetmek üzere manevî bir güç kullanmakta ve zaman zaman bu, maddî güç halini almaktadır. Eğer kamunun özel konular üzerinde herhangi bir yetkisi varsa, ben o işçileri ya da bireylerin herhangi bir kesimini, kendilerine mensup olanlar üzerinde, genellikle kamunun insanlar üzerinde iddia ettiği otoritenin aynısını iddia ettiklerinden dolayı hatâlı ve suçlu tutmak olanağını göremiyorum.

Fakat varsayılan durumlar üzerinde durmaya gerek yok, bizim kendi zamanımızda özel yaşam üzerinde fiilen yapılmakta olan kaba özgürlük gasıpları; hatta başarı umudu tehdidini gösteren daha büyük gasıplar; kamunun yasalarla, salt yanlış saydığı her şeyi değil, aynı zamanda, yanlış saydığı şeye el uzatabilmek için, zararsız olduğunu kabul ettiği bir çok şeyleri de yasaklamak konusunda sınırsız bir hakkı olduğunu ileri süren düşünceler var.

Ayyaşlığı önlemek adı altında, Amerika Birleşik Devletleri'nin yaklaşık yarısı büyüklüğünde bir İngiliz sömürgesinin halkına, mayalı içkileri, tıbbî amaçlar dışında herhangi bir amaçla kullanmaları yasaklanmıştır; çünkü bu içkilerin satışının yasaklanması, fiilen, bunların kullanımının yasaklanması demektir ve amaç da budur. Yasa, adını aldığı devlet de dahil olmak üzere onu evvelce kabul etmiş olan bir çok devletlerde, uygulama yeteneği olmayışı yüzünden, kaldırılmış olduğu halde, yine de İngiltere'de buna benzer bir yasa lehinde düşünceleri kıskırtmak üzere, insanlıksever geçinen bir çok kimse tarafından bir girişim başlatılmıştır ve çok büyük bir çabayla ileri götürülmesine çalışılmaktadır. Bu amaçla kurulan dernek ya da takındığı isimle «Alliance-

Birlik», kendi sekreteriyle, bir politikacının düşüncelerinin ilkelere dayanması gerektiğine inanan çok az İngiliz devlet adamından biri arasında gerçekleşmiş bir mektuplaşmanın açığa çıkması üzerine, oldukça ün kazanmıştır. Lord Stanley'in genel yaşamının bazı kısımlarında göze çarpan bir takım iyi nitelikler bilinir; adı geçenin isminin anılan mücadeleye karıştırılması işte bu gibi niteliklerin siyasi yaşamda boy gösterenler arasında ne yazık ki ne kadar seyrek olduğunu bilen kimselerin esas olarak Lord'a bağlamış oldukları umutları güçlendirmek amacına yöneliktir. Alliance'ın —«eğilip bükülerek, bağınazlığı ve zulmü haklı göstermek için kullanılabilecek olan herhangi bir ilkenin kabulünden son derece esef duyacağını» söyleyen— organı, böyle ilkelerle derneğin ilkeleri arasında var olan geniş ve aşılmaz duvarı göstermeye uğraşıyor. «Bana öyle geliyor ki» diyor «düşünmeye, fikre ve vicdana ilintili olan tüm konular yasama alanının dışındadır; ve, bireye değil, salt bizzat devlete verilmiş olan bir değerlendirme yetkisine tâbi bulunan bütün toplumsal eylem, alışkanlık ve ilişkiye ait olan konularsa o alanın içine girer.» Bu sözlerde grupların her ikisinden de ayrı olan bir üçüncü grup işlerin —yani, sosyal olmayıp bireysel olan eylem ve alışkanlıkların— adı bile geçmiyor; oysa alkollü içkileri içmek eylemi, muhakkak ki, bu gruba dahildir. Bununla birlikte alkollü içkileri satmak ticarettir, ticaretse toplumsal bir eylemdir. Fakat yakınılan müdahale, satıcının özgürlüğüne değil alıcının ve tüketicinin özgürlüğüne saldırılmasıdır; çünkü devletin tüketicinin şarap almasını bile bile olanaksızlaştırmasıyla onun şarap içmesini yasaklaması arasında hiçbir fark yoktur. Bununla birlikte sekreter diyor ki: «Benim sosyal hakların başkasının sosyal eylemi tarafından saldırıya uğradığı anda, ben, bir vatandaş olarak, bunda yaşamaya hakkım olduğunu ileri sürüyorum. Sonra bu «toplumsal haklar»ı tarif için de şunları söylüyor: «Eğer benim toplumsal haklarıma saldıran bir şey varsa, muhakkak ki sert içki ticareti o haklarıma saldırıdır. Durmaksızın toplumsal karışıklık yaratmakla ve bunu kamçılamakla, benim en başta gelen güvenlik hakkımı yok ediyor. O, benim

giderilmesi için vergi ödediğim bir sefaletin yaratılmasından bir kâr çıkarmakla, benim eşitlik hakkıma saldırıyor. O benim yolumun etrafını tehlikelerle çevirerek ve benim karşılıklı yardım ve ilişki iddia etmeye hakkım olan toplumu zayıf düşürmekle ve ahlâkını bozmakla, benim ahlâkî ve düşünsel olarak özgürce gelişme hakkıma engel oluyor.» Belki de bir benzerinin şimdiye değin hiçbir zaman kendine ayrı bir isim taktırmaya yol bulamamış olduğu bir «toplumsal haklar» kuramı; bu kuram şundan başka bir şey değildir: Her bireyin, diğer herkesi her bakımdan tıpkı kendisi gibi davranmaya zorunlu tutmak konusunda mutlak bir toplumsal hakkı vardır; kim bunda en küçük bir kusur ederse, benim sosyal hakkıma saldırır ve beni yasama organımdan bu zararın giderilmesini istemekte haklı kılar. Böyle bir müt-hiş ilke, özgürlüğe karşı herhangi tek bir müdahaleden çok daha tehlikelidir; bunun haklı gösteremeyeceği hiçbir özgürlük saldırısı yoktur: Bu, belki toplumsal düşünleri asla açığa vurmadan gizli gizli beslemek özgürlüğü dışında, ne özgürlüğü olursa olsun hiçbir özgürlüğe hiçbir hak tanımaz; Çünkü, benim zararlı saydığım bir düşünce bir kimsenin dudaklarından taşı mı, Alliance tarafından bana bağlanan tüm «toplumsal haklar»a saldırı oluşturur. Bu öğretisi tüm insanlara, birbirlerinin ahlâkî, düşünsel ve hattâ bedensel mükemmelleşmesinde, her hak ileri sürenin kendi ölçüsüne göre belirlenecek bir meşru yarar yüklemektedir.

Bireyin hakkı olan özgürlüğü salt tehdit eden bir tehlike niteliğinde kalmayıp aksine bu özgürlüğe karşı başarılı bir şekilde çoktan uygulamaya bile konmuş bulunan gayrimeşru müdahalenin önemli diğer bir örneği de, *Sabbatarian* Yasasıdır (hatfa tatili yasası.) Hiç kuşkusuz, yaşam koşulları uygun olduğu oranda haftada bir gün alışılmış günlük işlerden el çekmek, Yahudilerden başka hiçbir kimse için hiçbir bakımdan dinî bir zorunluluk olmamakla birlikte, son derece yararlı bir alışkanlıktır. Ancak, bu âdete, çalışan sınıflar arasında bu konuda genel bir onay olmaksızın uymak mümkün olmadığına ve bundan dolayı, bazı kimseler çalışmakla başkalarını da aynı şekilde çalışmak zorunda bırakabilecekleri-

ne göre, yasanın, belirli bir günde çalışma hayatında büyük işleri tatil ederek, bu âdete başkaları tarafından uyulmasını her bireye sağlaması uygun ve doğru olur. Fakat her bireyin buna uymasında başkalarının doğrudan doğruya sahip oldukları çıkara dayanan bu haklılık, bir kimsenin boş zamanını geçirmek için uğraşmayı uygun bulabileceği ve kendisinin seçeceği işlere uygulanamaz; yine eğlencelere konan yasal sınırları haklı göstermek konusunda da en küçük bir değeri yoktur. Gerçi insanların bir kısmının eğlenmesi o gün diğer bir kısmının gündelik çalışmasını gerektirir; fakat bir çoğunluğun —yararlı bir eğlenmesi demeyelim de— salt eğlenmesi bile bir azınlığın çalışmasına değer, yeter ki çalışılan işler serbestçe seçilmiş olsun ve onlardan serbestçe vazgeçilebilsin. Haftalık ücretler altı günlük bir çalışmanın karşılığı olduğuna göre, işçilerin, aynı haftalık ücret karşılığında herkes pazar günleri de çalışacak olsa haftanın bir gününde bedava çalışmış olur diye düşünmekte tamamen hakları vardır; fakat işlerin en büyük kısmı tatil edildiği sürece, başkalarının eğlenmesi için yine çalışmak zorunda olan az sayıdaki kimseler kazançlarında o oranda bir artış elde ederler; ve çalışmamayı ücrete yeğlerlerse o işlerde çalışmayı sürdürmek zorunda değildirlere. Daha başka bir çare aranırsa, bu, haftanın bir başka gününü de o özel sınıflara giren kimselere ait bir tatil günü saymak alışkanlığını koymakla bulunabilir. Şu halde, pazar günü eğlencelerine sınırlar konmasında savunması olanaklı olan tek dayanak, o eğlencelerin dinsel olarak yanlış oldukları hali olması gerekir ki bu, ciddi bir şekilde karşı konması kesinlikle mümkün olmayan bir yasaklama nedeni olur. *Deorum injurioe Diis curae*(*). O halde, Tanrı'ya karşı işlendiği varsayılan ve aynı zamanda hemcinslerimize karşı da zarar oluşturmeyen herhangi bir suçun öcünü almak için, toplumun, ya da onun görevlilerinden herhangi birinin elinde ilâhî bir emir bulunduğu tanıtlanmaya kalır. Bir başkasının dindar olması halinin bir in-

(*) *Deorum injurioe Diis curae*; Tanrılara karşı işlenen suçlara Tanrılar karışır. (y.n.)

sanın görevi olduğu anlayışı, din adına yapılagelmiş olan işkencelerin temelini oluşturunuyordu ve, eğer kabul edilse, onları tümüyle haklı gösterebilirdi. Her ne kadar pazar günü tren seferlerinin durdurulmasına tekrar tekrar kalkışılmasında, müzelerin o gün açık bulundurulmasına karşı konmasında ve benzeri durumlarda kendini açığa vuran duyguda eski zalimlerin acımasızlığı yoksa da, bunun ortaya koyduğu kafa yapısı esas olarak aynıdır. Bu, zorbanın kendi dini izin vermiyor diye, başkalarının kendi dinlerince mübah olan şeyleri yapmalarını hoşgörüyü karşılamamak kararlılığıdır. Bir dinsizi rahat bıraktığımız takdirde Tanrının, yalnız o din-sizin davranışını kötü görmekle kalmayıp, bizi de günahsız saymayacağına inanmaktır.

İnsan özgürlüğüne az önem verilmesine ne kadar alışılmış olduğunu gösteren bu örneklerle, bu ülkenin basınının, ne zaman ünlü Mormonizm olayına işaret etmek gereğini duysa, ortaya döktüğü düpedüz işkence edebiyatını eklemekten kendimi alamıyorum. Elle tutulur bir sahtekârlığın ürünü olup, kurucusunun olağanüstü niteliklerinden gelen saygınlığıyla bile ayakta duramayan, sözde bir vahiye ve onun üzerine kurulmuş olan bir dine yüz binlerce insanın inanması ve bu gazete, demiryolu ve elektrikli telgraf çağında bir toplumun esasını oluşturmuş olması hali gibi umulmaz ve ibret verici bir olay üzerine pek çok şey söylemek mümkündür. Fakat burada bizi ilgilendiren nokta, başka ve daha iyi dinlerin olduğu gibi, bu dinin de şehitleri olduğu; onun peygamberinin ve kurucusunun bu dini öğrettiği için bir halk kalabalığı tarafından öldürölmüş bulunduğu; onu tutanlardan diğeri birtakımlarının da aynı yasadız şiddet yoluyla yaşamlarını yitirmiş oldukları; doğup büyüdükleri memleketten takım takım zorla kapı dışarı edildikleri; şimdi de, çöl ortasında uçta bir yere kovulup sürölmüşlerken, bu ülkede bir çok kimsenin, onları zorla öteki insanların düşüncelerine uydurmak amacıyla üzerlerine bir sefer açılmasının doğru olacağını (ancak elverişli olmadığını) açıktan açığa söylemekte olmalarıdır. Mormon öğretisine karşı, alışılmış dini hoşgörü sınırlarını bu şekilde hiçe sayan bir antipatiyi baş-

lıca kışkırtan şey, onun poligamiyi onaylamakta oluşudur, bu sistem, Müslümanlarla Hindular ve Çinliler için uygun görüldüğü halde, İngilizce konuşan ve kendilerinin şu ya da bu mezhepten birer Hristiyan olduklarını söyleyen kimseler tarafından yapıldığı zaman, yatıştırılmaz bir düşmanlık uyardırır gibidir. Şu Mormonluk kurumu, özgürlük ilkesi tarafından herhangi bir şekilde desteklenmek şöyle dursun, topluluğun yarısının (kadınların) zincirlerini salt bir sağlamlaştırma ve diğer yarısını (erkekleri), kadınlara karşı, borçlarının karşılıklı olması koşulundan bir özgürleştirme olması bakımından, özgürlük ilkesine doğrudan doğruya bir saldırıdır; hem bu hem de başka nedenlerden ötürü, bu Mormonluk kurumuna benden daha derin bir biçimde karşı çıkan kimse yoktur. Böyle olmakla birlikte şunu da akılda tutmak gereklidir ki bu evlilik ilişkisi, onunla ilgili olan ve ondan acı çekebilecekleri varsayılan kadınlar yönünden, evlenme kurumunun diğer herhangi bir şekilde olduğu kadar, isteğe bağlı bir haldir; ve bu olay her ne kadar şaşılacak bir şey gibi görünebilirse de, onu, çevrenin kadınlara evlenmeyi gerekli bir şey diye düşünmeyi telkin eden yürürlükteki düşünceleri ve adetleri açıklar; ve bir çok kadının hiç kocaya varmamaktansa bir kocanın çeşitli karılarından biri olmayı yeğlemesini anlaşılır hale koyar. Mormonların düşünceleri yüzünden diğer ülkelerden böyle evlenmeleri tanınmalarım, ya da kendi halkının herhangi bir kısmını kendi yasalarına tâbi tutmaktan vazgeçmelerini isteyen yoktur. Fakat genelin düşüncesine katılmayan bu insanlar, başkalarının düşmanca duygularına, kendilerinden haklı olarak istenebileceğinden çok daha fazlasıyla, teslimiyet gösterdikten; öğretilerini kabul etmesi olanağı olmayan ülkeleri terkederek dünyanın —insanlar için oturulabilir bir duruma ilk kez kendilerinin koydukları— bir köşesine yerleştikten sonra; onların orada beğendikleri yasaların egemenliği altında yaşamalarına, zulüm ilkelerinden başka hangi ilkelere dayanarak engel olunabileceğini anlamak güçtür; yeter ki başka uluslara saldırmasınlar ve kendilerinin yaşayış biçiminden hoşnut kalmayanlara oradan ayrılmak konusunda tam bir özgürlük ver-

sinler. Bazı bakımlardan olağanüstü nitelikleri olan yeni bir yazar, kendisine uygarlıkta bir geri adım gibi görünen bu şeye bir son vermek üzere, bu çok kadın alma taraftarı topluluğa karşı bir Haçlı Seferi değil de, (kendi deyimiyle) bir *Uygarlıkçılar Seferi* açılmasını öneriyor. O âdet bana da uygarlık dışı görünüyor ama hiçbir topluluğun bir diğerini uygar olmaya zorlama hakkı olduğunu bilmiyorum. O kötü yasadan sıkıntı çekenler diğer topluluklardan yardım istemedikleri sürece, onlarla kendi aralarında hiçbir bağlantı bulunmayan kimselerin —salt binlerce mil uzakta oturan ve bunda ne rolleri ve ne de hiçbir ilgileri bulunmayan kişilerin gözünde bir rezalet oluşturuyor diye— asıl doğrudan doğruya ilgili olanların hoşnut göründükleri bir duruma müdahale etmeleri ve buna bir son verilmesini istemeleri gerektiğini kabul edemem. Buna karşı öğütler vermeleri için isterlerse misyonerler göndersinler; buna benzer öğretilerin kendi halkları arasında yayılmasına, her türlü dürüst araçlarla (inanları susturmak bu dürüst araçlardan biri değildir), karşı koysunlar. Zamanıyla tüm dünya barbarlığın elindeyken uygarlık barbarlığa karşı gene üstün gelmiş olduğuna göre, barbarlığın, adamakıllı alt olmuşken, tekrar canlanıp uygarlığı yenmesinden korkulduğunu söylemek çok abartmalı olur. Kendi yenilmiş düşmanının karşısında dayanamayarak bu şekilde çökebilen bir uygarlık önce o kadar yozlaşmış olmalıdır ki, ne onun görevlendirdiği papaz ya da öğretmenlerde ne de başka herhangi bir kimsede, o uygarlığı savunmak için ne yetenek olur, ne de onlar böyle bir sıkıntıya girerler. Eğer durum böyleyse, böyle bir uygarlık bir an önce ortadan kalksın daha iyi. Öyle bir uygarlık olmaz; ancak, (Batı Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi) ta enerjik barbarlar onu yok edip yerine bir yenisini kuruncaya değin, yakasını bir belâdan kurtarayım derken daha kötüsüne kaptırarak bocalar durur.

V. BÖLÜM

UYGULAMA

Bu sayfalarda dile getirilen ilkelerin yönetim ve ahlâkın çeşitli alanlarının tümüne tutarlı bir şekilde uygulanmasına teşebbüs etmekten herhangi bir yarar umulabilmesi için önce, ayrıntıların tartışmasına esas olarak bu ilkelerin insanlar arasında daha geniş bir biçimde kabul edilmeleri gereklidir. Ayrıntı sorunları üzerine ileri sürmek niyetinde olduğum bir kaç düşüncenin amacı, ilkeleri sonuçlarına kadar götürmekten çok onları örneklerle açıklamaya yöneliktir. Uygulama örnekleri olarak pek o kadar fazla örnek vermiyorum. Bu denemede ortaya konan öğretinin tamamı iki kuraldan oluşmaktadır; vereceğim örnekler bu iki kuralın anlam ve sınırlarını daha açık bir şekle koymaya hizmet edecektir; o kurallardan olaya hangisinin uygulanabilir olduğu kuşkulu görülen durumlarda, o kurallar arasında dengeyi kollamak konusunda bu vereceğim örneklerin yardımı dokunabilir.

Kurallardan, ilki birey, kendisinden başka hiç kimsenin çıkarlarını ilgilendirmedeği sürece, kendi eylemlerinden dolayı topluma karşı sorumlu değildir. Başkaları bireye öğüt verebilirler, uyarmalarda bulunabilirler, onu ikna edebilirler, —eğer bunun kendi yararları için gerekli olduğuna inanıyorlarsa— o bireyden uzak da durabilirler; toplumun bireyin davranışına karşı hoşnutsuzluğunu ya da onun davranışını onaylamadığını, haklı görülebilecek şekilde, anlatmak için başvurabileceği biricik önlemler bunlardan ibarettir. İkincisi: Birey, başkalarının çıkarlarına zararlı olan eylemlerden dolayı sorumludur; eğer toplum kendi korunması için bu cezalardan birinin ya da diğerinin verilmesi gerektiği düşüncesindeyse, birey, o eylemlerinden dolayı gerek toplumsal gerek yasal cezaya da tâbi tutulabilir.

Önce, başkalarının çıkarlarına zarar verme ya da zarar verme olasılığının tek başlarına, toplumun müdahalesini haklı gösterebileceğini, bundan dolayı böyle bir müdahaleyi her zaman haklı kıldığını hiçbir şekilde düşünmemek gerekir. Bir çok durumlarda birey meşru bir amaç izlerken, zorunlu olarak ve bundan dolayı meşru bir şekilde, başkalarının üzüntüsüne ya da zararına neden olur, veya onların elde etmeyi akla uygun bir biçimde umdukları bir iyiliğe engel olur. Bireyler arasında böyle çıkar karışıklıkları, sık sık toplumsal kurumların kötü oluşundan ileri gelir, fakat o kurumlar kalımlı oldukça bu kaçınılmaz bir şeydir; bazıları da toplumsal kurumlar iyi de olsa kötü de olsa yine sakınılması mümkün olmayacak şeylerdir. Gereğinden fazla kalabalık bir meslekte ya da rakipler arasında yapılan bir sınavda başarılı olan kimse, iki kişi arasında her ikisinin de istedikleri bir şey için yapılan herhangi bir yarışmada diğerlerine yeğlenen kişi, başkalarının yitirmesinden, onların boşa giden emeğinden ve boşa çıkan umudundan kendine çıkar sağlar. Fakat herkes kabul eder ki insanların kendi hedeflerini bu çeşit sonuçlardan ötürü hiç zarara uğramadan kovalamaları, insanlığın genel çıkarı bakımından, daha yararlıdır. Başka bir deyişle toplum başarısızlığa uğramış yarışmacılara, bu gibi acılardan bağışık olma konusunda, ne yasal ne de ahlâki, hiçbir hak tanımaz; kendisini işe müdahaleye ancak, izin verilmesi genel çıkara aykırı olan başarı çarelerine başvurulmuşsa—yani hile ya da düzen ve zor kullanılmışsa— o zaman zorunlu hisseder.

Yine, ticaret toplumsal bir iştir. Halka herhangi bir malı satmaya girişen her kimse, başka kişilerin ve genellikle toplumun çıkarlarını etkileyen bir şey yapmış olur; böylelikle onun davranışı, ilke olarak, toplumun yetkisi çerçevesi içine girer; buna uygun olarak bir zamanlar, önemli görülen bütün durumlarda, fiyatları saptamanın ve imalat süreçlerini düzenlemenin hükümetlerin görevi olduğu ileri sürülürdü. Fakat şimdi, gerçi ancak uzun bir mücadeleden sonra olmakla birlikte, malların hem ucuzluğunu hem kalite üstünlüğünü en etkili biçimde sağlamanın, üreticileri ve satıcıları, yal-

nızca, alıcıların da istediklerini başka yerden sağlayabilmekte aynı şekilde özgür olmalarından oluşan tek bir denetim altında bütünüyle serbest bırakmakla elde edildiği kabul edilmektedir. Buna Serbest Ticaret Öğretisi derler ki o da her ne kadar bu denemede ileri sürülen bireyin özgürlüğü ilkesiyle birleşirse de, ayrı temellere dayanır. Ticarete ya da ticari amaçlar için yapılan üretime konan kısıtlamalar gerçekten birer sınırlamadır; ve bir sınırlama olmak *sıfatıyla*, kötü bir şeydir; fakat söz konusu olan sınırlamalar yalnız, insanların davranış biçimlerinde toplumun sınırlama altına almaya yetkili bulunduğu bölüme uygulanırlarken ve ancak bu kayıtlamalarla elde edilmek istenen sonuçları gerçekten veremezlerse yanlışlardır. Bireyin özgürlüğü ilkesi Serbest Ticaret Öğretisine karışmadığı gibi yine bu öğretinin sınırları üzerine çıkan, örneğin, mallarda katıştırma yoluyla yapılan hilenin önüne geçmek için kamu denetiminin ne kadarına izin vardır, ya da tehlikeli işlerde çalıştırılan işçileri korumak üzere işverenleri ne dereceye kadar sağlık önlemleri ya da düzeni almaya zorunlu tutmak gerekir gibi sorunların çoğu ile de ilgilenmez. Böyle sorunlar özgürlük düşüncelerini, ancak, insanları kendi hallerine bırakmanın, *koşullarda eşitlik olmak şartıyla*, onları denetlemekten daima daha iyi olması oranında, ilgilendirir; fakat onların bu amaçlar için meşru bir şekilde denetim altına alınabilmeleri hali, ilke olarak, yadsıma kabul etmez birşeydir. Diğer yandan, ticarete müdahaleyle ilgili olup da esas olarak özgürlük sorunu olan sorunlar da vardır; örneğin, önceden değindiğimiz Maine Yasası; Çin'e afyon ithali yasağı; zehir satışının kısıtlanması; kısaca, belirli bir malın elde edilmesini olanaksız kılmak ya da güçleştirmek amacına yönelik olarak yapılan tüm müdahaleler gibi. Bu müdahalelere üreticinin ya da satıcının özgürlüğüne saldırı olarak değil, fakat satın alanların özgürlüğüne saldırı sayılarak karşı konabilir.

Bu örneklerden biri, yani zehir satışı, ortaya yeni bir sorun çıkarıyor; kolluk gücünün görevleri denebilecek olan şeyin uygun sınırları sorunu; suçun ya da kazanın önlenmesi için, özgürlüğe meşru bir biçimde ne dereceye kadar saldırı-

labilir sorunu. Suçu sonradan izlemek ve cezalandırmak kadar, suç işlenmeden önce ona karşı önlemler almak da hükümetin karşı çıkılmayan görevlerinden biridir. Bununla birlikte, hükümetin önleme görevi, özgürlüğün zararına olarak kötüye kullanılmaya, cezalandırma görevinden çok daha fazla uygundur; çünkü bir insanın meşru davranış özgürlüğünün hemen hemen hiçbir kısmı yoktur ki, şu ya da bu türden bir suçu işleme kolaylıklarını artırıyor şeklinde gösterilmesi, hem de dürüstlikle gösterilmesi, mümkün olmasın. Bu böyle olmakla birlikte, bir resmî makam ya da hattâ özel bir şahıs bile, herhangi bir kimsenin bir suç işlemeye hazırlandığını gördüğü zaman, ta suç işleninceye dek kollarını kavuşturup bakmak zorunda değildir, aksine onu önlemek için müdahale edebilir. Eğer adam öldürmekten başka hiçbir amaçla satın alınmasa ya da kullanılmasaydılar, zehirlerin yapılmasını ve satışını yasaklamak doğru olurdu. Oysa zehirlere salt zararlı değil, yararlı olan amaçlar için de gereksinim olabilir. Bu durumlardan birine dokunmadan öbürüne kısıtlamalar koymak da mümkün değildir. Yine kazalara karşı insanları uyarmak kamu makamının temel bir görevidir. Eğer ya resmî bir memur ya da herhangi başka biri, bir kimsenin, geçilmesi tehlikeli olduğu kesin olarak saptanmış fakat önceden kendisine bundan haber vermeye zaman bulunamamış olan bir köprüden geçmeye kalkıştığını görürlerse, onu tutup geri çevirebilirler; bunda o kimsenin özgürlüğüne hiçbir gerçek saldırı yoktur; çünkü özgürlük, bir kimsenin istediğini yapmasından ibarettir, o adamın ise nehre düşmek istediği yoktur. Bununla birlikte, ortada kesin değil de salt olası bir zarar tehlikesi varsa, kendisine bu tehlikeyi göze aldtırabilecek olan nedenin yeterlik derecesini başkası değil, ancak o kişinin kendisi değerlendirebilir: Öyleyse bence bu durumda o kimse (bir çocuk ya da çılgın olmadıkça ya da aklını başından alan bir coşku veya bunalım içinde bulunmadıkça), tehlikeye karşı uyarılmalı fakat onu göze almaktan zorla alıkonmamalıdır. Buna benzer düşünceler, zehirlerin satışı gibi bir soruna uygulanınca, bize mümkün düzenleme biçimleri

arasında hangilerinin ilkeye aykırı olduklarına ya da olmadıklarına karar vermek olanağını sağlar. Örneğin maddenin üzerine tehlikeli olduğunu bildiren bir etiket yapıştırılması gibi bir sakınma önlemi, özgürlüğe saldırı oluşturmaksızın, zorunlu kılınabilir: Satın alan kimse aldığı şeyin zehirli özellikleri olduğunu bilmemek isteyemez. Fakat bütün durumlarda bir doktor reçetesi istemek, o maddenin meşru bir kullanımı için elde edilmesini bazan olanaksız ve her zaman masraflı kılar. Bu araçlarla suç işlenmesini, zehirli maddeyi başka amaçlar için isteyenlerin özgürlüklerine dikkate alınmaya değer herhangi bir saldırı oluşturmaksızın, zorlaştırmamanın bence tek yolu, Bentham'ın yerinde bir deyişle «önceden düzenlenen kanıt» denen şeyi şart koşmaktan ibarettir. Bu koşul, sözleşmeler konusunda herkesin alışık olduğu bir şeydir. Yasanın, bir sözleşme yapıldığında, onun yerine getirilmesinin zorunlu olmasının bir koşulu olarak, örneğin imza, tanıkların beyanı, vs. gibi bazı formaliteleri öngörmesi olağan ve doğrudur; bundan amaç, sonradan bir anlaşmazlık çıktığı zaman, sözleşmenin yapılmış olduğunu, durum ve koşullar onu yasal olarak geçersiz kılacak hiçbir şeyin bulunmadığını kanıtlamak üzere elde bir kanıt bulundurmaktır; bunun sonucu ise, düzmece sözleşmeler ya da önceden bilinmeleri halinde sözleşmelerin geçerliliğini kaldıracabilecek nitelikte bulunan birtakım durum ve koşullar altında düzenlenen sözleşmeler yapılmasının önüne büyük engeller koymaktır. Suç işlemeye de yarayabilecek olan maddelerin satışına buna benzer nitelikte bazı zorunlu sakınma önlemleri konabilir. Örneğin, satıcının satış işleminin yapıldığı zamanı, alıcının isim ve adresini, satılan malın açık niteliğini ve miktarını bir deftere yazması; alıcıya o maddeye hangi amaç için gereksinimi olduğunu sorması ve aldığı yanıta da oraya yazması istenebilir. Reçetesiz satışlarda, sonradan o maddenin suç işlemek amacıyla kullanılmasından kuşkulandıracak bir neden varsa, durumu satın alan kimseye anlatmak üzere tanık olarak bir üçüncü şahsın hazır bulundurulmasına gerek gösterilebilir. Genellikle bu gibi düzenlemeler, bir maddenin elde edilmesine maddi bir engel

oluşturmaz, ancak onun uygunsuz kullanılmasına çok büyük bir set çeker, hem de suçun peşinden koşmaya gerek kalmaksızın.

Toplumun kendisine karşı işlenen suçları önceden alınan önlemlerle engellemesi, onun doğasında var olan bir hakkıdır; toplumun bu hakkı, «bireyin yalnız kendisini ilgilendiren kötü davranışlarına, önleme veya cezalandırma yoluyla, karışmak uygun olmaz» kuralına karşı kabulü açık sınırlamaları akla getirir. Örneğin sarhoşluk, sıradan durumlarda, yasal müdahaleye elverişli bir konu değildir; fakat içkinin etkisiyle başkalarına herhangi bir saldırıdan dolayı önceden bir kez mahkûm olmuş bir kimsenin, şahsına özgü olmak üzere, özel bir yasal sınırlama altına alınmasını; ve sonra bir daha sarhoş olarak görüldüğü takdirde cezaya çarptırılmasını; ve bu haldeyken bir başka suç işlerse bu suçtan ötürü alacağı cezanın şiddetlendirilmesini bütünüyle meşru sayarım. Sarhoşluk bir kimseyi başkalarına kötülük yapmaya yöneltiyorsa o kimsenin isteyerek sarhoş olması, başkalarına karşı bir suçtur. Bunun gibi, —kamu yardımıyla geçinen bir kimsenin tembelliğiyle, tembelliğin bir sözleşmeye aykırılık oluşturduğu durumlar dışında— yine tembellik de yasal olarak bir cezalandırma konusu yapılamaz, yapılsa zulüm olur; fakat gerek tembelliğinden dolayı ve gerekse kaçınılabilecek bir nedenle, eğer bir adam, örneğin çocuklarını geçindirmek gibi, başkalarına karşı olan yasal sorumluluklarını yerine getiremezse, ona bu yükümlülüğünü elde başka çare yoksa onu zorunlu çalışmaya tâbi tutarak, zorla yerine getirtmekte hiçbir zulüm yoktur.

Yine, bir çok eylem vardır ki, doğrudan doğruya yalnız yapanların kendilerine zararlı olduğu için, yasayla yasaklanmamaları gerekir; fakat açık bir biçimde yapıldıkları halde ise, genel töreye bir saldırı oluştururlar ve böylelikle de, başkalarına karşı yapılan suçlar sınıfına girerler ki bunlar da haklı olarak yasak edilebilir. Adaba aykırı davranışlar bu türdendir; bunlar yalnızca dolaylı olarak konumuzla ilgili oldukları için üzerlerinde durmak gereksizdir, çünkü ne kınanacak ve ne de kınanabilir sayılacak bir çok eylem

vardır ki, onların da herkesin gözü önünde yapılmasına aynı güçlü biçimde karşı konur.

Diğer bir soru daha vardır ki, buna da, koymuş olduğumuz ilkelerle tutarlı bir yanıt bulmak gerekir. Çirkin olduğu düşünülen, fakat, onlardan doğrudan doğruya doğan kötülük bütünüyle onları yapanların başına geldiği için, özgürlük saygısının önlemekten ya da cezalandırmaktan toplumu alıkoyduğu kişisel davranış durumlarında; failin yapmakta özgür olduğu şey konusunda, diğer kimseler de öğüt vermekte ya da teşviklerde bulunmakta aynı biçimde özgür olmalı mıdır? Bu sorun hiç de güçlükten ari değildir. Bir başka kimseyi bir eylemde bulunmaya kışkırtan kişinin durumu, bir insanın salt kendine ait bulunan davranışlarından değildir. Birine öğüt vermek ya da onu kandırmak için önerilerde bulunmak toplumsal bir eylemdir ve bundan ötürü, tıpkı —kime olursa olsun— başkalarına dokunan diğer eylemler gibi, bunun da toplumsal denetime tâbi tutulabileceği sanılabilir. Fakat bu konuda biraz düşünmek o ilk izlenimi düzeltir ve her ne kadar bu durum bireysel özgürlük tarifine tam olarak girmezse de, bireysel özgürlük ilkesinin dayandığı nedenlerin yine de ona uygulanabilir olduklarını gösterir. İnsanların yalnız kendilerini ilgilendiren işlerde, sonuçlarına yine kendileri katlanmak koşuluyla, kendilerine en iyi gelen şekilde davranmalarına izin verilmesi gerektiğine göre, onların bu konuda yapılmasını uygun olan şey üzerine birbirlerine danışmakta; düşünce alış verişini yapmakta, telkinler alıp vermekte de yine özgür olmaları gereklidir. Yapılmasına izin verilmiş olan şeyin, yapılmasını önermek de uygun sayılmalı. Sorun yalnız, teşvikte bulunana kimsenin kendi önerisinden kişisel bir çıkar elde etmesi halinde duraksamayı gerektirir; örneğin, bir kimsenin, geçim için ya da para kazanmak amacıyla, toplumun ve devletin kötülük saydığı bir şeyi yürütmeyi kendisine meslek edinmesinde olduğu gibi. Bu takdirde işe gerçekten yeni bir güçleştirici öge karışıyor ki o da kamunun huzur ve mutluluğu sayılan şeye karşıt bir çıkarı olan ve yaşayış biçimleri genel çıkarların aksine davranma temeline dayanan

kimselerden oluşan grupların var oluşudur. Buna müdahale etmek gerekir mi, gerekmez mi? Örneğin çapkınlığa da, kumar oynanmasına da hoşgörü gösterilmeli ama bir kimse pezevenklik etmekte, ya da kumarhane işletmekte de özgür olmalı mı? Bu durum iki ilkenin arasındaki sınır çizgisinin tam üstüne rastlayan hallerden biridir ve iki ilkeden tas-tamam hangisine ait olduğu ilk bakışta belli değildir. İki tarafın da kanıtları var. Hoşgörü yanlısı olanlar diyebilirler ki, herhangi bir şeyi meslek olarak yapmak ve onu yaparak geçinmek ya da yarar sağlamak hali, amatörce yapıldığı zaman hoşgörülen o şeye suç niteliğini veremez; eylem sürekli olarak ya izinli ya da hep yasak olmalıdır; eğer şimdiye değin savunduğumuz ilkeler doğruysa, salt bireyi ilgilendiren herhangi bir şeyin kusur olduğuna karar vermek toplumun, *toplum olarak*, karışacağı bir iş değildir; toplum tartışmadan ileri gidemez, bir kimse inandırmakta ne kadar özgürse başkası da caydırmakta o kadar özgür olmalı. Buna karşı ileri sürülebilir ki, her ne kadar halk ya da devlet, uslandırma ya da cezalandırma amaçlarıyla, salt bireyin çıkarını ilgilendiren şu veya bu davranışın iyi ya da kötü olduğunu kendi otoritesine dayanarak kestirip atmaya yetkili değilse de, eğer o davranış kötü görüyorsa, onun kötü olup olmadığını hiç değilse tartışma götürür bir sorun saymakta tamamen haklıdırlar : Bu böyle sayılınca, teşvik edenlerin karşılıksız olmayan propagandalarının etkisini ortadan kaldırmaya girişmekle halk ya da devlet haksız iş görmüş olamazlar; o teşvikçiler ki tarafsız olmamaları ola-sıdır ve doğrudan doğruya kişisel çıkarları bir yandadır —devletin hatalı olduğuna inandığı yandadır— ve onlar bu tarafı açıktan açığa salt kişisel amaçlarına ulaşmak için tutarlar. İşleri, insanların eğilimlerini kendi çıkarları için kıskırtan kimselerin düzenbazlıklarından mümkün olduğu kadar uzak tutacak ve insanların kendi beğendiklerini, ister akılcı ister sersemcesine olsun, kendi içlerinden geldiği gibi yapmalarına olanak verecek şekilde bir düzeye koymakla muhakak ki, hiçbir şeyin yitirilmiş ve hiçbir iyiliğin feda edilmiş olmayacağı ileri sürülebilir. Nitekim (denebilir), ya-

sal olmayan kumar oyunları hakkındaki statüler savunulması pek mümkün olmayan şeyler olmakla birlikte —herkesin kendi evinde ya da birbirlerinin evlerinde veya kendi ödentileriyle kurdukları ve salt üyelere ya da onların misafirlerine açık olan herhangi bir toplantı yerinde kumar oynamakta özgür olmaları gerekmeyle birlikte —yine de genel kumarhanelere izin verilmemelidir. Yasağın hiçbir zaman etkili olmadığı ve polise ne kadar geniş zorbalık yetkisi verilirse verilsin kumarhanelerin başka kılık-kıyafet altında devam ettirilebilecekleri bir gerçektir; fakat çalışmalarını belirli bir ölçüde gizlilikle ve örtülü olarak yürütmeye zorunlu tutulabilir, öyle ki meraklılarından başkası onlar üzerine hiçbir şey bilmesin; toplum bundan fazlasını da amaç edinmelidir. Bu kanıtlar çok güçlüdür. Ben bunların, asıl fail serbest bırakılırken (ve bırakılmalıdır) suç ortağını cezalandırmaktaki —çapkınlık edeni para cezasıyla ya da hapisle cezalandırmayıp da buna aracılık edeni bu cezalara çarptırmaktaki— kumarhaneciyi cezalandırıp da kumarcıyı etmemekteki ahlâki garabeti haklı göstermeye yeterli olup olmadıklarına karar vermeye kalkışacak değilim. Sıradan alım satım işlemlerine buna benzer nedenlerle daha da az müdahale etmek gerekir. Hemen hemen alınıp satılan her malın kullanılmasında aşırılığa gidilebilir ve satıcıların bu aşırılığı teşvik etmekte mâli bir çıkarları vardır; fakat, örneğin Maine Yasası lehinde, hiçbir kanıt buna dayandırılmaz; çünkü sert içkileri satan tüccarların bu içkilerin aşırı kullanılmasında çıkarları bulunmakla birlikte, o içkilerin ölçülü kullanılmaları yönünden o tüccarlara mutlaka gereksinim vardır. Fakat bu tüccarların aşırılığı teşvikteki çıkarı gerçek bir kötülüktür ve devlet tarafından sınırlamalar konmasını ve garantiler istenmesini haklı kılar ki, bunlar, bu haklı neden olmasa, meşru özgürlüğe birer saldırı olurdu.

Diğer bir sorun da, devletin, herhangi bir davranış biçimine izin verdiği halde onu failin gerçek çıkarlarına karşı saydığı zaman birtakım dolaylı önlemlerle engellemesi gerekip gerekmediğidir; örneğin, sarhoşluk araçlarını daha

pahalı yapmak ya da bunların satış yerlerinin sayısını sınırlamak yoluyla onların sağlanmalarındaki güçlüğü arttırmak gibi. Bunda, uygulamaya ait sorunların çoğunda olduğu gibi, bir çok ayırmalar yapmak gereklidir. Uyarıcı maddeleri salt elde edilmelerini daha güçleştirmek amacıyla vergiye tâbi tutmak, onların tümüyle yasak edilmelerinden yalnız derece farkı gösteren bir önlem olup ancak bu yasaklama haklı olduğu takdirde haklı olabilir. Her fiyat arttırılması bu zamlı fiyatı vermeye durumları uygun olmayanlar için, bir yasak demektir; bunu verebilenler içinse özel bir zevki tatmin ettiklerinden dolayı onlara yüklenen bir ceza olur. Onların, devlete ve bireylere karşı yasal ve ahlâki yükümlülüklerini yerine getirdikten sonra, gelirlerini harcama biçimleri ve zevklerini seçmeleri yalnız kendilerinin bileceği bir iştir ve kendi usullarına bırakılmalıdır. Bu düşünceler ilk bakışta, uyarıcı maddelerin gelir amacıyla vergi konusu olarak seçilmesini mahkûm eder gibi görünür. Fakat unutulmamalıdır ki mali amaçlar için vergi koymak kesin olarak kaçınılmaz bir şeydir; ülkelerin çoğunda bu önerinin çok büyük bir kısmının dolaylı olması gereklidir; bundan dolayı, devlet, bu vergileri koymamazlık edemez, ama bunlar bazı tüketim maddelerine bazı kimselerin yaklaşmalarına olanak bırakmayacak kadar yüksek de olabilir. Bundan ötürü devlet, vergi koyarken, tüketicilerin en iyi hangi maddeleri kullanmadan edebileceklerini dikkate almakla yükümlüdür; ve, öncelikle, çok ölçülü bir miktardan öte kullanılmalarını kesin olarak zararlı saydığı maddeleri seçmek de devletin öncelikle görevidir. Bundan dolayı uyarıcı maddelere en fazla gelir getireceği noktaya kadar vergi koymak (verginin getirdiği gelirin hepsine devletin gereksinimi olmak koşuluyla) salt kabul edilebilir değil aynı zamanda onaylanması gerekli olan bir şeydir.

Bu maddelerin satışının az çok bir tekel haline getirilmesi sorununa gelince, buna verilmesi gereken yanıt, sınırlamanın konmasında güdülen amaca göre değişir. Tüm genel eğlence yerleri ve özellikle bu türden yerler için bir güvenlik sınırlamasına gerek vardır, çünkü topluma karşı

işlenen suçlar özellikle oralarda çıkmaya uygundur. Onun için, bu maddeleri (hiç değilse hemen oracıkta tüketilmek üzere) satmak yetkisini iyi olarak tanınmış ya da düzgün ahlâklı olduklarına kefalet edilmiş kimselere vermek; genel görüntü ve düzenin gerek gösterebileceği şekilde açılış ve kapanış saatlerini düzenlemek; o yeri işletenin katılmasıyla ya da yetersizliği yüzünden orada huzuru bozan olaylar çıkar ve yinelenirse, ya da o yer yasasına karşıt hareketler düzenlemek ve hazırlamak için bir buluşma yeri haline gelirse, izin kâğıdını geri almak uygun olur. Bundan öte herhangi bir sınırlamanın, ilke bakımından, haklı olacağını düşünmüyorum. Salt oralara gidilmesini güçleştirmek ve gitme isteği uyandıran fırsatları azaltmak amacıyla, örneğin birahane ve meyhanelerin sayılarını sınırlamak, bazı kimşeler içkide aşırılığa gidecekler diye yalnız herkesi sıkıntıya sokmak olmayıp, böyle bir önlem aynı zamanda ancak, çalışan sınıflara açıkça çocuk ya da vahşi muamelesi yapan ve onları ileride özgürlüğün iyiliklerinden yararlanacak hale gelebilmeleri için, şimdilik bir sınırlama eğitimi altına koyan bir topluma yakışan bir hal olur. Hiçbir özgür ülkede, çalışan sınıfların bu ilkeye göre yönetildikleri ileri sürülemez; özgürlüğe gereği gibi değer veren hiç kimse de onların böyle yönetilmelerine razı olmaz, meğer ki onları özgürlüğe alıştırmak ve özgür adamlar gibi yönetmek için tüm çabalar harcadıktan sonra onların ancak çocuklar gibi yönetilmelerinin mümkün olduğu kesin olarak tanıtlanmış bulunsun. Yukarıki iki şıkkın çıplak ifadesi bile, burada sözedilmesine gerek olabilecek herhangi bir olayda, böyle çabaların sarfedilmiş bulunduğunu varsaymanın abes olduğunu ortaya koyar. Toplumsal kurumlarımızın genel özgürlüğü, sınırlama sistemine, bir ahlâki eğitim aracı olarak herhangi bir etki sağlamak için gerekli olan miktarda bir denetim kullanılmasına engelken, zorba hükümet ya da baba gibi hükümet denen hükümet sistemine ait bulunan şeylerin geleneklerimize sokulmaya yol bulması, salt, bu ülkenin kurumlarının tutarsızlıklar yığını olmasından ileri gelmektedir.

Bu denemenin daha önceki bir yerinde, salt bireyi ilgi-

lendiren şeylerde, bireysel özgürlüğün, buna denk düşen herhangi bir sayıda bireylerin hep birlikte kendilerine ait olan ve kendilerinden başka kimseyi ilgilendirmeyen işlerini karşılıklı anlaşarak düzenlemeleri özgürlüğünü de kapsadığına değinilmişti. İşin içinde bulunan kişilerin tümünün iradesi değişmeden kaldığı sürece bu sorunda güçlük çıkmaz; fakat, bu irade değişebileceğine göre, çoğunlukla, üstelik yalnız kendilerinin ilgili oldukları şeylerde bile, onların birbirlerine karşı taahhüt altına girmeleri gerekir; böyle olunca da, bir genel kural olarak, bu taahhütlerin yerine getirilmesi gerekir. Yine de belki de her ülkenin yasalarında, bu genel kuralın bazı istisnaları vardır. Kişiler, üçüncü şahısların haklarına zarar veren sözleşmelerle bağlı olmasalar da, bazen, bir sözleşmenin onların bizzat kendilerine zararlı olması da onların bundan kurtulmaları için yeterli bir neden sayılır. Örneğin, bu ülkede ve diğer uygar ülkelerin çoğunda, bir kimsenin kendini satma sözleşmesi ya da kendisinin bir köle olarak satılmasına izin vermeye söz vermesi geçersizdir; gerek yasa ve gerekse kamuoyunca hiçbir geçerliliği olmaz. Onun hayatta kendi kaderine kendi isteğiyle sahip olma yetkilerinin böyle kısılmasının nedeni apaçıktır, ve bu aşırı örnekte oldukça açık olarak görünür. Bir kimsenin kendi isteğine bağlı işlerine, başkalarının hakkını korumak için yapılan müdahaleler dışında, karışmamanın nedeni onun özgürlüğüne saygı göstermek düşüncesidir. Onun bir şeyi kendi onayıyla kabul etmesi, bu beğendiği şeyin onca istenir ya da hiç değilse katlanılır bir şey olduğunu gösterir; onun mutluluğu da, genel olarak, en iyi biçimde ancak kendisini bunu beğendiği yoldan aramakta özgür bırakmakla sağlanır. Fakat o kendisini bir esir olarak satmakla özgürlüğünden vazgeçmiş olur; bu tek bağıttan başka artık özgürlüğünü gelecekte herhangi bir şekilde bir daha kullanmaktan vaz geçer. Şu halde o, kendisinin beğendiği gibi davranmasına izin verilmesini haklı gösteren asıl amacı, kendi olayında ortadan kaldırmış olur. Artık özgür değildir; aksine, bundan böyle o artık bu durumda kendi isteğiyle kalmak isteğini varsaymaya uygun olmayan bir konumda-

dır. Özgürlük ilkesi, bir kimsenin özgür olmamakta özgür olmasını gerektiremez. Bir adamın kendi özgürlüğünü başkasına devretmesine izin vermek özgürlük değildir. Bu özel örnekte gücü o kadar açık olan bu nedenler, elbette çok daha geniş uygulaması olan şeylerdir; bununla birlikte her yerde onlara yaşamın gereklerinin koyduğu bir sınır vardır; gerçekten bu gerekler devamlı bir biçimde, bizim özgürlüğümüzden vazgeçmemizi değil, ancak, özgürlüğün bu ve diğer sınırlarına rıza göstermemizi gerektirir. Bununla birlikte, yapanların salt kendilerini ilgilendiren tüm işlerde denetimsiz davranış özgürlüğünü buyuran ilkenin bir gereği de, hiçbir üçüncü kişiyi ilgilendirmeyen şeylerde, birbirlerine karşı bağlanmış olanların birbirlerini taahhütten kurtarabilmeleridir; hatta böyle isteğe bağlı kurtulma olmasa bile, herhalde, paraya ve parayla değerlendirilebilir şeylerle ünlü olanlar dışında, bir kimsenin, bunlardan hiçbir cayma özgürlüğü olmaması gerekir demeye cesaret edebileceği hiçbir sözleşme ya da bağlantı yoktur. Baron Wilhelm von Humboldt, daha önce de sözettiğim nefis denemesinde, kendi kanısı olarak, kişisel ilişki veya hizmetleri kapsayan sözleşmelerin sınırlı bir süreden ötede kesinlikle bağlayıcı gücü olmaması gerektiğini; ve bu sözleşmelerin en önemlisi olan evlenme, evlilerden her ikisinin duyguları birbiriyle uyumlu olmadıkça evlilikten beklenen amaçların boşa çıkması gibi bir özellik taşıdığından, onu bozmak için taraflardan birinin açıklanmış iradesinden başka bir şeye gereksinim olmaması gerektiğini söyler. Bu konu, öyle başka bir konu içinde geçerken dokunmak yoluyla tartışılmayacak kadar önemli ve karmaşıktır, ona burada salt sorunu örneklerle açıklamak gereği dolayısıyla değindim. Eğer Baron Humboldt'un tezinin kısalığı ve genelliği, bu olayda, önermenin küçük ve büyük terimlerini tartışmaksızın, salt vardığı sonucu söylemekle yetinmek zorunda bırakmamış olsaydı, hiç kuşkusuz kendisi de soruna öyle yetindiği kadar basit dayanaklara dayanılarak karar verilemeyeceğini kabul ederdi. Bir kimse ya açık bir vaadde bulunarak ya da davranışıyla, bir başkasına, belirli bir biçimde davranmakta devam ede-

ceğine güvenmesi için —yaşama planının herhangi bir kısmını bu varsayıma bağlaması, umutlarını bunun üzerinde kurması ve hesaplarını buna göre yapması için— cesaret vermiş olduğu zaman, bu kimse için o şahsa karşı yeni bir-takım ahlâkî borçlar doğar ki bunlar belki çığnenebilir ama yadsınamaz. Yine eğer sözleşen iki taraf arasındaki ilişkiden başkaları için bazı sonuçlar ortaya çıkmışsa; o ilişki üçüncü şahısları herhangi bir özel duruma sokmuş, ya da evlenme halinde olduğu gibi üstelik başka canların dünyaya gelmesine bile neden olmuşsa, her iki sözleşen taraf için de bu üçüncü şahıslara karşı bazı yükümlülükler doğar ki bunların yerine getirilme biçimine, sözleşmenin asıl tarafları arasındaki ilişkinin devamının ya da kesilmesinin büyük ölçüde etkisinin dokunmaması gerekir. Bundan, bu yükümlülüklerin, kaçınan tarafın mutluluğu için neye mal olursa olsun mutlaka yerine getirilmesini istemeye kadar ileri gidilebileceği sonucu çıkmaz, ne de ben böyle bir şeyi kabul ederim; fakat o yükümlülükler sorunda zorunlu bir öğedirlere; ve eğer, von Humboldt'un ileri sürdüğü gibi, bu yükümlülüklerin tarafların kendilerini sözleşmeden sıyırmak konusundaki yasal özgürlüklerinde hiçbir fark yaratmamaları gerekse bile (ve ben de çok fark yaratmamaları gerektiğine inanıyorum) onların bu konudaki ahlâkî özgürlüklerin de mutlaka büyük bir fark yaratırlar. Başkalarının böyle önemli çıkarlarına dokunabilecek bir adım atmaya karar vermeden önce bir kimse tüm bu durum ve koşulları hesaba katmak zorundadır; ve eğer bu çıkarlara lâıyk oldukları önemi vermezse, zarardan dolayı ahlâken sorumlu olur. Açık olan bu düşünceleri özgürlüğün genel ilkesinin daha iyi anlaşılması için sıraladım, yoksa aile ve çocuk sorununda bunlara herhangi bir ihtiyaç olduğu için değil; aksine o sorun alşıldığı üzere, zaten, sözde çocukların çıkarı herşey de, büyüklerinki sanki bir hiçmiş gibi tartışılmaktadır.

Kabul edilmiş genel ilkeler bulunmadığından, çoğunlukla özgürlüğün, verilmesi gereken yerde sakınıldığı gibi sakınılması gereken yerde de verildiğine önceden işaret etmiştim; bugünkü Avrupa toplumunda, özgürlük duygusunun en

güçlü bulunduğu durumlardan biri, benim görüşüme göre, özgürlüğün hiç de yerinde kullanılmadığı bir durumdur. Bir kimse kendi işlerinde dilediğı gibi davranmakta özgür olmalıdır; fakat, başkasının işi benim kendi işimdir bahanesi altında, bir başkasına da dilediğı gibi davranmakta özgür olmamalıdır. Devlet, her bireyin özellikle kendine ait olan şeyde özgürlüğüne saygı göstermekle birlikte, bir kimsenin başkaları üzerinde sahip olmasına izin verdiği herhangi bir gücü onun nasıl kullandığını dikkatli bir şekilde daima denetlemekle yükümlüdür. Bu yükümlülüğe aile ilişkilerinde hemen hemen hiç uyulmamaktadır. Oysa, aile ilişkisi, insan mutluluğuna etkisi bakımından diğer bütün durumların hepsinden daha önemlidir. Kocaların karıları üzerindeki aşağı yukarı zorbaca gücünden burada uzun boylu sözetmeye gerek yoktur; çünkü bu kötülüğü bütünüyle ortadan kaldırmak için kadınların da, tıpkı bütün diğer şahıslar gibi, aynı haklara sahip ve aynı şekilde yasal korunma altında olmalarından başka bir şey gerekli değildir; yine çünkü bu konuda, yerleşmiş adaletsizliğin savunucularının kullandıkları şey özgürlük davası değildir, aksine onlar ortaya açıkça kuvvetin savunucuları olarak çıkıyorlar. Asıl çocuklar konusundadır ki yanlış kullanılan özgürlük anlayışları, devletin görevlerini yerine getirmesine gerçek bir engel oluşturuyor. İnsan neredeyse bir adamın çocukları sanki, mecazi olarak değil de, gerçekten onun bir parçasıymış gibi düşünür. babanın çocuklar üzerindeki mutlak ve biricik denetimine yasanın en küçük bir müdahalesine karşı kamuoyu bu ölçüde kıskançtır; hatta neredeyse babanın bizzat kendi davranış özgürlüğüne karşı herhangi bir müdahalede olduğundan daha fazla: İnsanlığın çoğunluğu, özgürlüğe güçten çok daha az saygı duymaktadırlar. Örneğin, eğitim sorununu göz önüne alalım. Devletin, kendi vatandaşı olarak doğan her kişinin, belirli bir düzeye kadar eğitim görmesini istemesi ve bunu zorunlu tutması, hemen de kendiliğinden açık bir aksiyon değil midir? Böyle olduğu halde, bu gerçeği kabul etmekten ve dile getirmekten korkmayan var mıdır? Gerçi bir insanı dünyaya getirdikten sonra ana ve babanın (ya da yasa ve göreneğin

bugünkü durumunda, babanın) bu kişiye, yaşamda başkalarına ve kendine karşı görevini iyi yapmasını sağlayacak bir eğitim vermelerinin onların en kutsal ödevlerinden biri olduğunu hemen hemen hiç kimse yadsımaz. Fakat, bunun babanın bir görevi olduğunu herkes söylediği halde, bu ülkede hemen hemen hiç kimse onun bu görevi yapmaya zorunlu tutulmasını ıstıtmeye dayanamaz. Ondan, çocuğunun eğitimi sağlanması için herhangi bir çaba ya da özveride bulunması istenecek yerde, bu eğitim bedava verildiği halde bunu kabul edip etmemek onun isteğine bırakılıyor; bir çocuğun salt bedeninin gıdasını değil aynı zamanda onun beyninin gereksinim duyduğu eğitim ve öğretimi verebilmek konusunda haklı bir umut olmaksızın o çocuğu dünyaya getirmenin hem bu mutsuz yaşam ürününe, hem de topluma karşı ahlâkî bir cinayet olduğu; ve, eğer ana ile baba bu yükümlülüklerini yerine getirmezlerse, devletin bunu, mümkün olduğu oranda, masrafı ana ve babaya ait olmak üzere yaptırmasının boynunun borcu olduğu, hâlâ kabul edilmeyen bir durum olarak kalmaktadır.

Genel eğitimin zorunlu olması yükümlülüğü bir kez kabul edilse, artık, devlet neyi öğretecek, nasıl öğretecek gibi şimdi sorunu mezheplerin ve partilerin salt bir çatışma alanı haline sokan ve eğitime harcanabilecek olan zaman ve emeğin eğitim konusu etrafında kavga etmekle boşa harcanmasından başka bir sonuç vermeyen güçlükler sona ermiş olur. Hükümet her çocuğa iyi bir eğitim verilmesini zorunlu tutmaya karar verse, kendisini bunu sağlamak sıkıntısından kurtarmış olur. Eğitimi beğendikleri yerden beğendikleri biçimde elde etmeyi ana ve babaya bırakabilir, kendisi de salt yoksul sınıfların çocuklarının okul ücretlerinin ödenmesine yardım etmekle ve verecek başka kimsesi olmayanların tüm okul masraflarını vermekle yetinebilir. Devlet eğitime karşı haklı olarak yöneltilen itirazlar, eğitimin devlet tarafından zorunlu kılınmasına değil, salt bu eğitimi yönetmeyi devletin kendi üzerine almasına uygulanabilir ki bu bütünüyle başka bir şeydir. Halkın tüm eğitiminin ya da bunun herhangi büyük bir kısmının devlet elinde olmasına

herkes kadar ben de şiddetle karşıyım. Karakterin bireyselliğiyle, düşüncelerdeki ve davranış biçimlerindeki çeşitliliğin önemi üzerine söylenmiş olan herşey, aynı söz götürmez önemde, eğitimin çeşitliliğini de kapsar. Genel bir devlet eğitimi salt insanları tıpatıp birbirlerinin aynı yapmak amacıyla onları kalıba dökmeye yarayan bir buluştur: Devletin onları içine döktüğü kalıpsa hükümette egemen olan gücün —bu güç ister bir hükümdar ister bir ruhban sınıfı, bir aristokrasi ya da yaşayan kuşağın çoğunluğu olsun— hoşuna giden kalıp olduğundan, o güç etkisi ve başarısı oranında, düşünce üzerinde bir zorbalık kurar ki bunun da sonu doğal olarak beden üzerinde bir zorbalığa varır. Devlet tarafından kurulan ve denetlenen bir eğitim, olsa olsa ancak, yarışma halindeki bir çok deney arasında, ötekileri belirli bir mükemmeliyet düzeyinde tutmak üzere, örnek olma ve özendirme amacıyla yapılan bir eğitim olarak var olmalıdır. Meğer ki, gerçekten, hükümet bu görevi üzerine almadıkça, toplum genellikle uygun eğitim kurumlarını kendiliğinden asla sağlayamayacak ya da sağlamak istemeyecek kadar geri bir durumda bulunsun: O takdirde, gerçekten, hükümet, iki büyük kötülükten iyisi olarak, okullar ve üniversiteler işini kendi üstüne alabilir; tıpkı ülkede büyük sanayi işlerini üstüne almaya elverişli şekilde özel girişim var olmadığı zaman devletin büyük sermayeli şirketlerin işini kendi omuzlarına alabilmesinde olduğu gibi. Fakat genel olarak, eğer ülkede hükümetin himayesi altında eğitim sağlayabilecek nitelikte yeter sayıda insan varsa, bu aynı kişiler aynı biçimde iyi bir eğitimi isteğe bağlı bir esas üzerinden vermeye aday olabilirler ve bunu başarabilirler; bir yandan eğitimin yasayla zorunlu kılınması ve diğer yandan okul ücretini veremeyenlere devlet tarafından yapılacak yardım bir araya gelince, onların kazancı da güvence altına alınmış olur.

Yasayı uygulamaya koymakta başvurulacak araç, ancak, bütün çocukları kapsayan ve küçük yaşta başlayan genel sınavlardan başkası olamaz. Her çocuğun okumayı öğrenip öğrenmediğini anlamak için sınava tâbi tutulacağı bir yaş sap-

tanabilir. Eğer bir çocuğun okuma bilmediği ortaya çıkarsa, babası, yeterli bir mazereti bulunmadıkça, gereğinde çalışmak yoluyla ödeyeceği bir para cezasına çarptırılabilir, çocuk da masrafı ona ait olmak üzere bir okula konabilir. Sınav, konuları gittikçe genişleyen bir alanı kapsayarak, yılda bir yinelenmeli, genel bilgide belirli bir asgariyi herkesin gerçekten zorunlu bir şekilde elde etmesini ve dahası, bunu akılda tutmasını mümkün kılacak şekilde olmalıdır. Bu asgariden ötesi için her konuda isteğe bağlı sınavlar olmalı. bunlarda belirli bir yeterlilik düzeyine gelen herkes bir diploma isteyebilmelidir. Devletin bu düzenlemelerle, düşünce üzerinde uygunsuz bir etki kurmasını önlemek için, (örneğin, diller ve kullanılmaları gibi bilginin salt araç türünden kısımları dışında) bir sınavı geçmek için gerekli olan bilgi, hatta yüksek sınav sınıflarında bile, yalnız olgulardan ve pozitif bilimden ibaret olmalıdır. Din, siyaset veya diğer tartışmalı konularda sınavlar, düşüncelerin doğruluğu ya da yanlışlığı etrafında dönmemeli, salt, şu şekilde bir düşüncenin, şu nedenlere dayanılarak, şu yazarlar ya da okullar veya kiliseler tarafından tutulmakta olduğu olgusu üzerinde olmalıdır. Bu sistem altında, yetişen kuşak tüm tartışmalı gerçekler karşısında hiç de şimdikinden daha kötü durumda olmaz; onlar gene şimdiki gibi ya kiliseye üye ya da kiliseden bağımsız kimseler olarak yetişirler, devlet, salt, onların, üye iseler aydın birer üye, bağımsızsalar aydın birer bağımsız olarak yetişmelerine dikkat eder, o kadar. Başka şeyleri öğrendikleri aynı okullarda çocuklara, ana ve babalarının isteği üzerine, din dersleri de verilmesine hiçbir engel yoktur. Devletin, tartışmalı konularda, uyruklarının düşünce ve kararlarını etki altına almayı gözetten tüm girişimleri kötüdür; fakat devlet bir kimsenin, düşüncelerini —gidip dinlemeye değer bir ders ya da konferans şeklinde— söyleyebilmesi için gerekli olan bilgiye sahip bulunup bulunmadığını araştırmaya ve yeterlik belgesi vermeye, çok yerinde olarak, teşebbüs edebilir. Bir felsefe öğrencisi, Kant ile Locke'tan hangisiyle aynı düşüncede olursa olsun, hatta isterse onlardan hiçbirisiyle düşünce beraberliği bulunmasın,

bunların her ikisinin felsefelerinden sınav verebilmekle hiçbir şey yitirmiş olmaz, kazanmış olur; yine bir ateisti Hristiyanlığın dayandığı kanıtlardan sınamakta akla uygun bir biçimde karşı çıkılabilecek hiçbir taraf yoktur, yeter ki kendisinden bunlara inandığını söylemesi istenmesin. Ama ben-
ce, yüksek bilgi kollarında sınavlar bütünüyle isteğe bağlı olmalıdır. Hükümetlerin, yeterlik koşullarının eksikliğini bahane ederek herhangi bir kimseyi mesleklere, hatta öğretmenlik mesleğine sokmamalarına izin verilmesi, hükümetlerin eline çok tehlikeli bir yetki vermek olur; onun için, Wilhelm von Humboldt gibi ben de o düşüncedeyim ki, bilimsel unvanlar ya da bilimsel veya meslekî öğrenime ait diğer resmî diplomalar, sınav için başvuran ve bunda başarılı olan herkese verilmelidir; fakat bu gibi diplomalar yarışmacılara, o belgelerin varlıklarına kamuoyunca verilebilecek değerden başka, hiçbir üstünlük vermemelidir.

Ana ve babalarca ahlâkî yükümlülüklerin her zaman kabul edilmesini gerektiren en güçlü dayanaklar var olduğu halde yersiz özgürlük anlayışlarının bu yükümlülüklerin kabulüne engel olması ve yine bir çok durumlarda yasal yükümlülükler konmasını gerektiren aynı şekilde dayanaklar varken bu yükümlülüklerin konmasına engel olması, salt eğitim sorununa özgü değildir. Bir çocuğu yalnız dünyaya getirme olayı, insanın yaşamı boyunca en sorumlu eylemlerinden birini oluşturur. Dünyaya getirilecek çocuğa arzu edilir bir yaşayışın hiç değilse olağan şanslarını olsun sağlamadan bu sorumluluğu yüklenmek —yani çocuk için bir belâ mı, yoksa bir iyilik mi olacağı belli olmayan bir yaşam vererek onu dünyaya getirmek— o çocuğa karşı bir suçtur. Nüfusu fazla olan ya da nüfus fazlalığı tehlikesi altında bulunan bir ülkede ise, çok küçük bir sayıdan öte çocuk yapmak ve onların rekabeti yüzünden emeğin karşılığını düşürmek onların çalışmalarının ücretiyle geçinecek herkese karşı ağır bir suçtur. Kıta Avrupası'ndaki birçok ülkede, evlenecek tarafların bir aileyi geçindirme araçlarına sahip olduklarını kanıtlamadıkça evlenmelerini yasaklayan yasalar, devletin meşru yetkilerini aşmamaktadır: Bu gibi yasalar uygun ol-

sun ya da olmasınlar (ki bu yön başlıca yerel koşullara ve duygulara bağlı olan bir durumdur), bunlara karşı özgürlüğe birer saldırı oldukları yolunda bir itiraz ileri sürülemez. Böyle yasalar devletin, zararlı bir eylemi —başkalarına zarar veren bir eylemi— yasaklamak için yaptıkları birer müdahaledir ki, o zararlı eylemin, üstelik ayrıca yasal bir ceza yaptırımına bağlanması uygun sayılmasa bile, reddedilmesi ve toplumsal bir ayıp sayılması gerekir. Böyle olmakla birlikte, bireyin salt kendisini ilgilendiren şeylerde onun özgürlüğüne yapılan gerçek saldırılara o kadar kolayca boyun eğiveren şimdiki özgürlük düşünceleri, bireyin, göz yumuldukları takdirde hem kendisinden türeyecek olanların yaşamlarını perişanlık ve yoksulluk içine atmak sonucunu doğuracak, hem de onun eylemlerinden mutlaka etkilenecek kadar kendisine yakın olanlara türlü türlü kötülükler getirecek nitelikteki eğilimlerine gelince, bunlara herhangi bir kısıtlama koyma girişimini kabul etmek istemez. İnsanlığın özgürlüğe duyduğu garip saygıyı gene onun özgürlüğe karşı olan garip saygısızlıklarıyla karşılaştırdınca, sanırsınız ki, bir insanın, başkalarına zarar vermeye mutlaka hakkı vardır da, kimseye acı vermeden istediği gibi davranmaya hiç hakkı yoktur.

Hükümet müdahalesinin sınırlarıyla ilgili bulunan ve bu denemenin konusuyla yakın bir ilişkisi olmakla birlikte buna tam anlamıyla girmeyen büyük sorunlar grubunu en sonraya bıraktım. Bunlar öyle hallerdir ki onlarda müdahale karşısında ileri sürülen nedenler, özgürlük ilkesi etrafında cereyan etmez: Bunlarda sorun bireylerin davranışlarını sınırlamak değil, aksine bireylere yardımcı olmaktır; burada araştırılan nokta, acaba bir şeyin yapılmasını tek tek bireylerin ya da kendi istekleriyle bir araya gelerek davranan bir topluluğun kendilerine bırakacak yerde, o işi onların yararına olarak, hükümet yapmalı ya da yaptırmalı mıdır sorunuudur.

Özgürlüğe saldırıyı içermeyen şekillerinde, hükümet müdahalesine karşı yapılan itirazlar üç türlü olabilir.

Birincisi, yapılacak işin bireyler tarafından daha iyi yapılması olasılığının bulunması halindedir. Genel olarak de-

nebilir ki, herhangi bir işi yürütmeye, ya da onun nasıl veya kimler tarafından yürütüleceğini belirlemeye o işle ilgisi bulunanlar kadar hiç kimse layık olamaz. Bu ilke, sanayiın sıradan süreçlerine yasama gücünün ya da hükümet memurlarının —bir zamanlar o kadar çok rastlanan— müdahalelerini kötü sayar ve reddeder. Ancak, konunun bu kısmı üzerinde iktisatçılar yeter derecede uzun boylu yazılar yazmış oldukları gibi, konunun bu tarafının bu denemedeki ilkelerle de özel bir ilgisi yoktur.

İkinci itiraz, konumuza daha yakından bağlıdır. Bir çok durumda, her ne kadar bireyler belirli bir işi, ortalama olarak, hükümet memurları kadar iyi yapmayabilirlerse de, buna karşın o işin hükümetçe yapılmasındansa onlar tarafından yapılması, onların düşünsel eğitimlerine yaraması bakımından —yani onların etkin yetilerini güçlendirmenin, uslamamalarını çalıştırmanın, onlara uğraşılması bu şekilde kendilerine bırakılan konularla yakınlık yaratmanın bir yolu olarak, arzu edilir. (Siyasi olmayan davalarda) Jüri usulüyle yargılama; yerel yönetimler ve belediyeler gibi özgür halk kurumları; sanayie ait ya da insani amaç güden girişimlerin bireylerin gönüllü olarak kurdukları ortaklıklar ve dernekler tarafından yönetilmeleri, biricik öneriler olmamakla birlikte, başta gelen birer öneridirler. Bunlar özgürlük sorunları değildir, konuya yalnızca uzak eğilimlerle bağlıdır; fakat bunlar gelişme sorunlarıdır. Milli eğitimin birer parçası olarak, bunlar üzerinde durmanın yeri bu tartışma değildir; çünkü gerçekte, bunlar bir vatandaşın özel biçimde yetiştirilmesidir, özgür bir ulusun siyasi eğitiminin edimsel kısmıdır; onları, kişisel veya ailevi bencilliğin dar çerçevesinden kurtarıp, ortak çıkarlar anlayışına ve ortak işlerin yönetimine alıştırmak —onlara, kamu ya da yarı— kamu çıkarı güdülerıyla davranmak, ve davranışlarında onları birbirlerinden ayıran değil birbirleriyle birleştiren amaçları rehber edinmek alışkanlıklarını vermek gibi. Bu alışkanlıklar ve güçler olmadıkça, özgür bir anayasa ne yapılabilir ve ne de korunabilir: yerel özgürlüklerden oluşan yeterli bir temel üzerine dayanmadığı ülkelerde, siyasi özgürlüğün pek çok kez geçici oluşu

buna örnektir. Salt yerel olan işlerin o yöre halkınca, büyük sınıai girişimlerinse bunları oluşturmak için gereken parasal araçları kendi istekleriyle verenlerce yönetimi, bu denemede gelişmenin bireyselliğine ve davranış biçimlerinin çeşitliliğine ilişkin olarak ortaya konmuş bulunan tüm yararlar ile daha da çok önermeye değer olmaktadır. Hükümet işlemleri her yerde birbirinin benzeri olmak eğilimindedir. Bireylerde ve onların kurdukları toplum ve şirketlerde ise, aksine, türlü denemeler ve sonsuz bir deney çeşitliliği bulunur. Devletin yararlı bir şekilde yapabileceği şey, kendisini sayısız denemelerden çıkan tecrübenin merkez deposu haline getirmek ve bu tecrübeyi etkin bir şekilde etrafa dağıtmak ve yaymak olabilir. Devletin işi, kendininkinden başka deneylere izin vermemek yerine, her deneyciye başkalarının deneylerinden yararlanma olanağını vermektir.

Hükümet müdahalesinin kısılması lehindeki üçüncü ve en güçlü neden, hükümetin gücünü gereksiz yere artırmaktaki büyük kötülüktür. Hükümet tarafından zaten yapılmakta olan görevlere eklenen her yeni görev, hükümetin, kendisinden iyilik ve kötülük bekleyenler üzerindeki etkinliğinin daha geniş bir şekilde yayılmasına neden olur, ve gitgide halkın aktif ve hırslı kısmını hükümetin ya da hükümet mevkiine göz dikmiş bir partinin çanak yalayıcıları haline getirir. Eğer yollar, demiryolları, bankalar, sigorta kurumları, anonim şirketler, üniversiteler, sosyal yardım kurumları, hepsi hükümetin birer şubesi olsaydılar; eğer bunlara ek olarak, belediye kuruluşları ve yerel yönetimler, bugün kucakladıkları tüm işkollarıyla birlikte, merkezi yönetimin birer bölümü halini alsaydı; tüm bu çeşitli kuruluşların görevlileri hükümet tarafından atansa, ücretleri hükümetçe verilse ve bunlar yaşamda her yükselme için hükümetin eline baksaydılar; tüm basın özgürlüğüne ve yasama meclisinin halktan kurulmuş olmasına karşın bu ülke ya da diğer herhangi bir ülke özgür olamazdı; salt adı özgür ülke olurdu. Yönetim makinesinin daha verimli ve teknik şekilde kurulmuş olması —yani o yönetimi işletecek kafaları ve elleri sağlamak için alınan önlemlerin daha ustalıkla olması halinde, anı-

lan kötülük, o oranda daha büyük olurdu. Son zamanlarda İngiltere’de, sivil hükümet memurluklarına bulunması olanaklı olan en zeki ve bilgili kimselerin sağlanması için, bütün memurların yarışma sınavıyla seçilmesi gereği önerilmiş; önerinin lehinde ve aleyhinde çok şeyler söylenmiş ve yazılmıştır. Bu önerinin karşısında olanların en çok üzerinde direndikleri savlardan biri, daimi bir devlet memurunun gördüğü görevin, en yüksek yetenekleri kendine çekmeye yetecek kadar maaşça yükselme umudu ve önem göstermediği; büyük yeteneklerin serbest mesleklerde ya da şirketlerin ve diğer kamu kurumlarının hizmetinde her zaman daha çekici bir iş bulabilecekleri olmuştur. Eğer bu sav, önerinin gösterdiği başlıca güçlüğü karşı bir yanıt olarak önerinin lehinde bulunanlarca kullanılmış olsaydı insan buna şaşmazdı. Aleyhinde olanlardan geldiği için de, oldukça gariptir. İtiraz diye ileri sürülen bu nokta, önerilen sistemin güvenlik supabıdır. Gerçekten, eğer ülkenin tüm yüksek yeteneklerini hükümetin hizmetine çekmek mümkün olsaydı; bu sonucu oluşturmaya yönelik bir öneri gerçekten içimize rahatsızlık verebilirdi. Eğer örgütlü işbirliği ya da geniş ve etraflı görüşler isteyen toplum işlerinin her kısmı hükümetin elinde olsa ve hükümet daireleri her yerde en yeterli adamlarla dolu bulunsaydı; ülkenin, salt teorisyen olanları dışında, tüm geniş kültürlü ve deneyli aydınları kalabalık bir bürokrasi sınıfının içinde toplanmış olur ve toplumun geriye kalan insanları her şeyi yalnız bunlardan beklerdi: Halk, yapacağı tüm şeylerde yönelmek veya emir almak için, yetenekliler ve gözü ileride olanlarsa kişisel ilerlemeleri konusunda, hep yalnız bunların eline bakardı. Bu bürokrasinin safları arasına kabul edilmek ve kabul edilince de onun içinde yükselmek, herkesin peşinde koştuğu biricik emeller olurdu. Bu rejimin yürürlükte olduğu her yerde yalnız bürokratların dışında kalan halk, edimsel deneyleri bulunmadığından dolayı, bu bürokrasinin işleyiş biçimini eleştirme ve denetlemeye yetersiz olmakla kalmaz; aynı zamanda, eğer, baskıcı kurumların cilveleriyle ya da halk kurumlarının doğal işleyişi sonucu, rastlantısal olarak yönetimin başına reformculuğa

eğilimli bir yönetici ya da yöneticiler bile geçse, onlar da bu bürokrat sınıfının çıkarına aykırı hiçbir reform yapamazlardı. Yeterince gezip görmeye fırsat bulmuş olanların anlattıklarına bakılırsa Rus İmparatorluğu'nun hazin hali işte böyledir. Oradaki bürokratlar sınıfının karşısında Çar'ın kendisi bile güçsüzdür; onların herhangi birini Sibirya'ya sürebilir, ama onlarsız ya da onların isteklerine karşı gelerek ülke yönetimini sürdüremez. Çar'ın her yazılı buyruğuna karşı onların, salt bunu uygulamaya koymaktan kaçınıvermek şeklinde, dolaylı bir veto hakları vardır. Daha uygar ya da daha isyankâr ruhlu ülkelerde, her şeyin kendileri için devlet tarafından yapılmasını beklemeye ya da hiç değilse bir işin yapılması için devletten yalnız izin istemekle kalmayıp aynı zamanda onun nasıl yapılacağını bile soran ve bunu sormadan kendiliklerinden hiçbir şey yapmaya alışmamış olan halk, çok doğal, başlarına gelen her kötülükten devleti sorumlu tutar; kötülük sabırlarını aşan bir ölçüye varınca da hükümete karşı ayaklanırlar ve ihtilâl denen şeyi yaparlar; bunun üzerine bir başkası çıkar, ulustan meşru yetki almış olarak veya olmaksızın hükümet sandalyesine sıçrayıp oturur, başlar bürokratlara buyurmaya; ve iş, eskisine çok benzeyen bir yolda devam eder gider; çünkü bürokratlar sınıfı değişmeden kalır ve başka hiç kimse onların yerini almak yeteneğinde değildir.

Kendi işini kendi görmeye alışmış bir ulusta görülen manzara bundan çok başkadır. Fransa'da, halkın büyük bir kısmı askerlik görevine alınmış ve bir çoğu en azından ast-subaylık rütbesini elde etmiş olduklarından, her halk ayaklanmasında, orada başa geçmek ve iyi kötü harekât planı oluşturmak yeteneğinde olan bir çok kimse bulunur. Askerlik işlerinde Fransızlar nasılsalar, Amerikalılar da sivil işlerin her çeşitinde öyledirler: Amerikalıları hükümete bırakınız, her Amerikan topluluğu hemencecik bir hükümet kuruvermek ve bunu ya da diğer herhangi bir kamu işini yeterli bir zeka, düzen ve kararlılıkla yürütmek yeteneğindedir. Her özgür ulus işte böyle olmalıdır: Buna gücü yeten bir ulus kesinlikle özgür olur; böyle bir ulus, salt mer-

kezi yönetimin dizginlerini ellerine alıp kullanmayı bunlar bilirler diye, hiçbir adamın ya da hiçbir kesmin tutsaklığı altına kendisini hiçbir zaman terketmez. Böyle bir ulusta hiçbir bürokrat sınıfı onların istemedikleri hiçbir şeyi yapmak veya yaptırmak umudunu besleyemez. Fakat her işin bürokratlar eliyle görüldüğü bir yerdeyse, bu sınıfın gerçekten karşı olduğu hiçbir şey asla yapılamaz. Böyle ülkelerin anayasası, ulusun içinden deneyi ve pratik yeteneği olan kimseleri ulusun geri kalan kısmının yönetimi onlara verilmek üzere ayırıp disiplinli bir kurul haline getiren bir örgütten ibarettir; aslında bu örgüt ne kadar mükemmel olursa, topluluğun tüm tabakalarından en yetenekli olan kimseleri kendisine çekmekte ve kendisi için yetiştirmekte ne kadar çok başarı gösterirse, bürokrat sınıfın mensupları da dahil olmak üzere, herkesin tutsaklığı o kadar tam olur. Çünkü yönetilenler yönetenlerin tutsağı olabildikleri kadar yönetenler de kendi örgütlerinin ve disiplinlerinin tutsağı olurlar. Bir Çin Mandareni(*), en alçakgönüllü bir çiftçi kadar, bir istibdadın aleti ve kuklasıdır. Cizvit tarikatının kendisi, mensuplarının kolektif etkinliğini ve önemini korumak için kurulmuş olduğu halde, Cizvit bir birey, tarikatının en aşağılık derecede bir kölesidir.

Şunu da akıldan çıkarmamalıdır ki ülkenin tüm kalburüstü yeteneklerinin yönetenler kitlesinin içine çekilip alınması, er geç, bu kitlenin düşünsel faaliyetini ve ilerici niteliğini öldürecek bir şeydir. Memur kitlesi, birbirlerine bağlı olduklarından ve her sistem gibi zorunlu olarak çoğunlukla sabit kurallarla iş gördüklerinden, durmaksızın, ya uyuşuk bir kırtasiye alışkanlık içine gömülmek, ya da, sıra bu dolap beygiri gidişini terk edebilirlerse bu sefer de, içlerinden bir kodamanın hoşuna gitmiş olan iyi incelenmemiş yaram, yamalak bir işin üzerine atılmak eğilimindedirler: Görünüşte karşıt olmakla birlikte birbirine sıkı sıkıya bağlı olan bu eğilimlere karşı tek fren, bizzat memur sınıfı-

(*) Mandaren, Çin'de asker ya da sivil yüksek devlet görevlisi (y. n.)

nın yeteneğini yüksek bir düzeyde tutabilmek için biricik uyarma aracı, bu sınıfın dışında eşit yetenekli ve uyanık bir eleştiri aygıtının varlığına bağlıdır. Bundan ötürü, hükümetten bağımsız olarak böyle bir yeteneği oluşturmak, gündemdeki büyük sorunları sağlıklı bir şekilde uslamamak için gerekli olanaklarla ve deneyle onu donatmak çarelerinin bulunması çok gereklidir. Eğer biz sürekli olarak yeterli ve verimli bir memurlar kurulumuz olmasını —özellikle, düzeltme ve yenilikler yaratmaya yeterli ve bunları kabul etmeye istekli bir kurul— istiyorsak; eğer bürokrasimizin bir pedantokrasi(*) haline gelip soysuzlaşmasını istemiyorsak, insanları yönetmek için gerekli olan yetileri yaratan ve geliştiren işlerin tümünü bu kurulun kendi elinde toplamaması gerekir.

İnsanın özgürlüğünü ve ilerlemesini o kadar korkunç tehlikelere atan kötülüklerin başlangıç noktasını belirlemek; ya da daha doğrusu bunların, toplumun mutluluğunun yolu üzerine dikilmiş duran engelleri ortadan kaldırmak için toplumun gücünün, şef olarak kabul edilen kimselerin yönetimi altında, kolektif bir şekilde kullanılmasından beklenen faydalara üstün gelmeye başladıkları noktayı kestirmek; genel çalışmanın gereğinden fazla büyük bir kısmını hükümet kanallarına saptırmadan, merkezileştirilmiş güç ve zekanın yararlarını, hem de mümkün olduğu kadar çoğunu, sağlama bağlamak, hükümet sanatının en zor ve çetrefil sorunlarından biridir. Bu, büyük bir kısmı bakımından, bir ayrıntı sorunudur; bundan çok çeşitli düşüncelerin göz önünde tutulması gerekir ve hiçbir kesin kural konamaz. Fakat, kanımca, esenliğin saklı bulunduğu pratik ilke, göz önünde tutulacak ideal, güçlüğü yenmeye yönelik tüm önlemleri denektaşına vurmak için kullanılacak ölçü, şöylece ifade edilebilir: Verimliliği bozmamak koşuluyla, gücü mümkün olduğu kadar dağıtmak; buna karşılık, bilgiyi olanakların elverdiği kadar merkezde toplamak ve merkezden yaymak. Böylelikle beldenin yönetiminde, tıpkı New England Devletleri'n-

(*) Pedantokrasi, bilgiçlik taslamanın bir meslek ve sistem haline getirilmesi. (y. n.)

de(*) olduğu gibi doğrudan doğruya ilgili kişilere bırakılması daha iyi olmayan bütün işler için yerel halk tarafından seçilen ayrı ayrı memurlar arasında oldukça ince bir görev ayrımı olur; fakat, bundan başka, yerel işlerin her daire-sinde, genel hükümetin bir bölümünü teşkil eden ve merkeze bağlı olan bir teftiş ve denetleme makamı olmalı. Bu denetleme organı, gerçek tüm yerel bölgelerde kamu işini o bölümünün yönetiminden, gerek yabancı ülkelerde yapılan buna benzer her içten ve gerekirse siyasal bilginin genel ilkele-rinden edinilen çeşitli bilgiyi ve deneyi, bir odakta olduğu gibi, bir araya toplamalı. Bu merkezî organın tüm yapılanları bilmeye hakkı olmalı ve özel görevi de bir yerde edinilen bilgiyi diğer yerlerin yararlanmasına hazır bulundurmak olmalıdır. Bu denetleme organı yüksek konum ve kapsamlı gözlem alanı sayesinde yerel bir bölgeye özgü dar görüşlerden ve bayağı düşüncelerden kendini kurtarmış olacağından, onun önerilerinin etkinliği doğal olarak çok olur; fakat, daimi bir kurum olarak, onun eylemsel yetkisi, düşün-ceme göre yalnız, yerel memurları kendilerine yol göstermek için konmuş olan yasalara uydurmak üzerine olmalıdır. Genel yasalarda hakkında hüküm bulunmayan konularda bu memurlar, kendi seçmenlerine karşı sorumlu olmak koşuluyla, kendi düşüncelerine göre davranmakta özgür bırakılmalıdırlar. Bunlar yasalara aykırı davranışlarından dolayı hukuken sorumlu olmalı, yasalar ise yasama meclisi tarafından konmalıdır; merkezî yönetim makamı salt bu yasaların yerine getirilmesini gözetmeli ve eğer bunlar gereği gibi uygulanmıyorsa, işin niteliğine göre ya yasayı yürütmek için mahkemelere, ya da, yasayı ruhuna uygun bir şekilde yerine getirmemiş olan memurların içten çıkarılmaları için seçmenlere başvurmalıdır. Genel kavramı bakımından, Yok-sullara Yardım Dairesi'nin, tüm ülkede Yoksulluk Vergisi uygulamakla görevli olanlar üzerinde yapılmasına memur olduğu merkezî teftiş ve denetleme işte böyledir. Adı geçen

(*) New England States ABD'nin kuzeydoğusundaki eyaletler. (y.n.)

dairenin, yalnız yerel bölgelere değil tüm topluma derin bir biçimde etkisi dokunan sorunlarda kökleşmiş kötü yönetim alışkanlıklarını gidermek için kullandığı, denetleme sınırını aşan her türlü yetkiler doğru ve bu özel haldeyse zorunluydu; çünkü hiçbir bölgenin, yönetimsizlik yüzünden, kendisini, zorunlu olarak başka bölgelere de taşan ve tüm çalışan insanların manevi ve maddi durumunu bozan, bir yoksulluk yuvası haline getirmeye ahlâkî bir hakkı yoktur. Yoksullara Yardım Dairesinin sahip olduğu (fakat kamuoyunun bu konudaki psikolojisi yüzünden çok az kullandığı) yönetsel zorlama ve ikincil yasama yetkileri, birinci derecede bir ulusal çıkar sorununda bütünüyle haklı olmakla birlikte, yalnız yerel olan çıkarların denetlenmesinde tamamen yersiz olurdu. Fakat tüm bölgeler için bilgi toplamak ve bilgi vermek üzere bir merkezî organın bulunması, yönetimin tüm şubelerinde de aynı ölçüde değerli olur. Bir hükümet, bireyin çabasını ve gelişmesini engellemeyen, aksine buna yardım eden ve bunu teşvik eden türden ne kadar çaba sarfetse azdır. Kötülük, hükümetin bireylerin ve bireysel kuruluşların faaliyet ve güçlerini harekete geçireceğine bunların yerine kendi faaliyet ve gücünü geçirmesiyle; bilgi ve öğüt verecek ve ara sıra da uyarmalarda bulunacak yerde, onları ellerini kollarını bağlayan sınırlamalar altında çalıştırınca ya da onlara kenara çekilmelerini emredip onların işlerini onların yerine kendisi yapınca başlar. Bir devletin değeri, uzun vadede, onu oluşturan bireylerin değerinden ibarettir; onların düşünsel olarak gelişip yükselmelerindeki yararları, biraz daha yönetsel beceriye ya da işin ayrıntısı üzerine pratiğin verdiği sözüm ona biraz daha ustalığa feda ederek arka plana atan bir devlet —isterse yararlı amaçlar için olsun, adamlarını kendi elinde itaat eden birer alet olsunlar diye cüceleştiren bir devlet— işin sonunda. küçük adamlarla gerçekten büyük hiçbir şeyin başaramayacağını anlayacak; uğruna her şeyi feda ettiği makine mükemmelliğinin kendisine sonunda hiçbir şey sağlamadığını ve bunun da, makine daha yağ gibi işlesin diye uzaklaştırmaya bakmış olduğu yaşamsal gücün yokluğundan ileri geldiğini farkedecektir.

:

JOHN STUART MİLL'İN
DİĞER ESERLERİNDEN
SEÇMELER

TEMSİLÎ HÜKÜMET ÜSTÜNE DÜŞÜNCELER

Mill'in *Temsilî Hükümet Üstüne Düşünceler*'inde işlediği ana fikir ise, gerçek demokrasinin, yalnızca çoğunluğunun değil, herkesin temsilini gerektirdiğidir. Bunu sağlamak için de, "millî listeli nisbi temsil" sistemini önermektedir. Mill'in gösterdiği çözüm sağlam olmamakla birlikte, parmak bastığı sorun (demokraside azınlık hakları), kuşkusuz çok önemlidir. Zaten Mill'e göre, demokrasinin başka rejimlerden üstünlüğü, herkesin zekâ ve yeteneklerini seferber etmesidir. Bunun dışında, bilgelik, çalışkanlık ve iyiniyet bakımından en ileri birey ya da grupların yönetimi bile, gerçek bir demokrasi kadar insanlığa yararlı olamaz; çünkü, bu gibi rejimlerde, kamu etkenliklerine katılamayan öteki yurttaşlar, zekâ ve enerjilerini maddî ve bencil zevk ve çıkarlar ardında harcayacaklar, içlerindeki yetileri alabildiğine geliştirme olanağı bulamayacaklardır. [M. T.]

1. Temsilî Hükümetin Ülküsel Olarak En İyi Hükümet Biçimi Oluşu (Bölüm III)

Ülküsel olarak en iyi hükümet biçiminin, egemenliğin ya da son kertede en üst denet erkinin, toplumun tüm topluluğunda bulunduğu ve her yurttaşın o en son egemenliğin kullanılmasında yalnız söz sahibi değil, fakat hiç olmazsa arada sırada, yerel ya da genel bir kamu görevini kişisel olarak yerine getirmek üzere, hükümette gerçek bir görev yüklenmeğe çağrıldığı hükümet olduğunu göstermekte bir zorluk yoktur.

Bu önermeyi sınamak için, geçen bölümde belirtildiği üzere, bunu bir hükümetin iyiliği konusundaki soruşturmanın uygun bir şekilde ayrıldığı iki dal çerçevesinde incelenmelidir- yani çeşitli üyelerinin, varolan ahlâk, etkinlik yetilerinin aracılığı ile toplum işlerinin iyi yönetimine ne ölçüde elverişli olduğu ve o yetkileri geliştirme ya da yozlaştırmadaki etkisi.

Söylemek gerekmez ki, ülküsel olarak en iyi hükümet biçimi her türlü uygarlık durumunda uygulanabilir ya da seçilebilir bir biçim değil, fakat uygulanabilir ve seçilebilir olduğu koşullarda, o gün ve daha ileride, en büyük nice-likte yararlı sonuçları doğuran bir hükümet biçimidir. Bu niteliğe sahip çıkabilecek tek hükümet, bütünüyle halkın olan hükümettir. Siyasal anayasanın yetkinliği söz konu-su olduğu iki dalda da üstündür. Hem bugün iyi hüküme-te daha elverişlidir, hem de herhangi bir diğer hükümet-ten daha çok, daha iyi ve daha yüksek biçimde ulusal ka-raktere hizmet eder.

Bugün mutluluk bakımından üstünlüğü, insan işleri konusunda ortaya sürülebilecek herhangi bir genel öner-me kadar, evrensel doğruluk ve uygulanabilirliği olan iki ilkeye dayanmasıdır. Birincisi, her ya da herhangi bir in-sanın hak ve çıkarları, ancak ilgili kimsenin kendisi bun-ları savunma yetenek ve alışkanlığına sahipse, gözetilme-mekten korunmuştur. İkincisi de, genel refah, buna hiz-met etmek için koşulan kişisel erkelerin nicelik ve çeşitli-liği oranında daha büyük yükseklığe erişir ve daha geniş bir alana yayılır.

Bu iki önermeyi, bugünkü uygulamaları için daha öz-gül bir biçime sokacak olursak: insanlar başkalarının kö-tülüğünden ancak kendi kendilerini koruyabilme gücüne sahip oldukları ve kendilerini korudukları ölçüde esirgen-miş olurlar; doğayla savaşlarında yüksek bir başarı dere-cesine erişmeleri, yalnızca bağımsız oldukları, yani, baş-kalarının onlar içni yaptıklarından çok, ayrı ayrı ya da toplu olarak kendi kendilerine yapabildiklerine güvendik-leri ölçüdedir.

Önceki önerme -herkesin kendi hak ve çıkarlarının tek güvenilir bekçisi olması- kendi işlerini görmeğe yete-nekli her insanın, çıkarlarının söz konusu olduğu her yer-de, zımnî olarak davranışlarını uydurduğu temel ihtiyat düsturlarından biridir. Gerçekten, birçokları siyasal bir öğreti olarak bunu hiç sevmez ve evrensel bir bencillik öğ-

retisi diye, açıktan açığa yermekten hoşlanırlar. Buna da şu karşılığı verebiliriz ki, insanlığın kural olarak kendilerini başkalarına ve yakındakileri uzaktakilere yeğledikleri doğru olmaktan ne zaman çıkarsa, o andan sonra Komünistlik yalnız uygulanabilir olmayıp, savunulabilecek tek toplum biçimi olur ve o zaman geldiğinde de, mutlaka uygulanacaktır. Kendi hesabıma, evrensel bencilliğe inanmadığım için, Komünizmin* bugün dahi insanlığın seçkinleri ve belki ileride insanlığın kalan bölümü arasında da uygulanabileceğini kabul etmekte hiç zorluk çekmiyorum. Fakat bu kanı, çıkar öğretisinin genellikle ağır basmasını eleştiren, varolan kurumların savunucularınca rağbet görmekten uzak olduğu için, bunların gerçekte, çoğu insanların başkalarından önce kendilerini düşündüklerine inandıklarını sanıyorum. Böyle olmakla birlikte, herkesin egemen erke katılması dileğini desteklemek için bu kadarını bile kesinlemek gerekli değildir. Erk tekelci bir sınıfta bulunuyorsa, bu sınıfın bile bile öbür sınıfları kendi çıkarı için harcayacağını varsaymamız gerekmez; doğal savunucularının yokluğunda, dışarda bırakılanların çıkarının her zaman savsaklanması tehlikesinin bulunması ve savsaklanmadığı zaman da, bunun doğrudan doğruya ilgili olanlardan başka türlü görülmesi yeter. Örneğin, bu ülkede emekçi sınıflar diye adlandırılanlar hükümete doğrudan doğruya katılmaktan alıkonmuş sayılabilirler. Katılan sınıfların genellikle emekçi sınıfları kendi çıkarları uğruna harcamayı amaçladıklarına inanmıyorum. Bir zamanlar böyle bir niyetleri vardı - uzun zaman ücretleri yasa zoruy-

* Komünizm derken, Mill, sosyalizmi anlamaktadır. Yazılarının hiçbirinde, Mill, sağlığında ortaya konmuş olan Marxçı sosyalizmden haberli olduğunu belli etmemektedir. (Marx'ın *Das Kapital* 'ının ilk cildi 1867'de çıkmıştır). Claude Henri de Rouvroy, Comte de Saint-Simon (1760-1825), François Marie Charles Fourier (1772-1837), Robert Owen (177-1858), Pierre Proudhon (1809-1865) ve diğerlerinin temsil ettiği ve Marxçıların bilimsel değil, ütöpik diye reddettikleri çeşitli Marx-öncesi Sosyalist akımlardan Mill çok kez duyugudaşlıkla söz etmiştir. (y. n.)

la düşük tutmak için yapılan ısrarlı girişimler buna tanık-tır. Fakat bugünkü günde onların, olağan eğilimleri tam tersinedir: özellikle para çıkarı açısından, emekçi sınıfla-rın yararı için istiyerek bir hayli esirgemezlikte bulunuyor ve daha çok, saçıp savurmaları ve düşüncesiz iyilikleriyle hata ediyorlar; aynı zamanda, tarihte hiçbir hükümetin, yurttaşlarının yoksul kesimi için ödevlerini yapmak konu-sunda, daha içten bir istekle davrandığını sanmıyorum. Buna rağmen, Parlamento ya da onu oluşturan üyelerden hemen herhangi biri hiçbir an için, herhangi bir soruna bir işçinin gözleriyle bakıyor mu? Emekçilerin yararlarının söz konusu olduğu bir konu çıktığında, işverenlerinkinin dışında bir görüş açısından bakılıyor? Bu sorunlar üzeri-ne işçi görüşünün doğruya genellikle öbüründen daha ya-kın olduğunu söylemiyorum, fakat bazan onunki denli ya-kındır; ve şimdi olduğu gibi, yalnız aldırmamakla kalma-yıp, görmezlikten gelmek yerine, her halde saygıyla dinlen-melidir. Örneğin, grevler konusunda her iki Kamaranın önde gelen üyeleri arasında, hakkın kesinlikle patronlar-da olduğuna, işçilerin görüşünün doğrudan doğruya saç-ma olduğuna sarsılmazcasına inanmamış bir tek kişinin bile bulunduğu şüphelidir. Sorunu incelemiş olanlar, bu-nun gerçekte böyle olmaktan ne denli uzak olduğunu ve grev yapan sınıflar Palamentoda seslerini duyurabilseler-di, sorunun ne denli değişik ve ne denli daha az yüzeyden bir biçimde tartışılması gerekeceğini bilirler.

Başkalarının çıkarlarını korumak niyeti, ne denli iç-ten olursa olsun, insanların kendi ellerini bağlamalarını ne güvenli ne de yararlı kılabileceği insan işlerinin şaşmaz bir koşuludur. Daha da açıkça doğrudur ki, yaşam koşu-larının herhangi bir olumlu ve sürekli düzeltilmesi ancak insanın kendi elleriyle elde edilebilir. Bu iki ilkenin ortak etkisiyle, bütün özgür toplumlar, başkalarına ya da özgür-lüklerini yitirdikten sonraki durumlarına göre, toplumsal adaletsizlik ve suça karşı daha bağışık olmuş ve daha par-lak bir refaha erişmişlerdir. Özgürlükleri sürdüğü sürece dünyanın özgür devletlerini çağdaş hükümdarlık ya da

oligarşik istibdat uyruklariyle karşılaştırın: Yunan kentleri ile Pers satraplıkları; İtalyan cumhuriyetleri, Felemenk ve Almanya özgür kentleri ile Avrupanın derebeylik hükümdarlıkları; İsviçre, Hollanda ve İngiltere ile Avusturya ya da devrim öncesi Fransa. Bunların üstün refahları hiçbir zaman inkâr edilemiyecek ölçüde apaçıktır. İyi yönetimleri ve toplumsal ilişkilerde üstünlükleri refahlarıyla tanıtıldığı gibi, ayrıca tarihin her sayfasında ortadadır. Bir çağı başkalarıyla değil de, aynı çağda birlikte varolan hükümetleri karşılaştırsak, özgür devletlerin aleniyeti içinde, abartmanın varolduğunu ileri sürdüğü düzensizlik bile, bir an için olsun, hükümdarlık ülkelerinin bütün yaşamını kaplayan, insan yığınının aşağılanarak çiğnenmesi ile ya da malî düzen diye adlandırdıkları talan sistemlerinde ve korkunç adalet mahkemelerinin gizliliği içinde, günlük olaydan bile daha sık olagelen iğrenç kişisel zulüm ile karşılaştıramaz.

Kabul edilmelidir ki, özgürlüğün çıkarları -şimdiye değinki yararlanış biçimi gözönünde tutulursa- ayrıcalıklarından toplumun ancak bir bölümünü yararlandırarak elde edilmiştir; yan tutmadan, herkesi bunlardan yararlandıran bir hükümet ise henüz giderilememiş bir eksikliktir. Buna her yaklaşımın başlı başına bir değeri olmasına rağmen, bugünkü genel ilerleme durumu içinde çoğu kez bir yaklaşımdan fazlası da söz konusu olmayacağına göre, herkesin bu çıkarlara katılması özgür hükümetin ülküsel olarak mükemmel biçimidir. Kim olurlarsa olsunlar, bazılarının dışta bırakılması oranında, dışta bırakılanların çıkarları, ötekilerine tanınmış olan teninattan yoksun bırakılmış olur ve kendilerinin ve toplumun iyiliği yönünde harcanacak erkeleri, öyle olmasaydı, bulabilecekleri fırsat ve isteklendirmeden daha yoksun kalır. Oysa, genel refah her zaman bununla oranlıdır.

Bugünkü refah, yani, varolan kuşağın işlerinin iyi yönetilmesi bakımından, sorun bu merkezderi. Şimdi de hükümet biçiminin insanların karakterleri üzerindeki etkisine geçerek, halk hükümetinin başka herhangi bir hükü-

mete göre üstünlüğünün çok daha kesin ve tartışmasız olduğunu göreceğiz.

Türkçesi: Sina Akşın

J.S.Mill. ***Considerations on Representantive Government***, New York. 1958, Forum Books, s. 43-47
(***Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi***. Cilt III, Derleyen Mete Tunçay, Teori Yayınları Ankara 1986, s. 70-74)

KADINLARIN KÖLELEŐTİRİLİŐİ

John Stuart Mill (1806-1873). onyedi yaşında doğum kontrolü konusunda bilgi yaymaya çalıştığı için Londra Polisi tarafından gözaltına alınmıőtı. 1865'de Parlamento'ya seçildiğinde Mill, o sırada yeni örgütlenmiő olan "İngiliz Kadınlara Oy Hakkı" hareketinin siyasi sesi haline geldi. 1867'de seçim yasaőı tasarisına getirdiği değişiklik önerisi, kadınların oy hakkı konusundaki mücadelesini baőlattı. Parlamento da yaptığı ünlü konuőmasında Mill, oy hakkı sorununun çok ötesine giderek, kadınların toplumsal açıdan tam eőitlięini gündeme getirmektedir.

Mill'in **Kadınlara Köleleőtiriliő** adlı uzun denemesi, 1861'de kaleme alınmış, fakat ancak 1869'da yayınlanmıőtır. Filozofun 20 yıl boyunca en yakın dostu ve karısı olan Harriet Taylor'un onun yapıtları üzerinde çok önemli bir etki yaptığı biliniyor. (Onun sözkonusu metinlerin yazılmasına ne ölçüde katıldığı bugün bile tartışılmaktadır.) 1851'de Taylor'la evlendiği zaman Mill, 'yürürlükteki evlilik yasaőı'na karşı. açık bir protesto yayınlamıőtır. «ünkü bu yasa, kocaya 'öbür tarafın hareket özgürlüğünü kısıtlayan' çok geniş yetkiler tanıyordu.

Mill, kadınları köle sınıfı olarak görmemektedir. Yine de kadınların köleliğinin, hiç değilse bir açıdan, siyahların köleliğinden farklı olduğu kanısındaydı: Her erkek kadınının, "yalnız köle değil, kendi isteğiyle köle, yani cariye" olmasını ister. **Kadınlara Köleleőtiriliő**'inde Mill, kadınların erkeklerin hizmetkarlığı rolünü üstlenmesini çok ustaca ve çok yaygın biçimde gerçekleőtirilen toplumsal koőullandırmanın bir sonucu olarak görmüőtür.

Sigmund Freud, Mill'in incelemesini kendisinin cinsler arasında doğuştan varolduğunu kabul ettiği farklılıkları yeterince gözönünde bulundurmamakla eleőtirmiőtir.

Bu denemenin konusu, toplumsal ve siyasal meseleler hakkında görüşlerimi oluşturmaya başladığım ilk zamanlarda benimsediğim ve o gün bu gündür değişmek ya da zayıflamak şöyle dursun, yaşamın deneyimleri ve düşüncemin gelişmesi ölçüsünde doğruluğuna gittikçe daha fazla inandığım bir görüşümü. olabildiğince açık şekilde ortaya koymak oluşturuyor. Bu görüş, iki cins arasında varolan ilişkileri düzenleyen -bir cinsi diğerine hukuki bakımdan tabi kılan- ilkenin kendi başına yanlış olmasının yanısıra, insanlığın gelişiminin önündeki en önemli engellerden birini oluşturduğu, bu ilkenin yerine, taraflardan hiçbirinin diğeri üzerinde herhangi bir güç ya da ayrıcalığa sahip olmayacağı, ötekinin de herhangi bir yoksunluk duymayacağı, mutlak eşitlik ilkesinin benimsenmesi gereğidir.

İstüme aldığım görevi anlatmakta kullandığım sözcükler bile bunun ne denli zorlu bir sorun olduğunu ortaya koymaya yeter. Bu davanın zorluklarının, benim inançlarımın altında yatan mantiki temellerin yetersiz ya da karışık oluşundan kaynaklandığı sanılmasın. Bu zorluk, karşı çıkılması gereken pek çok duygunun işin içine girdiği bütün davalar için söz konusudur... Ve bu konuyla ilgili olarak eski kurumlar ve gelenekler çevresinde yoğunlaşan ve onları koruyan duyguların çok köklü ve derin olmasının o kadar çok nedeni vardır ki, büyük düşünsel ve toplumsal çağdaşlaşma dönüşümünün, başka birçok önyargı gibi bunları da ortadan kaldıracaklarını ummak boşunadır. Ama, insanların başkalarından çok daha uzun bir süre bağlı kaldıkları barbarlıkların, daha önce aşmayı başardıklarından daha az barbarca olduğunu düşünmek için de hiçbir neden yoktur.

Eski zamanlarda, erkek cinsinin çoğunluğu kadınların tümü gibi köle idi. Herhangi bir düşünürün, bu köleliklerden birinin ya da diğerinin doğruluğunu ya da toplumsal gerekliliğini sorguya çekebilme cesaretini kendinden bulabilmesi için aradan uzun yılların ve bazı kültürel bakımdan çok parlak çağların geçmesi gerekti. Zamanla

yavaş yavaş böyle düşünürler ortaya çıktı ve (toplumdaki genel ilerlemenin de yardımıyla) erkeklerin köleliği, hiç de-
ğilse Hristiyan Avrupa'nın tüm ülkelerinde (birisinde yal-
nızca birkaç yıl önce) büyük çapta son buldu. Kadınların
köleliği ise, giderek daha ılımlı bir bağımlılık biçimine dö-
nüştü. Bugün varolan biçimiyle bu bağımlılık, adalet ve
toplumsal zorunluluk düşüncesinden yola çıkılarak gelişt-
tirilen yeni bir kurum olmayıp insanlararası ilişkilerin tü-
münü insanileştiren, adalete uygun hale getiren, genel
davranış kalıplarını yumuşatan nedenlerin etkisiyle aş-
malı biçimde değişmiş ve yumuşamış olsa da, hala sür-
mekte olan ilkel kölelik halidir. Bu kölelik, vahşi kökeni-
nin izlerini hala taşımaktadır...

Bundan kırk yıl öncesine kadar İngilizlerin, insanları
satılabilir mal olarak görmelerine izin veren yasaları vardı.
İçinde yaşadığımız yüzyılda bazı insanların başka insanla-
rı kaçırmaması, bir yerden başka bir yere götürmesi ve ölesi-
ye çalıştırması mümkündü. Bu, keyfi iktidarın başka her
türlü biçimini kabul etmeye hazır olanların bile mahkum
ettiği ve benzeri olaylar arasında olaya tarafsız bir gözle
bakanları en fazla isyana sevkeden güç yasasının en uç
şekli, halen hayatta olan insanların hafızasından henüz
silinmemiş olan uygar ve Hristiyan İngiltere'nin de yasa-
sıydı. Ayrıca kölelik, Anglo-Sakson Amerika'nın yarısında
3-4 yıl öncesine değin varolmakla kalmamış, köleci devlet-
ler arasında köle ticareti ve insanların özel olarak köle ya-
pılmak üzere yetiştirilmeleri yaygın biçimde uygulanmıştı.
Ancak, hiç değilse İngiltere'de, köleliğe karşı duygular be-
lirli bir güç kazandığı gibi, kölelikten yana duyguların ve
çıkarların başka güç gösterilerinde görülmeyen bir biçim-
de zayıf olduğu açıktı. Çünkü, köle ticaretinin amacı, sak-
lanmaya, gizlenmeye gerek görülmeyen bir kazanç hırsıy-
dı ve köle ticaretinden kar sağlayanlar, sayıca çok küçük
bir kesim oluşturunuyordu. Bu ticaretten kişisel bir çıkar
sağlamayanların doğal tepkisi ise katıksız bir iğrenmeydi.
Böylesine uç bir durumu anlatmak için başka bir örnek
vermek gerekli olmayabilir gerçi, ama isterseniz bunu bir

de İngiltere'de mutlak krallığın uzun ömrüyle karşılaştıralım: Günümüz İngiltere'sinde, askeri despotizmin, güç yasasının bir ürünü olduğu ve kaba kuvvetten başka hiçbir kaynağı ya da gerekçesi bulunmadığı konusunda neredeyse evrensel bir kanı vardır. Oysa İngiltere dışındaki büyük Avrupa ülkelerinin hemen hepsinde askeri despotizmler hala yaşıyor ya da çok kısa bir süre öncesine kadar yaşıyordu. Kaldı ki, bugün bile halkın tüm katmanları arasında böyle bir rejimi destekleyenlere rastlanıyor ve hele önemli mevkide olanlar arasında bu rejimlere olumlu bir gözle bakanların sayısı bir hayli kabarık. Evrensel olmasa da yerleşik sayılabilecek bir rejimin gücü bu... Bu olgular erkeklerin, kadınlar üzerindeki iktidarlarından ne kadar farklı? Şimdilik bunun haklılığını hiç tartışmıyorum. Sadece, hiç haklı olmasa da bu iktidarın, günümüze değin gelmiş bulunan öteki hakimiyetlerin yanında nasıl çok daha uzun ömürlü olabileceğini göstermeye çalışıyorum. İktidarı elinde tutmaktan duyulan gurur ve iktidarı kullanmaktan sağlanan kişisel çıkar ne olursa olsun, burada iktidarı elinde tutma bir sınıfla sınırlı olmayıp erkek cinsinin tümünü ilgilendirmektedir. Bu, bu iktidardan yana olanlar açısından ne soyut olarak istenen ne hiziplere sağlayacağı siyasi yarar açısından elde edilmesine çalışılan, ne de önderler dışındakileri şahsen ilgilendiren bir şeydir. Aksine, bu iktidarın özlemi her eve sızmıştır, her aile babasının ya da aile babası olmak isteyen her erkeğin gönlünde yatar. Bu öyle bir iktidardır ki, köylü de bu iktidardan, en üst mertebedeki soylu kadar eşit bir pay alır. Ayrıca bu durumda iktidar hırsı en üst düzeyine varmıştır; çünkü bu iktidarı isteyen herkes onu, kendisine en yakın olan, hayatını birlikte geçirdiği, onunla en fazla ortak şeyi paylaşan, yani otoritesinden bağımsızlaşacak olsa kişisel tercihlerini en çok etkileyecek olanlar üzerinde kullanmak ister. Değindiğimiz öteki durumlarda salt kaba kuvvete dayanan ve dayanacak başka bir şeyi olmayan iktidarlara devirmenin ne kadar güç olduğu düşünülürse, buna göre daha sağlam bir temele dayanan bu iktidarı altetmenin ne

denli güç olduğunu anlamak kolaylaşır. Ayrıca bu durumda, iktidar sahiplerinin kendilerine karşı yapılan bu başkaldırıyı zorlaştıracak başka bazı kolaylıkların bulunduğunu gözönüne almak gerekir. Çünkü sözkonusu durumda iktidar sahibine tabi olanların her biri onunla, hemcinsleriyle olduğundan çok daha yakın ilişkiler içinde yaşamakta, onun gözetimi hatta denetimi altında bulunmaktadır. Ona karşı başkalarıyla bir birlik oluşturma olanğından tümüyle yoksun olduğu gibi, onu yerel olarak denetleme gücü de yoktur. Ayrıca, ona yaranmak, hiç değilse onu tedirgin etmekten kaçınmak yönünde yoğun bir baskı da hissedecektir. Siyasal kurtuluş mücadelesinde önderlerin rüşvetle satın alınması ya da terörle korkutulması durumlarıyla ne kadar sık karşılaşıldığı herkesce bilinir. Kadınların durumunda ise, boyun eğen sınıfın üyesi olan her kişi sürekli olarak hem rüşvetle elde edilme hem de korkutulma tehlikesiyle karşı karşıya yaşar. Buna direnmek sözkonusu olduğunda, önderlerin bir bölümünün, kitlelerinse daha büyük bölümünün, kendi paylarına düşen hazzardan ya da kolaylıklardan hemen tümüyle fedakarlık etmeleri gerekecektir. Çünkü burada, ayrıcalık ya da zorunlu boyun eğme sisteminin doğrudan o sisteme boyun eğenlerin boyunlarında taşınarak ayakta kalabildiği bir sistem sözkonusudur. Henüz bu sistemin yanlış olduğunu görmedim. Yine de bu konu üzerinde biraz kafa yoran herkes, böyle bir sistemin, ne denli yanlış olursa olsun, başka adil olmayan otorite biçimlerinin hepsinden daha uzun ömürlü olabileceğini hemen görecektir. Bu yüzdendir ki, daha ağır bazı kölelik biçimlerinin kimi uygar ülkelerde hala yaşamakta olduğu, başka ülkelerdeyse ancak çok yakın dönemlerde ortadan kaldırıldığı düşünülürse, bu biçimin, hemen hiçbir ülkede kaldırılmamış ve günümüzde bile sarsılmayacak denli sağlam olmasında pek de şaşılacak bir yan yoktur. Asıl şaşılacak şey belki de, günümüzde buna karşı yükselen protesto seslerinin bunca yaygın ve etkileyici olmasıdır...

Kimileri. buna karşı, erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğinin, tüm önceki egemenlik biçimlerinden, güce dayalı bir egemenlik olmamakla ayrıldığını, kadınların bu egemenliği gönüllü olarak kabullendiklerini yani bu durumdan şikayetçi olmadıklarını söyleyeceklerdir. Ama bu doğru değildir. Herşeyden önce, çok sayıda kadın bu durumu kabul etmemektedir. Duygularını yazı yazarak iletmek olanağını bulan kadınlar ortaya çıktığından beri (ki bu toplumun onlara kullanma iznini verdiği tek iletişim biçimidir) giderek artan sayıda kadın, içinde yaşadıkları toplumsal koşullara karşı olduklarını dile getirdi. Yakın bir dönemde de, binlercesi, kamuoyunun çok iyi tanıdığı bazı kadınların önderliğinde, Parlamento seçimlerine kabul edilmeleri isteğiyle Parlamento'ya başvurdu. Aynı şekilde, erkeklerle aynı dallarda, onlar kadar iyi eğitim görme talebi giderek yoğun bir destek görüyor ve bu talebin başarıya ulaşması pek yüksek bir olasılık gibi görünüyor. Bugüne değin, onlara kapalı olan mesleklere ve işkollarına alınma talepleri ise, her geçen gün aciliyet kazanıyor. Her ne kadar bu ülkede, Birleşik Devletler'de olduğu gibi, belirli aralıklarla düzenlenen toplantılar ve Kadın Hakları etrafında eyleme girişen örgütlü bir grup yoksa da, daha sınırlı bir hedef olan siyasi hakları elde etmek için ortaya çıkan ve kadınların yönettiği, çok sayıda kadını seferber edebilen bir dernek var. Kadınların çok az toplu bir biçimde, içinde yaşadıkları kısıtlılık durumuna karşı çıktıkları ülkeler, bizim ülkemiz ve Amerika ile sınırlı değildir. Şimdilerde, benzer girişimler, Fransa, İtalya, İsviçre ve Rusya'da da görülüyor. Aynı özelemleri, daha sessizce de olsa, kimbilir daha kaç kadının beslediğini bilmeye ise olanak yok. Onlara, bunların cinslerine özgü niteliklere uymadığı düşüncesi öğretildiği için kendilerini baskı altında tutmasalar, pek çoğunun itiraz edebileceği o kadar çok konu var ki...

Doğal pek çok etmen biraraya gelerek, kadınların erkeklerin iktidarına topluca başkaldırmalarını olanaksız kılıyor. Bugüne değin kadınlar tüm öteki tabi sınıflardan

farklı bir konumda yer almışlardır: Efendileri kadınlardan yalnızca hizmet değil, onun ötesinde bir şey beklemektedir. Erkekler kadınların yalnızca onlara boyun eğmelerini değil, onların duygularını da istiyorlar. En kaba olanları bir yana bırakılırsa, tüm erkekler, onlara en yakın olan kadınlardan, zorla köle olmalarını değil, gönüllü olarak köle olmalarını; yalnızca bir köle değil, bir cariyeye olmalarını beklemektedir. Bu yüzden de onların gözünü bağlamak, akıllarını köleleştirmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Öteki kölelerin itaatini sağlamak için, efendiler korkuya yaslanırlar: Kendilerinden ya da dinden korkulması olabilir bunun dayanağı. Oysa kadınların efendileri, onlardan basit bir boyun eğmenin ötesinde bir şey bekledikleri için, eğitimin tüm olanaklarını kendi amaçları doğrultusunda seferber etmişlerdir. Tüm kadınlar en erken yaştan itibaren, olmak istedikleri ideal karakter, erkeklerinkinin tam zıddıymış gibi bir inançla yetiştirilirler; onlar için ideal, iradeye, kendi kendini yönetme gücüne sahip olmak değil, boyun eğmek ve başkalarının denetimine girmektir. Tüm ahlaki değerler onlara, kendileri için değil, başkaları için yaşamaları gerektiğini söyler; var olan tüm duygusallık biçimleri, bunun doğaları gereği olduğunu hatırlatır onlara; kendilerini ortaya koymaktan tümüyle vazgeçmeleri, sevgileri dışında hiçbir şeye kendilerini adamamaları gerektiğini vurgular. Sevgilerinden kastedilense, onlara izin verilen sevgilerdir. Yani ilişkide oldukları erkeklere ve bir erkekle aralarında kopartılması olanaksız bağlar kuran çocuklara karşı beslenen sevgilerdir bunlar. İki şeyi birarada gözönünde bulundurursak: İlkın, karşı cinslerin birbirine olan doğal çekimini, ikinci olarak kadının sahip olduğu her ayrıcalık ya da zevkin, kocasının ona bir armağanı ya da tümüyle erkeğin iradesinin ürünü olduğunu ve nihayet, insan çabasının hedefi olan saygınlık ile tüm öteki toplumsal hırsları kadının ancak kocası aracılığıyla tatmin edebileceği gerçeğini hatırd tutarsak, bir kadın için gerek eğitimin gerek karakter oluşumunun nihai amacını, erkeklere cazip görünmekten başka herhangi bir şeyin

oluşturması ancak bir mucize olurdu. Ve erkekler kadınların düşüncesi üzerinde böylesi bir egemenlik kurduktan sonra, bir de kendilerini, kadınları denetimleri altında tutma içgüdüsünün yarattığı bencillığe kaptırarak, onları, sanki bir cinsel çekiciliğin zorunlu bir parçasıymış gibi, bireysel iradelerinden vazgeçmeye, teslimiyetçiliğe ve zaafa sürüklemekteler. Eğer, öteki konularda da insanların beyni bunca yıkanmış olsa ve benzer yollara başvurulmuş olsaydı, insanlığın herhangi bir boyunduruğu kırması mümkün olabilir miydi? Eğer her genç plebin amacı patrisyenin ya da her genç serfinki bir senyörün gözüne girmek olsaydı; o zaman en hırslı ve en yetenekliler en fazla elde edilmesi istenen ödülleri elde etmek ve bu ödülleri elde ettiklerinde de o ödülü veren kişi dışında her şeyle ilişkilerini keserek yalnızca onun aşıladığı isteklerle ve duygularla yetinmek isteyecekler miydi? O zaman serflerle senyörlerin ve pleblerle patrisyenlerin arasındaki ayrılıkların, kadınlarla erkekler arasındaki ayrılık gibi bugüne kadar süregelmesi gerekmez miydi? Ve böyle bir durumda, şurada ya da burada karşımıza çıkan tek tük bir kaç düşünürün dışında herkes, bu ayrılığın, insan doğasının değiştirilmesi olanaksız temel bölünmelerinden biri olduğunu düşünmeyecek miydi?..

Günümüzde, gelişmiş ülkelerde kadınların kısıtlılığı, biri hariç yasaların ve kurumların insanları doğuştan sahip oldukları nitelikler nedeniyle tüm yaşamları boyunca bazı şeylerden yoksun kalmaya mahkum ettiği tek durum. Öteki istisna da krallık. Gerçekten de krallar, doğuştan kral olur ve tahttaki aileye mensup olmayan biri tahta çıkamaz; aynı aileden olsa bile hiç kimse, tahta çıkma sırası dışında oraya yükselmez. Bunun dışındaki bütün görevler ve toplumsal ayrıcalıklar, erkek cinsinin tümüne açıktır. Gerçi bunlardan bir bölümünü elde etmek için servet sahibi olmak gerekir; ama serveti de bugün, artık, kökeni ne denli mütevazı olursa olsun, her isteyen kişi elde edebilmektedir. Kuşkusuz, ender olarak bir fırsat yakalanmadıkça çoğunluğun bu hedefe erişmesinin önünde

aşılmaz engeller vardır. Ama, hiç bir erkeğin önüne ne ya-
sa ne de kamuoyu yargısı doğal engellere eklenen başka
yapay engeller çıkarır; hiç bir erkek yasal bir kısıtlamayla
karşılaşmaz... Bu nedenle, kadınların salt kadın doğduk-
ları için mahkum oldukları kısıtlılık halleri, modern yasa-
larda, örneğine az rastlanan kendine özgü bir durumdur.
Başka hiç bir durumda, üst düzeydeki toplumsal görevle-
rin, bu özel durumda insanlığın yarısını oluşturan kişile-
re salt doğuştaki talihsizlikleri nedeniyle, tüm yaşam bo-
yu ve geri alınamayacak bir biçimde kapalı olması söz ko-
nusu değildir...

Oysa iki cinsin doğalarında, günümüzdeki işlevlerine
ve konumlarına ayak uydurmalarını zorunlu kılan ve bu-
nun onlara uygun olduğunu söylemeye olanak veren hiç-
bir şey yoktur. Salt sağduyuya ve insan aklının işleyiş ya-
salarına dayanarak, iki cinsin ilişkileri yalnızca bugün de
varolan biçimiyle görülebildiği sürece, kimsenin cinslerin
doğasının ne olduğunu bildiğini ya da bilebileceğini san-
mıyorum. Eğer yalnız erkeklerden ya da yalnız kadınlardan
oluşan yahut da iki cinsli ama kadınların erkeklerin
denetiminde olmadığı bir toplum varolmuş olsaydı, her bi-
rinin doğasında bulunan ayrı zihinsel ve ahlaki özellikleri
bilmek mümkün olabilirdi. Bugün kadın doğası dediğimiz
şeyse, tümüyle yapay bir şey, bazı yönleriyle zorla uygula-
nan baskının, bazı yönleriyle de hiç de doğal olmayan
özendirmelerin bir sonucudur. Herhangi bir başka bağım-
lılar sınıfında insanların karakterlerinin efendileriyle olan
ilişkileri nedeniyle doğal ölçülerinin bu kadar dışına çık-
madığı kesin olarak söylenebilir. Çünkü, fethedilen ve kö-
leleştirilen ırklar üzerinde daha koyu bir baskının uygu-
landığı durumlarda bile, demir ökçelerin ezmediği vasıflar
kendi haline bırakılır ve belli bir gelişme özgürlüğüne ka-
vuşurlarsa kendi kurallarına uygun biçimde gelişebildik-
leri görülmektedir. Kadınların ise, doğadan getirilen kimi
yetenekleri, içinde yaşatıldıkları seranın sıcak atmosferin-
de yoğun bakım ve sulama sonucu efendilerinin çıkarlarına
ve keyfine uygun olarak fevkalade bir gelişim gösterir,

gelişir, olgunluğa erişirken, aynı kökten gelen başka dallar, soğuk kış havasında dışarıda bırakıldıkları hatta özel olarak buza sarıldıkları için gelişmelerini sürdüremez; bazıları da ateşte yanıp kül olur. Kendi eserlerini tanıyamayan erkekler de -ki bu onların analitik bir kafa yapısına sahip olmadıklarını gösterir- ağacın kendiliğinden, doğası gereği böyle büyüdüğünü sanmakta ve tembelce yarısı buhar banyosunda yarısı karda bırakılmaz ise öleceğine inanmaktadırlar...

Demek ki, iki cins arasındaki farkların neler olduğu gibi cevaplanması çok zor bir konu da -toplumun bugünkü halinde bu konuda tam ve doğru bilgi elde etmek mümkün değildir- hemen herkes dogmatik bir yargıya varmakta ve tarafsız bir görüş sahibi olabilmenin tek yolunu ihmal etmektedir. Bu yol ise, psikolojinin en önemli dalı olan, koşulların karakter üzerindeki etkisiyle ilgili yasaları ele alan, analitik inceleme dalına kulak vermektir. Karakter oluşumunun akılcı yasaları derinliğine bilinmeden, kişinin ahlaki ve akılcı varlıklar olan kadın ve erkek cinsleri arasında bir fark bulunduğunu ve o farkın ne olduğunu söylemesi olanaksızdır. Kimse de bugüne değin bu bilgiye ulaşamadığına göre (önemiyle kıyaslandığında bunun en az incelenen konulardan birisi olduğu açıktır) kimsenin bu konuda belirli bir kanaat ileri sürmesi de mümkün değildir. Bugün için tek yapılabilecek şey, akıl yürütmedir, sekülasyonudur... Ve bu konuyu gerçekten bilebilecek durumda olanlar, yani kadınların kendileri, çok az görüş belirttikleri, ayrıca o görüşler de genellikle bağımlı olduğu sürece, kesin hiçbir şey söylenemeyecektir... Bir erkeğin kadın karakterini incelerken genellikle yararlanabildiği en uygun örnek kendi karısıdır; onu tanıma olanakları daha geniş olacağı gibi karı koca arasında tam bir anlaşmanın bulunduğu durumlar da söylendiği kadar ender değildir. Zaten öyle sanıyorum ki bu konuda sözü edilmeye değer bilgilerin hemen hepsi de bu yoldan elde edilmiştir. Ancak, çoğu erkek bu yoldan tek bir kadını incelemekle yetinme durumundadır. Öyle olunca da -gülünecek

şey ama- bir erkeğin, genel olarak kadınlar hakkındaki düşüncelerinden. olsa olsa kendi karısının nasıl bir kadın olduğu çıkarması yapılabilir. Ayrıca, tek bir örnekten de olsa, anlamlı bir sonuç çıkarabilmek için, kadının bilinmeye değer biri, erkeğinse yalnız iyi bir karakter tahlilcisi değil, dahası, kadının karakterine uyum gösterebilen sevecen biri olması gerekir; kadın ruhuna duyarlı bir sezgisi olmalı ya da hiç değilse kadını kendisine açılmaktan caydıracak bir yanı bulunmamalıdır. bunun ise ancak çok ender rastlanabilen bir durum olduğuna inanıyorum. Çoğu zaman eşler arasında, dışsal şeylere karşı tam bir duygu birliği ve çıkar ortaklığı vardır ama, taraflar, birbirlerinin iç yaşamlarına sanki aralarında alelade bir tanışıklık ilişkisinden başka bir şey yokmuş gibi, nüfuz edemezler pek. Gerçek sevginin bulunduğu yerde bile, bir yanda otorite, öbür yanda da boyun eğmenin sözkonusu olması, kadınla erkek arasında tam bir güven ortamının doğmasını engeller. Ana baba ve çocuklar arasındaki benzer ilişkide de durumun aynı olduğunu pek çok kişi gözlemlemiştir. Baba-oğul ilişkisinde, pek çok durumda babalar, iki taraf arasındaki gerçek sevgiye karşın, oğullarının karakterinin, yaşıtları ve arkadaşlarınınca pek iyi bilinen bazı yönlerini bilmez, bundan kuşkulanmazlar bile. İşin gerçeği, birisini yakından gözlemlemek, arada içtenlik ve açıklık olmadığı sürece son derece yanıltıcı da olabilir. Sevilen kişinin gözünden düşmek ya da sevgisini yitirmek korkusu o kadar derindir ki, sağlam karakterli bir kişide bile, bilinç altında ona yalnız iyi olan yanını ya da en iyi olmasa da, onun en fazla görmek isteyeceği yanını gösterme eğilimi vardır. Dolayısıyla, iki insanın birbirlerini derinliğine tanınması için yalnız samimi olmalarının yetmeyeceğini, aynı zamanda eşit olmalarının da gerektiğini güvenle söyleyebiliriz. Baba-oğul arasında geçerli olan bu saptamanın, taraflardan birinin, diğerinin otoritesi altında kalmayıp aynı zamanda, kadın için olduğu gibi, erkeğin rahatı ve zevkini sağlayan şeyler dışında herşeyi yoketmekle yükümlü olduğu ve bu durumu içselleştirdiği za-

man, daha da geçerli olduğu ve kadının erkeğe yalnızca, onun hoşuna giden şeyleri görme hissetme fırsatını tanıyacağı çok açıktır. Bu zorluklarsa, bir erkeğin inceleme fırsatını bulabileceği tek kadını da doğru dürüst tanımasını engeller. Buna bir kadını tanımanın, başka kadınları tanımaya yetmeyeceği, bir tabakanın ya da bir memleketin kadınlarından birçoğunu tanımanın, başka tabakalardaki, başka ülkelerden kadınları tanımak anlamına gelmeyeceği, bunu yapabilse bile tanıdđı kadınların ancak, belirli bir tarihi dönemin kadınları olacağı gerçeklerini de eklediğimiz zaman, erkeklerin kadınlar hakkında -gelecekte ne olacaklarını bir yana bırakalım- onların geçmişte ve günümüzde ne oldukları konusunda elde edebilecekleri bilgilerin son derece yetersiz ve yüzeysel olacağı ve kadınlar, söyleyecekleri herşeyi söyleyene dek de öyle kalacağı kesindir.

Oysa kadınların kendilerini anlatacakları dönem henüz gelmemiştir ve ancak yavaş yavaş gelecektir. Kadınların edebi eser verebileceklerini kanıtlamaları olsun, genel kamuoyuna herhangi bir şey söylemelerine toplumca izin verilmesi olsun, dün denebilecek kadar yakın geçmişin ürünüdür. Bugüne değin pekazı herhangi bir şey söylemeye cüret edebildi; çünkü, edebi başarılarının kaderini tayin etme durumunda olan erkekler onları dinlemek istemiyorlar...

Erkeklerin, kadınların gerçek doğası hakkında doğru bilgi edinmelerinin ne denli zor olduğu üzerinde çok durdum... Çünkü, erkeklerin, hakkında hemen hiçbir şey bilmedikleri ve bugün için ne tek ne de topluca bilmelerine olanak bulunan bir konuda, kadınların ne olup ne olamayacaklarını belirleyen yasaları koyma konusundaki bilgisizliklerine karşın, insanları ne kadar iyi anladıklarını ileri sürmeye devam ettikleri sürece bu konuyu ciddi olarak düşünmek bile mümkün değildir. Allahtan ki, kadınların toplum ve hayat karşısındaki konumlarıyla ilgili pratik konularda böyle bir bilgi gerekli değil. Çünkü, modern toplumda geçerli olan ilkelere göre, bu sorunun cevabı doğru-

dan kadınlara bağılıdır; onların kendi deneyimlerini ve kendi yeteneklerini kullanmalarıyla kararlaştırılacaktır. Ne tek bir kişinin ne de birçok kişinin ne yapabileceğini önceden saptamak olanaklıdır; tek çıkar yol denemektir. Kadınların mutluluğu için yapılması ya da olduğu gibi bırakılması gereken şeylerin ne olduğunu ise kadınlardan başka kimse bilemez...

Eğer erkekler, evlilik yasasının bir despotluk yasası olmasında kararlıysalar, o zaman, kadınlara, salt siyasa düzeyinde, Hobson'un ya bu ya da hiçbir şey seçeneğini bırakmakta haklıdırlar. Ama bu durumda modern dünyada kadınların aklına vurulan zincirleri gevşetme konusunda yapılan her şey yanlış olacaktır. Çünkü, o zaman, onlara edebi bir eğitim verilmemiş olması gerekirdi. Varolan durumda, okuyan ve giderek sayıları artan yazar kadınların bir çelişki ve bu şemaya uymayan bozucu bir öge oluşturmaları kaçınılmazdır. O yasalar çerçevesinde kadınları ancak bir odalık ya da evcil köle olmaları için gerekenden fazla bilgiyle donatarak yetiştirmek yanlıştır...

Savunulan kurum, kölelik, siyasal mutlakçılık ya da aile reisinin mutlak üstünlüğü de olsa, onu hep en iyi yönüyle yargılama eğilimi taşırız; bize bir yanda otoriteyi 'iyi kullananların', öte yanda da ona isteyerek boyun eğenlerin görüntüleri sunulur -yani, otorite, tabi olanların iyiliği için uygulanan üstün bir bilgelik gibi gösterilir; çevresini de şükran ve sevgi hisleri sarmıştır. Aslında böyle bir tablo dünyada hiç bir insan diye bir şeyin olmadığı durumda anlam taşıyabilirdi. Gerçekten de iyi bir insanın mutlak yönetiminin, büyük iyilik, mutluluk ve sevgi kaynağı olduğundan kim kuşku duyabilir ki? Ancak yasalarla kurumlarını iyi insanlara göre değil, kötülere göre düzenlenmesi gerekir. Evlilik bir avuç seçkin kişi için öngörülen bir kurum değil. Erkeklerden evlilik töreni öncesinde tanıklarla, mutlak iktidarın kendilerine verilmesi halinde bunu iyi kullanacaklarını kanıtlamaları beklenmiyor... Oysa her ülkenin alt tabakaları arasında, başka hiç bir açıdan yasaları çiğneyen kişiler oldukları söylenemeyecek ve başka

konularda saldırganlıkları direnmeyle karşılaştığı için bedenlerinde biriken normal şiddeti zavallı karılarına yönelten binlerce erkek var. Bu zavallı kadınlar, hiç değilse yetişkinler arasında, erkeklerin gaddarlığından kaçma olanağını bulamayan tek zümredir. Kadınların tüm yaşam beklentilerinin erkeklerin eline teslim edilmiş olması, onların yüreklerini yumuşatacağına, alçak ve vahşi doğalarını büsbütün ortaya çıkarmaktadır. Erkekler, yasanın kadınları kendilerine bir nesne gibi verdiğini düşünmekte ve o nesneyi keyiflerince kullanabilecekleri inancıyla davranmaktalar ve onlardan başka herkese göstermek zorunda oldukları saygıyı karılarından esirgemekteler...

İnsanların genellikle, iktidarı kullanmaya yatkın olmayan bir yapıda oldukları çok söylenmiş olduğu için, bunları burada yinelemek gerekli olmayabilirdi. Ne de olsa yüzyıllardır yapılmış olan siyasi tartışmalardan sonra bugün herkes bunları ezbere biliyor. Ama hiç kimse bu ilkeleri başka iktidar durumlarının hepsinden daha fazla geçerli oldukları duruma uyarlamaya, yani şu ya da bu erkeğe değil, en aşağılık ve en canavarına varıncaya dek her erkeğe verildiği durumda ne gibi sonuçlar doğurduğunu anlamaya hazır değil... Eğer, aile, en iyi biçimde, çoğu zaman söylendiği gibi bir sevgi, şefkat ve kendini sevgiyle feda edebilme okuluysa, daha da sık olarak hiç değilse aile reisi ile ilgili durumlarda, bir hırs. başkalarına yüklenme, kendine herşeyi sınırsız biçimde hak görme okulu ve gözboyayıcı, idealize edilmiş bir bencilliktir. O kadar ki, fedakarlık bile orada çok özel bir biçim alır: karısının ve çocuklarının sorumluluğunu yüklenmek, erkek için, salt kendi çıkarlarını ve ona ait olan şeyleri korumak anlamını taşır, onların bireysel mutlulukları erkeğin en ufak karpisine kurban edilir. Varolan biçimiyle aile kurumu daha başka ne gibi özellikler sunmakta bize?... Toplumsal kurumların erkeğe, hiç değilse bir insan üzerinde -o erkekle günbegün birlikte yaşayan ve her an onun yanında olan karısı üzerinde- kullanma yetkisini verdiği sınırsız iktidar. ona aynı zamanda, doğasının en ücra köşelerinde gizlen-

miş bencillik tohumlarını bulup çıkarma ve kişiliğinin başka insan ilişkilerinde bastırmak, gizlemek zorunluluğunu duyacağı yönlerini alabildiğine geliştirme yetkisini vermektedir...

Aile bir despotizm okuludur; o okulda despotizmin yalnız erdemleri değil, kötülükleri de beslenir.

Evlilik içinde kadını köle yapan yasa, modern dünyanın ilkelerine ve o ilkelerin yavaş yavaş, binbir güçlülük oluşturulması deneyimine göre, akıl almaz bir çelişkidir. Zencilerin köleliğinin kaldırılmasından sonra, tüm yetenekleri gelişmiş bir insanın, bir başkasının iyi niyetine terk edildiği o insanın iktidarını salt kendine teslim edilen kişinin yararına kullanılacağına inanıldığı tek durum evliliğidir. Evlilik, yasalarımızın tanıdığı tek tabiyet ilişkisidir. Çünkü artık, her evdeki evli kadının dışında, İngiltere'de yasal köle kalmamıştır...

İnsanlarda varolan, kendine hayranlık, haksız yere hep kendini kayırma ve benzeri bencilliklerin kaynağını ve temelini kadınlarla erkekler arasındaki ilişkiler oluşturduğu gibi, bu eğilimleri besleyen de esas olarak kadın-erkek ilişkileridir. Bir oğlan çocuk olmanın ve erkek olarak büyümenin ne demek olduğunu düşünün bir! Hiç bir özel yeteneği, erdemi olmasa ve olabildiğince boş, cahil, geri kafalı olsa da, salt dünyaya erkek olarak gelmiş olmak, ona insanlığın öbür yarısından, o yarıya giren herkesten, tek tek ve topluca daha üstün olma hakkını bağışlamaktadır. Oysa, erkek kendinden aşağı gördüklerinden bazılarının, günlük yaşamda kendinden ne denli üstün olduğunu görmektedir... Bu ders onun karakterini nasıl etkileyecektir? Kültürlü sınıfların erkekleri, genellikle, bunun erkek çoğunluğunun ne kadar içine işlediğinin farkına varmazlar. Çünkü iyi yetiştirilen, doğru düzgün insanlar arasında eşitsizlik, elden geldiğince ve özellikle çocuklarını gözlerinin önünde den geçirilir. Oğlanların, babaları kadar, annelerine de itaat etmeleri istenir; kız kardeşlerine kahakküm etmelerine izin verilmez; onların da kendilerini daha arka plan-

da kalmış hissetmeleri beklenmez; tersine, şövalyece duygular özendirilir ve tabii, bunun getirdiği bağımlılık ilişkisi de gözardı edilir. Yukarı tabakaların iyi yetiştirilmiş gençleri, çocukluklarında kötü etkilerden korunurken, bunları ancak erkek olduklarında, varolan koşullarla yüz yüze geldiklerinde yaşamaya başlarlar. Bu erkekler, farklı şekilde yetiştirilen oğlan çocuklarında, doğal olarak kızlardan üstün oldukları inancının ne kadar erken bir tarihte uyandığını ve çocuğun büyümesine koşut olarak geliştiğini, güçlendiğini, okul yaşında bir çocuktan diğerine nasıl aktarıldığını, gençlerin ne kadar erken bir yaştan itibaren, kendilerini annelerinden üstün görmeye başladıklarını; onlara itaat etseler de gerçek bir saygı duymadıklarını ve en çok da, hayatlarını paylaşma onurunu bahsettikleri kadınlara göre kendilerini, nasıl sultanlara özgü bir üstünlük konumunda hissettiklerini bilemezler. Bütün bunların, erkeklerin gerek birey gerekse toplumsal bir yaratık olarak, yaşam tarzlarını belirlemediği düşünülebilir mi? Kral ailesinden geldiği için başkalarını yönetmesinin çok olağan bir şey olduğuna ya da soylu olduğu için başkalarından üstün olduğuna inanan krallarla soylulardan hiçbir farkı yoktur bu erkeklerin. Karı-koca arasındaki ilişki, lordlarla vasallar arasındaki ilişkiye çok benzer. Aradaki tek fark, karının kocasına, vasalın senyörüne olandan çok daha sınırsız bir saygı borcuyla yükümlü olmasıdır...

Örneklerin ve duyguları besleyen eğitimin, sosyal adaletin temel ilkeleriyle çelişen eviçi ilişkilerinin kurulmasındaki rolü o kadar derindir ki, insan doğası gereği, bugün artık, çağdaş deneyimlerimiz çerçevesinde bunun değiştirilmesinin ne kadar olumlu sonuçlar doğuracağını hayal etme gücümüzü bile yitirmişiz. Oysa karakter üzerinde kaba kuvvet yasasının izlerini silmek ve yerine adaletin yasalarını egemen kılmak için eğitim ve uygarlığın tüm çabaları, düşmanın kalesine saldırmadıkça, yüzeyde kalacaktır. Modern ahlakta ve politikadaki yeni gelişmelerde ilke, davranışın ve yalnızca davranışın saygıya değer olduğudur: İnsanlar ne olduklarına göre değil, nasıl dav-

randıklarına, ne yaptıklarına bakılarak saygıya değer bulunacaklardır; iktidar ve otoriteye hak kazanmanın tek yolu, doğuş değil. haketmedir. Eğer, kişiye, ne kadar geçici olursa olsun, başka birisi üzerinde otorite kullanma hakkı verilmese, toplum, bir elden verdiğini, öbür elden geri almak zorunda kalmazdı... Ama, güçlüye güçsüzü yönetme hakkını tanıma eğilimi toplumun temelinde yattığı sürece, güçsüzlere eşit hak tanıma ilkesi için boşuna çaba harcanacaktır. Çünkü, Hristiyanlığın da temelinde yatan adalet yasası, insanın en derin duygularına egemen olmayacak, buna yöneldiği zaman bile aslında ona karşı çıkacaktır...

İnsanlığın yarısının aşağı görülmesiyle ortaya çıkan kötülüğün boyutlarının önce, bireysel yaşamda insanı ileri götüren, yücelten mutluluğun yitirilişi, sonra da onun yerini alan, hayat karşısındaki tatminsizlik, hayal kırıklığı, endişe olduğu düşünülürse, yeryüzündeki yaşamın kaçınılmaz aksaklıklarına karşı mücadele ederken, doğanın yarattığı kötülöklere başkalarını eklememek gerektiğini, yani insanların birbirlerine kıskançlık ve önyargı sonucu haksızlık yapma hatasına düşmekten kaçınmaları gerektiği dersini unutmamak gerekir. İnsanlar, boş korkuların başkalarının yerini almasına, şikayet ettikleri kötölüklerin yerine daha büyük kötölüklerin geçmesine izin vermeme- li; insanların hareket özgürlüğüne getirilen her kısıtlama- nın (ki bunun tek kabul edilebilir biçimi, onları, yaptıkları kötölüklerden sorumlu tutmaktır) insan mutluluğunu kurutacağını ve insan soyunu yoksullaştıracakını hatırdı tutmalı... Çünkü insan yaşamını değerli kılan tek şey budur.

Türkçesi: Şirin Tekeli

John Stuart Mill, **The Subjection of Women**, 1869.

(**Feminizm**, Derleme, Afa Yayınları 1990).

TOCQUEVILLE ve DEMOKRASİ

Mill 1835'te, çığır açıcı önemini derhal kavradığı yapıtın yayınlanmasından hemen sonra **"Amerika'da Demokrasisi"**nin ilk cildini okumaya başladı. Birkaç ay sonra, Ekim 1835'te **"London Riview"**'de yayınlanan uzun mülakatında Tocqueville'i "çağımızın Montesquieu"si olarak tanımlıyordu. Tocqueville, 3 Ekim 1835'te Mill'e, onun kendisini tamamen anlayan tek kişi olduğunu yazdı. Mill'in makalesinde başka şeylerin yanısıra şunlar söylenmekteydi:

"Amerika, Avrupa'nın bölündüğü iki büyük parti tarafından, eskiden beri, demokrasinin yanında ya da karşısında bir argüman olarak sunulmaktadır. Demokratlar, Amerika'yı ileri sürerek demokrat olmamız gerektiğini, aristokratlar ise aristokrasiyi korumamız ve demokratik düşünceye direnmemiz gerektiğini kanıtlamaya çalıştılar.

M. de Tocqueville, Avrupa dünyasına, Amerika araştırmasının sonuçlarını bu sorunun çözümlenmesine katkıda bulunmak için sunmadı. Tocqueville bu sorunu reddedilemez biçimde çözümlenmiş olarak değerlendirir.

Büyük Avrupa düşünce hareketleri bakımından gerçek bir münzevi bilgisizliği içinde yaşayan İngiliz politikacılar kitlesini, ister kamuda görevliler, ister yayıncılar olsun, aralarında pek azının en ileri düşüncelerinde nihayet varabildikleri sonucun, kara Avrupasının çoğu düşünürlerinin düşüncelerinin başladığı nokta olduğunu; ve aristokraziyle demokrasi arasında tarafsızlığı zamanında örneksiz olan bir filozofun, demokrasinin gelişiminin ne durdurulabileceği ne de durdurulması gerektiğinin, sınanması uzun süredir gereksiz kesin bir gerçek olarak değerlendirdiğini keşfetmiş olmak şaşırtacaktır."

Türkçesi: S. Natlı Kaya

John Stuart Mill, **Essays on Politics and Culture**, Edited by Gartrude Himmelfarb, New York 1963, s.174-175

ÇOĞUNLUK EGEMENLİĞİ ve MUHALEFET

Mill'in Ağustos 1838'de "*London and Westminster Review*"de yayınlanan Bentham üzerine uzun makalesi. iki yıl sonra Coleridge üzerine yayınlanan yazısıyla birlikte, yazarın gençliğinin doktriner Benthamcılığından kurtuluşunu belgeler. Bu politik bakımdan da geçerlidir. Bentham ve okulu, politik iktidarın, genelin çıkarı için etkin denetiminin tek garantisini çoğunluk egemenliğinde (temsili demokrasi biçiminde) görmüştü. Mill, aslında çoğunluk ilkesini değil fakat bunun tereddütsüzce mutlaklaştırılmasını tartışır:

"Fakat Bentham'ın politik felsefesinin temel doktrini istisnasız geçerli bir gerçek midir? İnsanlar için çoğunluğun mutlak otoritesine tabi olmak her zaman ve her yerde iyi midir? Otoriteye diyoruz; sadece politik otoriteye değil; çünkü insanların bedenleri üzerinde mutlak iktidara sahip olan birinin, insanların düşünceleri üzerinde de iktidar talep etmeyeceğini varsaymak olanaksızdır; kendi ölçüsünden sapan düşünce ve duyguları (belki yasal cezalar değil ama toplumsal baskı yardımıyla) kontrol altına almaya çalışmayacağını; gençliğin eğitimini kendi modeline göre biçimlendirmeye, kendisinininkiyle çelişki içinde olan bir düşünceyi canlı tutmayı hedefleyen bütün kitapları, bütün okulları, toplum üzerinde ortak bir etki sağlamayı amaçlayan bireylerin bütün birleşmelerini ortadan kaldırmaya çalışmayacağını varsaymak olanaksızdır. Her zaman, bütün ülkelerde, komuoyunun despotizmine tabi olmak, insanlara uygun bir durum mudur?...Toplumda en yüksek erkin olması gerektiğini biliyoruz. Ve bu erkin çoğunlukta olması gerektiği de kısaca doğrudur: ama adil olduğu için değil, sorunun diğer çözümlerinden daha az adaletsiz olduğu için. Ne var ki toplumsal kurumlar, şu ya da bu biçimde tek yanlı görüşlerin tashihi ve düşünce özgürlüğünün, karakterin bireyselliğinin korunması için çoğunluk iradesi karşısında sürekli ve kesintisiz bir muha-

leketin ayakta kalması amacıyla önlemler almak zorunda-
dır. Uzun bir zamandan bu yana ilerleme yolunda olan, ya
da her zaman büyük olmuş bütün ülkeler, bu ülkelerde
egemen iktidara karşı, iktidarın türü ne olursa olsun -pat-
risyenlere karşı plebler, krallara karşı kilise, kiliseye kar-
şı özgür düşünenler, baronlara karşı krallar, kral ve aris-
tokrasiye karşı halk- örgütlü bir muhalefet olduğu için
büyük olmuşlardır. Büyük adamların hemen hepsi böyle
bir muhalefetin parçasıydılar. Böyle bir çatışmanın yerini
yenisinin almadığı yerde toplum, ya Çin hareketsizliği
içinde donmuş, ya da çözülmüştür. Egemen iktidar tara-
fından kiskançlıkla değerlendirilen bütün ahlaki ve top-
lumsal unsurların etrafında toplanabileceği ve kalelerinin
arkasında iktidarın onu yoketme çabalarından korunabi-
leceği bir direnme merkezi, çoğunluğun düşüncesinin ege-
men olduğu yerlerde de, egemen iktidarın bir hiyerarşi ve
aristokrasi olduğu yerlerde de aynı şekilde gereklidir. Böy-
le bir **point d'appui**'nin olmadığı yerde insan türü kaçır-
ılmaz olarak dejenere olacaktır; ve örneğin ABD'nin, za-
manla, bir başka Çin (yine son derece ticari ve çalışkan bir
ulus!) olup olmayacağı sorununu bize göre böyle bir diren-
me merkezinin giderek oluşup oluşmayacağı sorunu çöz-
mektedir.)

Türkçesi: S. Nazlı Kaya

Dissertation and Discussions, Vol.I., s. 378-381.

GELECEĞİN TOPLUMSAL PROBLEMİ

1840 yılından sonrasını konu alan otobiyografisinin VII. bölümünde Mill, Bentham okulunun toplumsal-politik doktrininden **Principles of Political Economy**'de, özellikle 2. baskıdan itibaren görülen "sosyalist düşünceler"e geçişini anlatır:

"O dönemde (doktriner Benthamizm döneminde. y.n.) toplumsal kurumların temelden ıslahı olanakları bakımından eski politik ekonomi okulunun ötesinde bir şey görmüyordum. Bugün anlaşıldığı gibi özel mülkiyet, ve miras bana, size olduğu gibi yasanın son sözü gibi grünüyordu: Bu kurumların yolaçtığı eşitsizliklerin büyük oğul önceliği ve devredilmeyen miras mülkünün kaldırılmasıyla hafifletilmesinin ötesinde birşey göremiyordum. Bazı insanların zenginliğin içine, büyük kitlenin ise sefaletin içine doğmuş olmasından ibaret olan adaletsizliğin -tam bir yardım sunulup sunulmaması bir adaletsizliktir- ortadan kaldırılmasında daha öteye gidilebileceği düşüncesi bana imkansız geliyordu ve ben sadece gönüllü bir nüfus azalmasına yolaçacak olan bir genel eğitimle yoksulların kaderinin dayanılabilir kılınabileceğini umuyordum. Kısaca demokrat-tım, ama kesinlikle sosyalist değildim.

Artık ikimiz (Mill ve karısı. y. n.) bir zamanlar olduğumdan daha az demokrattık, çünkü eğitimin bu kadar acınacak halde yetersiz olmaya devam etmesi durumunda, kitlenin bilgisizliğinden, özellikle de çıkarıcılığı ve zalimliğinden ürküyorduk. Ne var ki, bizim ilerleme ideali-miz demokrasinin çok ötesine geçmişti ve bizi genel sosya-list kavramı kapsamına alacaktı. Toplumun birey zerinde-ki sosyalist sistemlerin çoğunu da kapsadığı kabul edilen zorbalığını büyük bir enerjiyle reddederken, biz ileriye toplumun tembeller ve çalışanlar olarak ayrılmayacağı bir topluma gözümüzü dikmiştik; çünkü bu toplumda çalış

mayan yemesin kuralı sadece yoksullara değil, taraf tutmaksızın herkese uygulanacaktı; çünkü emek ürününün bölüşümü, şimdi olduğu gibi büyük ölçüde doğum rastlantısına bağlı olmayacak bir adalet sorunu olarak kavranacaktı; çünkü insanların sadece kendilerinin olmayacak, ait oldukları toplumla bölüşülecek kazançlar elde etmelerinin daha uzun süre imkansız olmayacak - ya da imkansız bulunmayacaktı. Geleceğin toplumsal problemini biz, en yüksek bireysel hareket özgürlüğünün, dünyadaki hammaddelerin ortak mülkiyeti ve birleşmiş emeğin bütün kazançlara ortaklığıyla nasıl bağdaştırılabileceğinde görüyoruz."

Türkçesi: S. Nazlı Kaya

Principles of Political Economy, 2. baskı, 1849

“ÇOĞUNLUĞUN ZORBALIĞI”

Ekim 1840'ta **“Edinburgh Review”**'de yayınlanan **“Amerika'da Demokrasi”**'nin II. bölümü üzerine uzun yazıda Mill, Tocqueville'in yapıtını “demokrasi üzerine, bizzat modern toplumda görüldüğü gibi yazılmış ilk felsefi kitap” ve “politikanın bilimsel araştırmasında yeni bir çağın başlangıcı” olarak tanımlamaktadır. Yapıtın “belki de en büyük eksiği”ni Tocqueville'in “çoğunluğun zorbalığı” dediği şeyi, neredeyse hiç örnek sunmadığı için fazla soyut anlatmasında görür. Daha sona Mill ABD'deki ilişkileri gözönüne alarak şöyle der:

“Azınlıklar için tehlike, çoğunluğun -gerçek ya da hayali- özel çıkarlarından değil, onların dinsel, siyasal ve ırkçı anti-partilerinden kaynaklanır; ve Amerikan deneyleri teoride muhtemel görünen şeyin, yani çoğunluk zorbalığının zorbaca yasalar biçimini değil bütün yasaları hiçe saymak biçimini alacağını doğrulamış görünüyor. Massachusetts halkı, romen-katolik okulları yasaklayan, ya da protestanları kundakçılık için öngörülen cezalardan muaf tutan yasalar çıkarmadı; sadece yapılan haksızlığı telafi edecek bir yargıcın bulunmayacağı bilinciyle Ursilin Manastırını yakıp kül etmekle yetindi. New York ve Filadelfiya halkı da aynı bilinç içinde Abolisyonistlerin evlerini yağmaladı ve siyah yurttaşların okul ve kiliselerini yıktı; bu arada bu şiddet eylemlerine katılmayan bir insan kalabalığı da seyrederek eğleniyordu. Maryland yasaları eskiden olduğu gibi şimde de cinayet ve hırsızlığı yasaklar, fakat 1812'de Baltimors'da bir insan kalabalığı, İngiltere'ye karşı savaş karşıtı yayın yapan bir gazetenin matbaasını yakıp yıktıktan sonra, hapishaneye zorla girmiş ve güvenlikleri nedeniyle buraya getirilmiş olan yazı kurulu üyelerinden birini öldürmüş, diğerlerini ise öldü sanarak bırakmışlardı; ve bu caniler mahkeme önüne çıkarıldılar ve serbest bırakıldılar. Aynı kentte 1835 yılında Maryland Bankasının hileli iflası nedeniyle dört gün süren kargaşalıklar oldu. Bu

örneklerde kötü olan bizzat aşırılıkların kendisi değildir pek; bu aşırılıklar bir başka ülkede de meydana gelebilirdi. Kötü olan halka tabi bir yürütmeden yardım almanın, ya da halkın içinden gelen juri üyelerinden adalet beklemenin imkansızlığı: kötü olan bu gibi şeyleri onaylamayan seyircilerin duygusuz-alçakca ikiyüzlülüğüdür; bu parayla tutulmuş bir avuç katil Eylül katliamını gerçekleştiren Paris halkının budalaca pasifliğiyle neredeyse koşuttur. Çünkü çoğunluğun tek iktidar vekaletini zorbalık biçiminde uygulayan bir iktidar olduğu yerlerde, öyle bir korku yaratılır ki, çoğu kez bu korkuyu en zorba hükümdar bile yaratamaz. Çoğunluğun sessiz sempatisi tek adam zorbalığının şahidinin idam sehпасına çıkmasına yardımcı olur belki; ne varki biz çoğunluk kurbanı birinin durumunu gözümüzün önüne getirmek istiyorsak, bir paralellik bulmak için, dinsel kovuşturmaların tarihine bir göz atmak zorundayız.

Bununla birlikte bu yasadız zorbalık bile yasalara dayanan bir zorbalık kadar büyük bir kötülük değildir, çünkü o kadar büyük bir kötülük değildir, çünkü o kadar sürekli değildir. Bir zorbalık yasadı sürekli; çünkü uyulduğu sürece varlığı, yasanın genel otoritesini zaafa uğratmaz. Ne var ki Amerika'da zorbalık seyrek olarak yasadı kullanacaktır, çünkü beyaz nüfus içinde sürekli zulmedilecek sınıf yoktur. Baskının kurbanları kendilerine yasalarla değil, sadece yasadız zorbalığın zaman zaman gündeme gelen hareketleriyle ulaşılan halkın hincının rastlantısal özneleridir, bunlar, eğer bir kez çoğalırlarsa, hoş görüldüklerinde, bu yasadız bir yaşamın onaylanması anlamına gelecektir. Birleşik Devletler'de zorbalık ruhu, zorbalığa karşı bir direnme ruhu uyandırmıştır bile: önce, istendiği ve beklendiği gibi, ahlaki bir direnmedir bu; başarısız kalırsa bunu fizik direniş izleyecektir. Tecrübe çoğunluğa, başka despot iktidarlar gibi, hem uygar bir toplumun, hem de barbarlığın, insanların malları ve canlarını keyfi biçimde alma özgürlüğünün yararlarına aynı zamanda sahip olamayacağını öğretecektir. İlk önce herkes tarafından

azınlıkların mücadele edecekleri anlaşılmalıdır -ve çoğunluklar onları tahrik etmekten kaçınacaklardır. Modern uygarlık koşulları altında sürekli bir tehlike oluşturan kötü iktidar, kötü yasalar ve kötü mahkemeler biçimine sahiptir; ya bir kralın ya da halktan birinin '*sic volo*' sayesinde egemenliği geçmişe aittir ve asyatik barbarlığın hudutları dışında artık varolamaz.

O nedenle, burjuva yaşamın sınırları içindeki çoğunluk despotizmi, gerçek bir kötülük olmasına rağmen, bize korkunç görünmez. Bizim korktuğumuz M. de Tocqueville'in de özellikle korktuğu zorbalık başka türdendir -beden üzerinde zorbalık değil, ruh üzerindeki zorbalıktır.

M. de Tocqueville'in şikayeti, diğer Amerika yolcuları gibi, hiç bir ülkede daha az düşünce bağımsızlığının olmasıdır. Din alanında, bereket versin ki sömürgelere yerleşenler arasında egemen olan anlayış çeşitliliği gerçekten, hıristiyanlığın sınırına kadar ulaşmış yasal ve fiili bir hoşgörüyü yol açtı. Eğer bir çoğunluk dini olmuş olsaydı durum herhalde çok farklı olurdu. Başka herhangi bir konuda, diye teyid ediliyor, eğer çoğunluğun düşüncesi belliyse, neredeyse hiç kimse başka bir düşüncede olduğunu açık ifade etmeyi göze alamayacaktır. Genel kabul gören bir düşünceyi kuşkuyla karşılama cüretini gösterecek birinin maruz kalacağı nahoş durumun biçim ve boyutuyla ilgili ifadeler belirgin değil. Ne var ki hiç kimsenin buna cüret edemeyeceği eğer kamuoyu bir sorunu halledilmiş olarak değerlendiriyorsa tartışmanın sürdürülmeyeceği ve sadece kamuoyuna karşı saygısızlık ve onun için mahzurlu olan bir şeyi söylemeye kimsenin cesaret edemeyeceği değil (ki Avrupa'da herkes buna cesaret edebilir), bilgeliği ve erdeminin sürekli en kölece dalkavukluk ve şakşakcılığıyla övüldüğü kesin görülüyor."

Türkçesi: S. Nazlı Kaya

Dissertations and Discussions, Vol., s. 37-41

ÖZELE MÜLKİYET SİSTEMİ, KOMÜNİZM, ÖZGÜRLÜK

Materyalizmin Tarihi ve İşçi Sorunu'nun yazarı Friedrich Albert Lange, 1866'da, "Mill'in "Komünistlerin düşüncesinin. en fantastik kisvesi içinde bile hakkını tanıma erkeğe cesareti"ni övdü. (J. St. Mill'in sosyal sorun üzerine görüşleri ve sosyal-bilimin Carey tarafından sözde altüst edilmesi, Duisburg, 1866, s.8) Bu düşünce **Principles of Political Ekonomî**'nin II. kitabının I. bölümüyle ("Mülkiyet") ilgilidir; Mill, bu bölümde Robert Owen, Louis Blanc, Cabet, Saint-Simonistler ve Fourieristlerin erken sosyalist toplumsal tasarımlarını ve bunlara karşı bilinen itirazları tartışır. Mill, komünist sosyalizmle, komünist olmayan sosyalizmi birbirinden ayırır; komünist olmayan sosyalizmi öncelikle Saint-Simonizm ve Fourierizm temsil etmektedir. Komünist öğretiyeye göre, "sadece üretim araçları, toprak ve sermaye toplumun ortak mülkiyetinde değildir, aynı zamanda kazancın dağıtılması ve işin tahsis edilmesi mümkün olduğunca eşit olur."

Mill, "bütün acıları ve adeletsizlikleriyle mevcut toplumsal durumun" savunulmazlığını vurgular ve "komünizmin toplumsal sistem olarak, sadece, bütün zorluklarının, yararlarından çok daha iyi anlaşıldığı ve insan anlayışının, önce birilerini aşmak, diğerlerinden en büyük yararı sağlamak için bunları ayrı örgütleme olanaklarını icat etmesi düşüncesinden ibaret olduğu"na dikkat çeker. (**Politik Ekonominin İlkeleri**. Wilhelm Gehring tarafından Almancaya çevrildi. Birinci Cilt. İkinci Baskı. Jena 1924, S.313) Elbette o, özel mülkiyet sisteminin, sistemin özgül yararlarını muhafaza edecek adalet ilkesine yönelmiş esaslı reformunu olanaklı görür. Sonra tarihsel bir perspektifle şöyle yazar:

"Eğer bir tahminde bulunma cesareti gösterilecekse bu şu olacaktır. Karar, büyük ihtimalle esas olarak, her iki sistemden hangisinin en büyük insani özgürlük ve bireysellikle bağdaşacağı değerlendirmesine bağlıdır. İnsan

varlığının en güçlü ihtiyacı. karnının doymasından sonra özgürlüktür; fizik ihtiyaçlardan (ki bunlar uygarlığın ilerlemesiyle daha mutedil ve zaptedilebilir olmaktadır) farklı olarak, özgürlük ihtiyacı entelijansya ve anlaki melekeler geliştikçe yoğunluğundan bir şey yitirmez, tersine artar. Bütün insanlara tam bir bağımsızlık ve hareket özgürlüğü sağlayan sosyal kuruluşlar ve pratik etik, tamamen ve sadece diğer insanlara haksızlık yapmamakla sınırlı kalmaya tabi olacaktır. Sakat insanın kendi aksiyonlarını denetlemesini belli ölçüde hoş ve son derece yeterli bir hayat standartıyla değiştirmeyi, ya da eşitlik nedeniyle özgürlükten vazgeçmeyi öğreten bir eğitim, ya da bunu talep eden sosyal kuruluşlar, insan doğasının en ideal niteliklerinden birisini ortadan kaldıracaklardır. Geriye toplumun komünist örgütlenmesiyle bu karakteristik üstünlüklerin korunmasının ne ölçüde birbirleriyle bağdaştırılabileceğini göstermek kalıyor. Hiç kuşku yok bu nokta. sosyalist projeye karşı diğer bütün itirazlar gibi çok abartılmaktadır. Topluluk üyeleri ne aslında bugün olduğundan çok daha birbirleri için yaşamak zorunda olacaklar, ne de gelirin kişiye düşen bölümü üzerindeki tasarrufun çok fazla denetlenmesi gerekecektir. Ayrıca üretim gerçekten yararlı şeylerle sınırlandığında artacak boş zamanın kullanımı kontrol altında olmayacaktır. Bireyler ne belli bir işe, ne de belli bir yere bağlı olacaklardır. İnsanlığın çoğunluğunun mevcut durumuyla karşılaştırıldığında komünizmin sınırlamaları özgürlük anlamına gelecektir. İngiltere ve diğer ülkelerde işçi kitlesi, pratik olarak, ancak gerçek kölecilik dışında herhangi bir sistemde olabilecek saptanmış kuralara ve başkalarının keyfine bağlıdır; Owenizmin ve sosyalizmin diğer biçimlerinin çoğunun, her bakımdan, bugünkü egemen cinsin haklarıyla eşit haklar talep ettiği insanlığın bir yarısının ev köleliğinden söz etmek bile gereksiz. Ne var ki, komünizmin talepleri bugünkü kötü toplumsal durumla karşılaştırılarak değerlendirilemez. Komünizmin bugün, her ikisine de, bu adı hak edecek kadar bile sahip olmayanların yararlandıklarından daha büyük kişisel ve

düşünsel özgürlük vaadetmesi de yeterli değildir. Soru, komünizmde karakterin bireyselliğine yer olup olmayacağı, kamuoyunun zorba bir boyunduruk oluşturup oluşturmayacağıdır; her birinin diğerlerine mutlak bağımlılığı, her birinin diğerleri tarafından denetlenmesi nihai olarak insanları düşünce, duygu ve eylemde renksiz bir aynılığın ortaya çıkacağı bir değirmenin içine atmaz mı? Mevcut toplumsal durumun kötülükleri altında bu öncelikle göze çarpıyor, ne var ki burada eğitimde ve bazı hedeflerde büyük farklılık ve bireyin kitleye, komünizmde olacağından daha az mutlak bağımlılığı vardır. Gelişmiş bir orjinalliğin kınandığı bir toplum sağlıklı olamaz. Yani, komünizmin, insanın doğasının bu çok yönlü gelişimiyle, bu çeşitli eşitsizlikler, bu duyguların yeteneklerin farklılığı ve sadece insanların yaşam çıkarlarının büyük kısmını oluşturmayan, aynı zamanda zihinlerin rekabet içinde eksersiz yapmaları için teşvik ederek ve insanın tek başına edinemeyeceği paha biçilmez bilgileri sunarak düşünsel ve ruhsal esas hareketettirici olan düşünsel açıların bu çeşitliliğiyle bağdaştırılabilir olup olmadığını öğrenmek gerekir.”

Türkçesi: S. Nazlı Kaya

Politik Ekonominin İlkeleri. Birinci Cilt. Almanca İkinci Baskı, Jena 1924. S. 316-318.

DÜŞÜNSEL ÖZGÜRLÜK, TEORİ ve GERÇEKLİK

Principles of Political Economy'nin V. kitabının 10. Bölümünde Mill, "yanlış görüşlere dayanan kamu iktidar müdahalesi"ni ele alır. 6. Bölüm olan "Düşünce ve Basın Özgürlüğünün Kısıtlanması" adlı 6. Bölümde şöyle der:

"Kendimi, egemenliğin reddedilmesi gereken olanaklarıyla sınırladığım bu bölümde, sadece, neredeyse en ileri ülkelerde bile etkili olan görüşlere dayananları ele aldım. Daha çok gerilerde kalmamış zamanlarda çok fazla felaketlere neden olmuş, fakat bugün, genel olarak, ortadan kaldırılmış yanlışlıklar grubuna sokulması mümkün olmayacak biçimde pratikte hala kullanılmasına rağmen, en azından teoride bırakılmış olanlara değinmedim.

Örneğin, devletin halk için düşünceleri seçmesi gerektiği ve politika, ahlak, yasama ve din alanında onaylamadığı aleni olarak söylenen ve basılan öğretilere izin vermemesi gerektiği yolundaki düşünce, genel bir teori olarak tamamen bırakılmıştır.

Egemenliğin bu tür bir uygulamasının her türlü esenlik, hatta ekonomide esenlik için de tehlikeli olduğu ve insan aklının, yasa ve kamuoyu korkusuyla, en önemli sorunlarda düşüncesini özgürce geliştirmesi engellenir engellenmez, genel bir körlük ve güçsüzlük içine düştüğü ve bu özellikler belli bir noktaya ulaştığında yaşamın en basit meselelerinde bile önemli ilerlemeler gerçekleştiremeyeceği, hatta bu özelliklerin gelişmesi durumunda, gidecek, daha önce ulaşılmış olanları yitireceği çok iyi bilinir. Reformasyondan sonra iki yüzyıldaki İspanya ve Portekiz'den daha belirgin bir örnek olamaz. Avrupa'nın diğer ülkeleri kesintisiz ilerlerken bu ülkelerin ulusal güç ve maddi uygarlıkta gerilemelerinin bir çok nedeni vardı, fakat sadece biri bütün diğerlerinin nedeniydi: Kutsal engizisyon ve sembolü engizisyon olan düşünsel kölelik.

Bu gerçekler kabul edilmeye devam etse de ve düşünce ve düşünceyi ifade özgürlüğü bütün özgür ülkelerde ilke olsa da, bu görünürdeki özgürlük ve hoşgörü yine de böyle bir ilke itibarına öyle az ulaşmıştır ki, farklı görüşler yüzünden yaratılan korku ve buna bağlı kaygılara yerini bırakmaya her zaman hazırdır. Son onbeş ya da yirmi yıl içinde birçok kişi açıkca ve son derece ölçülü biçimde dini inançları olmadığını ifade ettikleri için hapis cezası çekmek zorunda kaldı; ve gerek kamuoyunun, gerekse de hükümetin, Chartizm ya da komünizm öğretilerinin belki de uyandıracığı ilk dehşet içinde, demokratik ve mülkiyet düşmanı öğretilerin propaganda faaliyetlerini durdurmak için benzer olanaklara sığınmaları olasıdır. Ne var ki İngiltere’de düşünce özgürlüğünün sınırlaması yasalar ve egemenliğin kullanılmasından çok ve fanatizm gibi saygın kaynaklardan bile değil, daha çok düşünce ve duygunun, alışılmış olanı bırakmamayı yaşam kuralı yapma ve bunu ardında bir parti olmaksızın kişisel bağımlılıklarını korumak isteyen herkese karşı sosyal cezalarla dayatma genel alışkanlığından hareket eden kamuoyunun hoşgörüsüzlüğünden kaynaklanmaktadır.”

Türkçesi: S. Nazlı Kaya

Politik Ekonominin İlkeleri. Biten Almanca baskıdan sonra, 7.Baskı, 1871. Wilhelm Gehring tarafından çevrilmiş ve Dr. Johannes Müller-Weimar tarafından gözden geçirilmiştir. İkinci Cilt, Jena 1921. s.676 ve devamı.

AUGUSTE COMTE'un OTORİTER SİSTEMİ

Mill, otobiyografisinde **Système de Politique Positive**'in (1851'den 1854'e kadar) manevi ve politik "düzen"ini, "Şimdiye kadar Ignatius von Loyola olasılığı dışında, bir insan beyninden çıkmış en mükemmel manevi ve maddi despotizm sistemi" olarak tanımlar: bu, manevi öğretmenler ve egemenlerin örgütlü birliğiyle icra edilen, toplumun her üyesinin her eylemine, her düşüncesine, ister sadece onu ilgilendirsın, isterse de diğerleriyle ilgili olsun her meselede zorla kabul ettirilen genel düşünceyi boyunduruk altına alan bir sistemdir...Kitap, toplum ve politika üzerine düşünenler için, insanların düşüncelerinde bir kez özgürlüğün ve bireyselliğin değeri perspektifini yitirdiğinde neler olduğunu gösteren eşsiz bir uyarıdır."

1865'te Mill, bir yıl önce yayınlanan Comte üzerine iki büyük makaleyi **"August Comte and Positivism"** yazısında topladı. Mill burada da Comt'un salt felsefi başarısına duyduğu hayranlığı gizlemez, fakat bir o kadar ısrarla da daha sonraki Comt'un Manevi-ahlaki-politik zor sistemini tartışır.

Comte, "görevi, bütün sınıflardan insanlara, bütün yaşamları boyunca, genel çıkarın en yüksek taleplerini ve insan eylemlerinin bunu nasıl geliştirdiğini, ya da buna nasıl zarar verdiğini gösteren kapsamlı düşünceleri zorla dayatmak olan bir merci istemektedir. Başka deyişle o, görevi insanların düşüncelerini yönlendirmek, vicdanlarını aydınlatmak ve uyarmak olan bir ahlaki ve entelektüel otorite, ve astronomi alanında astronomların ortak yargısına karşı duyulan aynı genel saygıyı hakeden, bu saygıyı görmesi gereken manevi bir iktidar talep etmektedir. Böyle bir otorite düşüncesi, ahlak ve politika üzerine düşünenler arasında, en azından esasta, diğer bilimlerde çoktan varolana uygun ya da yaklaşık olarak görüş birliğine ulaşıldığını kapsar...Astronomların astronomide sahip oldukları tartışmasız otoriteye büyük toplumsal sorunlarda pozitif filozoflar sahiptir. Manevi egemenlik şu iki koşul altında onların olacaktır: Kendi alanları içinde dünyevi

egemenlikten tamamen bağımsız olurlarsa ve kendilerine eğitimin tam idaresinin teslim edildiği şeyin tamamen dışında kalırlarsa.”

August Comte and Positivism, Ed. The University of Michigan Press, 1965, pp.95-96

“Bu manevi otoriteyle birlikte varolması gereken dünyevi hükümet rütbesi ve otoritesi, düşünce ve faaliyetlerinin genelleşme derecesiyle uyum içinde olması gereken bir kapitalistler aristokrasisinden oluşur-en başta bankerler, daha sonra tüccarlar, sonra fabrikatörler ve en alt basamakta çiftçiler. Hiç bir temsili sistem, ya da halkın başka örgütleri bu egemen güce denge olarak öngörülmemiştir. İktidarın kötüye kullanılmasını engellemek için karşı güçler manevi gücün öğütleri ve itirazları ve bütün alt sınıflar için sınırsız tartışma ve yorum özgürlüğüdür. İki otorite grubunun kendileri için saptanan görevi nasıl yerine getirecekleri konusu üzerine bu tartışmada fazlaca bir şey söylenmiyor. Fakat genel düşünce şudur: Manevi güç tarafından yönlendirilen kamuoyu baskısının, en küçüğünden en büyüğüne kadar bütün bireyler için ezici olması mümkün olduğunca az durumda yasalarla düzenlenmek istenirken, yasal sorun mümkün olduğunca çok durumda gereksizleşmesi istenmektedir. Bireylerin özgürlük ve kendiliğindenciliğine bu tasarıda yer yoktur. M. Comte bunlara herhangi bir skolastik pedagog, ya da dini vicdan yönlendirici gibi büyük bir kuşkuyla bakıyor. Gerek kamusal, gerekse de özel her türlü davranış özgüllüğü kamuya açık olmalı ve kamuoyunun gücüyle, manevi cemaatin yargısına göre en doğru olan yolda tutulmalıdır.” agy. s. 122-123

“Novalis, Spinoza'nın tanrı sarhoşu bir adam olduğunu söylemişti: M. Comte ise ahlak sarhoşu bir adam. Onun için bütün sorunlar ahlak sorunudur ve ahlaktan başka hiç bir güç tanımaz. Bunun açıklamasını, Fransız düşünürlerde sıkça rastlanan ve M. Comte'da özellikle be-

lirleyici olan tuhaf bir manevi dönüşte buluruz. Comte "birlik" dediği şeyden vazgeçememişti...

M. Comte'un daha sonraki teorilerindeki bütün yanlışlarının kaynağı bu aşırı "birlik" ve "sistematize etme" isteğidir. Herkesin, gerektiği zaman kişisel çıkarları ve isteklerini kamu yararının gereklerine tabi kılmasının ona yetmemesinin nedeni budur: Comte, herkesin genel olarak kişisel çıkarlarını, eğer başkalarının yararına değilse reddedilmesi gereken bir şey olarak değerlendirmesini, bunlardan utanç duymasını ve vazgeçmeye çalışmasını talep eder; çünkü eğer insan tek bir meseleden fazla mesele için kaygı duyarsa varlığı "sistematize olmuş" olmayacak, "tam birlik" içinde bulunmayacaktır. Burada şaşırtıcı olan M. Comte'un, bu doktrini, görünen o ki, bir belit olarak görmesidir. Comte mükemmel olan herşeyin birlik içinde bulunduğunu, belli ki, aklı başında hiç bir insanın tartışmayı düşünmeyeceği bir düstur olarak değerlendirir. Herhangi birinin son derece ilkesel itirazlarda bulunup şunu sorabileceğini hiç düşünmez: Neden bu genel sistematize etmek, sistematize etmek, sistematize etmek? Bütün insan yaşamının sadece bir hedefe yönelmesi, tek bir hedefe yönelmiş çareler sisteminin içine sokuşturulması neden gerekli olsun? Nihayetinde tek tek insanlardan meydana gelen insanlığın, herkesin, diğerinin iyiliğini kendi hedefi haline getirmek ve kendisine, yeteneklerinin korunması için zorunlu olanların dışında kişisel sevinçlere izin vermemekten çok, diğerlerinin iyiliğini isteme kuralı ve koşuluyla kendi iyiliği için çabalamasının daha büyük bir mutluluğuna yol açması neden mümkün olmasın? Kuşatma altındaki bir kentte yaşam düzeni eğer yüce amaçlar bunu gerektiriyorsa, hoşnutlukla karşılanmalıdır, fakat bu insan varlığının ideal mükemmeliği midir?"

Türkçesi: S. Nazlı Kaya

agy., s. 141-142.

KRONOLOJİ

- 1748-1832 Jeremy Bentham
- 1773-1836 James Mill
- 1806-20 Mayıs John Stuart Mill Londra'da doğdu.
- 1820-21 Fransa'da ilk kalışı
- 1823 "Utilitarian Society" (Faydacılar Derneği) kuruluyor
"Westminster Review" (Westminster Dergisi) kuruluyor
J. St. Mill'in India House' Last India Company (Hint Evi / Doğu Hindistan Kumpanyası)'na girişi.
- 1829-30 Saint-Simonizmle ilişki, Ağustos 1830: Paris'te kalıyor
- 1830 Harriet Taylor'la ilk karşılaşma
- 1830-31 **Essay on Some Unsettled Questions of Political Economy**'nin (Ekonomik Politika'nın Bazı Çözülmemiş Sorunlarına İlişkin Deneme) yazılması. Ancak 1844'te yayınlandı.
- 1830'dan itibaren "**Mantık**" üzerine çalışıyor
- 1835 "London Review'in (Londra Dergisi) kurulması;
- 1836 "Westminster Review"le "London and Westminster Review" adı altında birleşme; J.St. Mill Yazı Kurulu'nda çalışıyor.
Tocqueville on Democracy in America (Tocqueville'in Amerika'daki Demokrasiye İlişkin Görüşleri), "London and Westminster Review". Vol. I; Mill-Tocqueville'in tanışması
- 1836 **Civilization** ("London and Westminster Review")
- 1838 **Bentham** ("London and Westminster Review")
- 1839 **Reorganization of the Reform Party** (Reform Partisinin Yeniden Örgütlenmesi). "London and Westminster Review".

- 1840 **Coloridge** ("London and Westminster Review")
Tocqueville on Democracy in America, "Edinburgh Review". Vol.II.
- 1841-46 August Comte'la yazışma
- 1843 **A System of Logic** (Bir Mantık Sistemi). 8. baskı 1872.
- 1848 **Principles of Political Economy** (Ekonomi Politîğin İlkeleri), 7. baskı 1871.
- 1849 **Vindication of the French Revoluioin of February 1848** (Fransız Şubat Devriminin Sonuçları), "Westminster Review".
- 1851 J. St. Mill- Harriet Taylor evleniyor
Enfranchisement of Women (Kadınların Oy Hakkı), Harriet Taylor ile birlikte; "Westminster Review".
- 1854-55 Ağır bir hastalıktan sonra Güney İtalya ve Yunanistan'a yolculuk. Özgürlük üzerine bir yazının planı.
- 1856 India House'da "Head of the Examiner's Office" (Teftiş Bürosu Başkanı) olarak atanıyor.
- 1858 "East India Company"nın kapatılması, Mill'in "India House"daki görevi son buluyor.
3 Kasım: Harriet Mill Avignon'da öldü.
- 1859 **On Liberty** (Özgürlük Üstüne).
Thought on Parliamentary Reform (Parlamento Reformu üzerine).
Recent Writers on Reform (Reform üstüne son Dönemde yazarlar).
- 1861 **Considerations on Representative Government** (Temsili Hükümet üstüne Düşünceler).
- 1862 **The Contest in America** (Amerika'daki Çekişme). Fraser's Magazine.
- 1863 **Utilitarianism** (Faydacılık), Türkçe çevrisi: MEB klâsiklerî, 1961 (ilk kez 1861'de Fraser's Magazine'de
- 1865 12 Temmuz: Mill, Westminster'den milletvekili seçildi **August Comte and Positivism**, (August

- Comte ve Pozitivizm), ilk kez 1864 *Westminster Review*'da yayınlandı.
- An Examination of Sir Willam Hamilton's Philosophy** (Sir William Hamilton'un Felsefesi-nin Bir İrdelenmesi).
- 1866 *Jamaica Committes*'in (Jamaika Komitesi) kuru-luşu
- 1867 *Edinburgh*'daki *St. Andrew Üniversitesi* rektörlü-ğüne seçildi, **Inaugural Adress** (Açış Konuşma-sı).
- 20 Mayıs: Kadınlara seçme ve seçilme hakkı ta-nınması için parlamentoda konuşma
- 1868 **England and Ireland** (İngiltere ve İrlanda)
- Kasım: İkinci kez milletvekili seçilmedi *Avig-non*'na yerleşti
- 1869 **The Subjection of Women**, (Kadınların Köleleş-tirilişi). 1861'de yazıldı.
- Sosyalizm üzerine bir kitabın planlanması.
- 1870-73 *Land Tenure Reform Society*'nin desteklenmesi
- 1873 **Tract on Right of Property in Lond** (Toprak Mülkiyeti Hukuk Üstüne Broşür)
- 8 Mayıs: *John Stuart Mill* *Avignon*'da öldü
- 1873 **Otobiyografi**.
- 1874 **Three Essays on Religion** (Din Üstüne Üç De-neme)
- 1879 **Chapters on Socialism**, *Fortnightly Review*

KURAMSAL ve SİYASAL İNCELEMELER

Bu dizide ağırlıklı marksist kuramsal metinlere, ayrıca toplumsal pratiğin tarihsel örneklerinin irdelendiği metinlere yer veriliyor. Bu dizide, Gramsci, Lukacs, Riazanov, Luxemburg, P. Anderson, Buharin-Preobrajenskiy, İ. Deutscher ve diğerleri yer aldı. Komintern'i, işçi konsey ve komiteleri, sovyet deneyini, devlet sorununu, leninizm, sosyalizm, proletarya diktatörlüğü, ulusal sorun gibi sorunları ayrıntılı biçimde tartışan metinler yayınlandı. Emperyalist dünya sistemini ve devrim sonrası toplumları irdeleyen, "Genel Bunalımın Dinamikleri", "Emperyalizm, Dünya Bunalımı ve Siyasal Yapılar", "20. Yüzyd Eşiğinde Sosyalizm" ve "Soğuk Savaş" da bu dizide özellikle anımsanmalı.

AVRUPA İŞÇİ HAREKETLERİ TARİHİ / *Wolfgang Abendroth*

Avrupa'da son yüzelli yılın politik ve toplumsal tarihinde en belirleyici yeri işçi sınıfı hareketi alır. İşçi hareketi, sendikacılık ve sosyal demokrasi tarihi alanında yaptığı çalışmalarla tanınan yazar Abendroth, Chartist hareketten Birinci Enternasyonale, sendikalardan faşizm döneminde işçi hareketine oradan İkinci Dünya Savaşı sonrası işçi hareketine kadar geniş bir alanda çözümleyici bir tarih perspektifi sunuyor. Avrupa'nın politik ve toplumsal tarihini işçi sınıfı açısından okura sunuyor.

MARKSİZM ve GERİLLA SAVAŞI / *William Pomeroy*

"Dünya siyasetinde devrimci silahlı mücadele, yaklaşık 30 yıldan beri önemli bir yer işgal etmiştir." Gerilla savaşının marksist politika içindeki yeri önemli tartışma başlıklarından birisini oluşturmuştur. William Pomeroy'un derlemesi bu bağlamda önemli bir kaynak niteliğine sahip. Gerilla savaşı deneyimlerinin oluşturduğu bölümler karşılaştırmalı okumaya olanak sağlayarak okurun kendince bir sonuca ulaşmasının da önünü açıyor...

UYGULANABİLİR BİR SOSYALİZMİN İKTİSADI / *Alec Nove*

"Gerçekte bu kitap, savaş sonrası dönemde sosyalizm hakkında ve sosyalizm için, açıkça marksist geleneğin dışında yazılmış belki de ilk temel çalışmadır" diyor Perry Anderson Nove'un kitabı için. Piyasa sosyalizmi tartışmalarında kaynak olan kitap konuyu zengin bir olgusal malzeme demetiyle işliyor.

MARKSİZM ve PARTİ/*John Molyneux*

Geçmişten günümüze marksistlerin gündemini sürekli işgal eden bir konu olan parti sorunu İngiliz marksist John Molyneux tarafından irdeleniyor.

Marx, Lenin, Luxemburg, Trotskiy ve Gramsci'nin parti konusunda vaklaşımları yazar tarafından değerlendiriliyor. Molyneux'un kitabı ülkemizde de marksist solun güncel tartışmalarına katkı sunuyor.

KAPİTALİZM, SINIFLAR VE DEVLET/*Haldun Gülalp*

"Yeni Emperyalizm Teorilerinin Eleştirisi" ve "Gelişme Stratejileri, Gelişme İdeolojileri" adlı kitaplarından sonra, Haldun Gülalp bu kitabında devlet ile sermayenin karmaşık ilişkiler bütününe sorguluyor. Gülalp kapitalizmi bir toplumsal ilişki olarak, sermaye birikim süreci olarak ele alıyor ve farklı sermaye birikimi süreçlerinde, farklı sınıf koalisyonlarının iktidarı ele geçirdiğine işaret ediyor.

21. YÜZYIL EŞİĞİNDE SOSYALİZM/*Derleme*

Dünyada sosyalizm konferansının onuncusunun tartışma konusunu "21.

Yüzyılda Sosyalizm" oluşturdu. Dünyanın değişik ülkelerinden 20 katılımcının görüşlerinin derlendiği bu kitap, farklı kesim ve akımlardan sosyalistlerin tartışma toplantısının ürünü. Farklı yaklaşımların düşüncelerini bir arada bulabilme açısından önem taşıyan kitap ülkemiz sosyalistlerini de yakından ilgilendiriyor.

KOMİTERNDEN KOMİNFORMA/*Fernando Claudín*

İki ciltten oluşan kitabın "Komünist Enternasyonalın Bunalımı" başlıklı birinci cildinde, 1943'de Komünist Enternasyonal'in dağılma kararı ve bu karara yol açan gelişmeler inceleniyor. 1920 ve 1930'larda Almanya'da yaşanan trajediler; 1936 İspanya İç Savaşı; Çin Devrimi'nin birinci evresi ele alınıyor. "Stalinizmin Doruğu" başlıklı ikinci ciltte ise, Komintern'in kapanmasından Kominform'un kuruluşuna kadarki süre ele alınırken; Çin, Fransız, İtalyan komünist partilerinin yükselişi ve bu partilerdeki temel tartışmalar ayrıntılarıyla yansıtılıyor.

LENİN DÖNEMİNDE LENİNİZM/*Marcel Liebman*

"Leninizm içinden çıktığı ve geliştiği tarihsel ortamdan ayrılmaz. Leninizmin çözümlenmesi canlı evrimi içinde Leninizmin bir tarihi olmak zorundadır ve Leninizmin tarihi Rus devriminin tarihinden ayrılmaz... Özelden Lenin'in politikası ve kuramları, kitlelerin eylemleriyle Sovyet toplumunun gerçekliğinin etkilerinden ayrılmaz. Bu kitap aynı zamanda Rus halkının devrimci zaferleri ve Lenin'in Rusya'da politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamın ilk gelişmeleriyle ilgilidir." İki cilt olarak hazırlanan kitabın birinci cildi "Muhalefet Yılları" ikinci cildi ise "İktidar Yılları" başlığını taşıyor.

SOSYALİZM ve ULUSALLIK / *Horace B.Davis*

"90'ların başı dünya tarihinin en büyük altüstlüklerinden birine tanık oldu. Ve ulusal sorun, geçmişte kendini "sosyalist" olarak tanımlayan ülkelerin gündemine en can yakıcı sorun olarak oturdu. Monthly Review yazarlarından Davis, bu canalcı konuyu tartışmaya açıyor.

Ulus, ulusallık, etnik grup, azınlıklar, ulusal kurtuluş mücadelesi, anti emperyalizm vb. gibi kavramları sosyalizm bağlamında irdeliyor. Marksist kuramsal yaklaşımlar genel olarak tartışılırken, Sovyetler Birliği, Yugoslavya, Çin ve diğer ülkelerin özelinde de konu eleştiri süzgecinden geçiriliyor."

İŞÇİ HAREKETİ, MARKSİZM VE ULUSAL SORUN / *Horace B.Davis*

"Demokrasi, ulusculuk ve sosyalizm; 19. yüzyılın bu üç büyük hareketini birbiriyle ilişki içinde anlamak gerekir. Sosyalizm aslında demokrasinin bir koluydu ve pek çok araştırma sosyalizm ile demokrasi arasındaki ilişkiye ayrılmıştır..." Sorunu 1917'ye kadar inceleyen Davis'in sonrasını ele alan "Sosyalizm ve Ulusallık" adlı çalışması da yayınevimizce yayınlanmış bulunmaktadır.

Dizinin Diğer Kitapları

ARTI-DEĞER TEORİLERİ Cilt I / *Karl Marx hazırlanıyor* • Avrupa İşçi Hareketleri Tarihi / *Abendroth* • **AYAKLANMA ÜSTÜNE** / *H.Ortega Saavedra* • Bakü Komünü / *R.G.Suny* • **BİRİKİM BUNALIMI** / *James O'Connor* • Bitmemiş Devrim / *Deutscher* • **BÜYÜK SİYASİ TEMİZLİKLER** / *I. Deutscher hazırlanıyor* • Devrim Yazıları / *Robespierre-Danton-Babeuf-Marat* • **DİKTATÖRLÜKLERİN BUNALIMI** / *Nikos Poulantzas hazırlanıyor* • Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri / *V.I.Lenin* • **EMEĞİNİN KİTAPLIĞI** [*Eğitim Üretim İçindir/Kapitalsız Kapitalistler/Devrimcinin Sözlüğü*] / *H. Karadeniz* • Eşitlikçi Topluluklar / *Mustafa Cemal* • **EKONOMİ POLİTİĞİN İLKELERİ** / *Ricardo* • Finans Kapital Cilt I / *Hilferding* • **FİNANS KAPİTAL** Cilt II / *Rudolf Hilferding hazırlanıyor* • Hapishane Defterleri / *Gramsci* • **İDEOLOJİ VE POLİTİKA** / *E. Laclau hazırlanıyor* • İkinci Enternasyonal / *James Joll hazırlanıyor* • **İKTİSAT NEDİR?** / *Rosa Luxemburg* • İrlanda'nın Kurtuluşu İçin / *James Connolly hazırlanıyor* • **İŞÇİ DENETİMİ VE SOSYALİST DEMOKRASİ** / *C.Siriani* • İşçi Hareketi, Marksizm ve Ulusal Sorun / *Horace B. Davis* • **İTALYA'DA İŞÇİ KONSEYLERİ** / *A.Gramsci* • Kapital i Okumak / *Louis Althusser* • **KAPİTALİST DEVLET** / *R.Miliband* • Karl Marx ve Friedrich Engels / *D.Riazanov* • **KAPİTALİZM NASIL İŞLER?** / *P. Jalee* • Kapitalizmin Gelişmesi Üstüne İncelemeler / *M.Dobb* • **KAPİTALİZM, SINIFLAR VE DEVLET** / *Haldun Gölalp* • Komintern'den Kominforma (I-II) / *F.Claudin* • **KOMÜNİZMİN ABE-**

CEST / *N.Buharin, Y.Preobrajenskiy* • Lenin Döneminde Leninizm (I-II) / *M.Liebman* • **LENİN'İN DÜŞÜNCESİ** / *G.Lukacs* • Marksizm ve Din / *Michael Löwy* • **MARKSİZM VE GERİLLA SAVAŞI** / *Pomeroi* • Marksizm ve Parti / *J.Molynaux* • **PİYASA SOSYALİZMİ** **TARTIŞMASI** / *Nove, Mandel, Harris, Brus* • Proletarya Diktatörlüğü Tartışması / *H.Draper* • **RUSYA'DA İŞÇİ MUHALEFETİ** / *A.Kollontay* • Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar / *Poulantzas* • **SPARTAKİSTLER NE İSTİYOR?** / *Rosa Luxemburg hazırlanıyor* • Sosyal Reform mu, Devrim mi? / *R. Luxemburg* • **SOSYALİZM VE ÖZGÜRLÜK** / *G.D.Volpe* • Sosyalizm ve Ulusallık / *H.B.Davis* • **TARİHİN İRONİLERİ** / *Deutscher* • Tarihsel Materyalizmin İzinde / *P. Anderson* • **TARİH VE SINIF BİLİNCİ** / *György Lukacs* • Ulusal Ekonomiye Giriş / *Rosa Luxemburg* • **UYGULANABİLİR BİR SOSYALİZMİN İKTİSADI** / *Alec Nove* • III. Enternasyonal Belgeleri / *Derleme* • **21. YÜZYIL EŞİĞİNDE SOSYALİZM** / *Derleme*

Uzun bir zamandan bu yana ilerleme yolunda olan, ya da her zaman büyük olmuş olan bütün ülkeler, bu ülkelerde iktidarın türü ne olursa olsun, patrisyenlere karşı plebler, egemen iktidara karşı kilise, kiliseye karşı özgür düşünenler, baronlara karşı krallar, kral ve aristokrasiye karşı halk biçiminde, örgütlü bir muhalefet olduğu için büyük olmuşlardır. Büyük adamların hemen hepsi böyle bir muhalefetin parçasıydılar. Böyle bir çatışmanın yerini yenisinin almadığı yerde toplum, ya eski Çin'in hareketsizliği içinde donmuş, ya da çözülmüştür... Örneğin ABD'nin zamanla, bir başka Çin İmparatorluğu olup olamayacağı sorununu, bize göre böyle bir direnme merkezinin oluşup oluşmayacağı sorunu çözecektir...

John Stuart Mill 1859

DÜŞÜNCE DİZİSİ

ISBN 975-344-213-0

